

UNIwersytet WarMińsko-Mazurski w Olsztynie
UNIVERSITY OF WARMIA AND MAZURY IN OLSZTYN

Acta
Polono-
Ruthenica

XXV/3

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu WarMińsko-Mazurskiego
OLSZTYN 2020

Kolegium redakcyjne
Iwona Anna NDiaye (redaktor naczelna), Joanna Orzechowska (sekretarz naukowy)

Redaktorzy tematyczni
Nikołaj Barysznikow (kulturoznawstwo i komunikacja międzykulturowa)
Wiktor Jermakow (Polacy na Kaukazie)
Tatiana Marczenko (literaturoznawstwo i emigrantologia)
Dmitrij Nikołajew (literaturoznawstwo i emigrantologia)
Joanna Orzechowska (językoznawstwo i przekładoznawstwo)

Redaktorzy językowi
Miroslawa Czetyrba-Piszczako (język ukraiński)
Mark Jensen (język angielski)
Alla Kamalova (język rosyjski)
Irina Korzeniewska (język rosyjski)
Helena Pociechina (język białoruski)

Redaktor wydawniczy
Katarzyna Zawilska

Skład i łamanie
Marzanna Modzelewska

Projekt okładki
Barbara Lis-Romańczukowa

Lista recenzentów zostanie zamieszczona w ostatnim numerze danego roku

Czasopismo jest dostępne na licencji Creative Commons – Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne
– Bez utworów zależnych (CC BY-NC-ND)

Adres redakcji
Instytut Literaturoznawstwa UWM
ul. Kurta Obitzta 1, 10-725 Olsztyn
tel./fax 89 527 58 47
e-mail: acta.pol.rut@gmail.com

ISSN 1427-549X
e-ISSN 2450-0844

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego • Olsztyn 2020

Wydawnictwo UWM
ul. Jana Heweliusza 14, 10-718 Olsztyn
tel. 89 523 36 61, fax 89 523 34 38
www.uwm.edu.pl/wydawnictwo/
e-mail: wydawca@uwm.edu.pl

Ark. wyd. 15,2; ark. druk. 13,0
Nakład: 90 egz., druk: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie, zam. 229

CZASOPISMO NAUKOWE UKAZUJE SIĘ OD 1994 ROKU

Rada Naukowa

Ludmiła Babiienko (Uralski Uniwersytet Federalny im. Pierwszego Prezydenta Rosji Borysa Jelcyna w Jekaterynburgu, Rosja)
Nikołaj Barysznikow (Piatigorski Uniwersytet Państwowy, Rosja)
Irina Biełobrowcewa (Uniwersytet Talliński, Estonia)
Michaela Böhmig (Uniwersytet Neapolitański im. Fryderyka II, Włochy)
Jolanta Brzykcy (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska)
Indira Dzagania (Suchumski Uniwersytet Państwowy w Tbilisi, Gruzja)
Elda Garetto (Uniwersytet w Mediolanie, Włochy)
Svetlana Garziano (Uniwersytet Jean Moulin Lyon III w Lyonie, Francja)
Frank Göbler (Uniwersytet Johanna Gutenberga w Moguncji, Niemcy)
Natalia Gordijenko (Białoruskie Państwowe Archiwum-Muzeum Literatury i Sztuki, Białoruś)
Tatiana Kiryłłowa (Astrachański Państwowy Uniwersytet Medyczny, Rosja)
Marina Kolesnikowa (Północno-Kaukaski Uniwersytet Federalny w Stawropolu, Rosja)
Galina Krasnoszczekowa (Południowy Uniwersytet Federalny w Taganrogu, Rosja)
Wadim Krysko (Instytut Języka Rosyjskiego im. W.W. Winogradowa Rosyjskiej Akademii Nauk, Rosja)
Andrzej Ksenicz (Uniwersytet Zielonogórski, Polska)
Czesław Lachur (Uniwersytet Opolski, Polska)
Natalia Lichina (Bałtycki Uniwersytet Federalny im. Immanuela Kanta w Kaliningradzie, Rosja)
Pewieł Ławriniec (Uniwersytet Wileński, Litwa)
Leonid Malcew (Bałtycki Uniwersytet Federalny im. Immanuela Kanta w Kaliningradzie, Rosja)
Tatiana Marczenko (Dom Rosyjskiej Zagranicy im. A. Sołżenicyna w Moskwie, Rosja)
Walentina Masłowa (Witebski Uniwersytet Państwowy im. Piotra Maszeraua, Białoruś)
Manatkul Mussatajewa (Kazachski Narodowy Uniwersytet Państwowy im. Abaja w Alma Acie, Kazachstan)
Natalia Nesterowa (Permski Narodowy Badawczy Uniwersytet Politechniczny w Permie, Rosja)
Dmitrij Nikołajew (Instytut Literatury Światowej im. A.M. Gorkiego Rosyjskiej Akademii Nauk w Moskwie, Rosja)
Vera Ozheli (Państwowy Uniwersytet im. Akakija Cereteli w Kutaisi, Gruzja)
Vladimir Papoušek (Uniwersytet Południowoczeski w Czeskich Budziejowicach, Czechy)
Tatiana Rybalczenko (Uniwersytet Państwowy w Tomsku, Rosja)
Michaił Sarnowski (Uniwersytet Wrocławski, Polska)
Andrzej Sitarski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska)
Giovanna Spendel de Varda (Uniwersytet Turyński, Włochy)
Aħa Szelajewa (Sankt-Petersburski Uniwersytet Państwowy, Rosja)
Sevinç Üçgül (Uniwersytet Erciyes w Kayseri, Turcja)
Enisa Uspensky (Uniwersytet Sztuki w Belgradzie, Serbia)
Swietłana Waulina (Bałtycki Uniwersytet Federalny im. Immanuela Kanta w Kaliningradzie, Rosja)
Katarzyna Wojan (Uniwersytet Gdański, Polska)
Lola Zwonariowa (Rosyjska Akademia Edukacji w Moskwie, Rosja)

Rada Programowa

Walenty Piłat (Honorowy Przewodniczący, Olsztyn, Polska)
Jan Czykwini (Białystok, Polska)
Wolfgang Gładrow (Berlin, Niemcy)
Joanna Mianowska (Toruń, Polska)
Leontij Mironiuk (Olsztyn, Polska)
Irena Rudziewicz (Olsztyn, Polska)
Lucjan Suchanek (Kraków, Polska)
Alicja Wołodźko-Butkiewicz (Warszawa, Polska)

Editorial Board

Iwona Anna NDiaye (Editor-in-Chief), Joanna Orzechowska (Managing Editor)

Thematic Editors

Nikolay Baryshnikov (Cultural Studies and Intercultural Communication)

Victor Jermakov (Poles in the Caucasus)

Tatiana Marchenko (Literary Studies and Study of Emigration)

Dmitrij Nikołajew (Literary Studies and Study of Emigration)

Joanna Orzechowska (Linguistics and Translation Studies)

Language Editors

Mirosława Czetyrba-Piszczako (Ukrainian language)

Mark Jensen (English language)

Alla Kamalova (Russian language)

Irina Korzeniewska (Russian language)

Helena Pociechina (Belarusian language)

This journal is the open access and non-profit enterprise. The published papers may be collected, read and downloaded free of charge – with Author's rights reserved. We have adopted a Creative Commons licence CC BY-NC-ND (Attribution-NonCommercial-NoDerivatives).

ISSN 1427–549X (Print)

ISSN2450-0844 (Online)

© Copyright by University Publisher of Warmia and Mazury in Olsztyn • Olsztyn 2020

Address of the Editorial Department
Institute of Literary Studies
University of Warmia and Mazury in Olsztyn
Kurta Obitza 1, 10-725 Olsztyn (Poland)
Phone: +48 89 527 58 47
E-mail: acta.pol.rut@gmail.com

Editorial Council

Ludmila Babenko (Ural Federal University the first President of Russia B.N. Yeltsin of Ekaterinburg, Russia)
Nikolay Baryshnikov (Pyatigorsk State University, Russia)
Irina Belobrovseva (Tallinn University, Estonia)
Michaela Böhmig (University of Naples Federico II, Italy)
Jolanta Brzykcy (Nicolaus Copernicus University of Toruń, Poland)
Indira Dzagania (Sukhumi State University of Tbilisi, Georgia)
Elda Garetto (The University of Milan, Italy)
Svetlana Garziano (Jean Moulin Lyon 3 University, France)
Frank Göbler (Johannes Gutenberg University of Mainz, German)
Natallia Harziyenka (Belarusan State Archives-Museum of Literature and Art, Belarus)
Tatiana Kirillova (Astrakhan State Medical University, Russia)
Marina Kolesnikova (North-Caucasus Federal University of Stavropol, Russia)
Galina Krasnoshchekova (Southern Federal University of Taganrog, Russia)
Vadim Krysko (V.V. Vinogradov Russian Language Institute of Russian Academy of Sciences of Moscow, Russia)
Andrzej Ksenicz (University of Zielona Góra, Poland)
Czesław Lachur (University of Opole, Poland)
Pevel Lavrinec (Vilnius University, Lithuania)
Natalia Likhina (Immanuel Kant Baltic Federal University, Russia)
Leonid Malcev (Immanuel Kant Baltic Federal University, Russia)
Tatiana Marchenko (Alexander Solzhenitsyn House of Russia Abroad of Moscow, Russia)
Valentina Maslova (Vitebsk State University, Belarus)
Manatkul Mussataeva (Abai Kazakh National Pedagogical University of Almaty, Kazakhstan)
Natalia Nesterova (Perm National Research Polytechnic University, Russia)
Dmitry Nikolaev (A.M. Gorky Institute of World Literature of the Russian Academy of Sciences of Moscow, Russia)
Vera Ozheli (Kutaisi Akaki Tsereteli State University, Georgia)
Vladimír Papoušek (University of South Bohemia of České Budějovice, Czech Republic)
Tatiana Rybalchenko (Tomsk State University, Russia)
Michał Sarnowski (University of Wrocław, Poland)
Andrzej Sitarski (Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland)
Giovanna Spendel de Varda (University of Turin, Italy)
Alla Shelaeva (Saint Petersburg State University, Russia)
Sevinç Üçgül (Erciyes University of Kayseri, Turkey)
Enisa Uspensky (University of Arts of Belgrade, Serbia)
Svetlana Vaulina (Immanuel Kant Baltic Federal University, Russia)
Katarzyna Wojan (University of Gdańsk, Poland)
Lola Zvonareva (Russian Academy of Education of Moscow, Russia)

Program Council

Walenty Piłat (Honorary Chairman, Olsztyn, Poland)
Jan Czykwini (Białystok, Poland)
Wolfgang Gladrow (Berlin, German)
Joanna Mianowska (Toruń, Poland)
Leontij Mironiuk (Olsztyn, Poland)
Irena Rudziewicz (Olsztyn, Poland)
Lucjan Suchanek (Cracow, Poland)
Alicja Wołodźko-Butkiewicz (Warsaw, Poland)

Spis treści

Literaturoznawstwo

Liliana Kalita, Pani Katarzyna i inni. Wielokulturowe sąsiedztwo w opowiadaniach Grigorija Kanowicza <i>Вильнюсский двор</i>	11
Bartosz Osiewicz, Wawrzyniec Popiel-Machnicki, Aliaksandr Raszapou, Reprezentacja pandemii SARS-CoV-2 w najnowszych utworach współczesnych poetów rosyjskich (na materiale twórczości Borisa Griebnieszczikowa, Andrieja Makarewicza i Siergieja Sznurowa)	25
Agnieszka Potyrańska, Obraz ptaków mitycznych (Stratim i Gamajun) w wybranych wierszach Konstantina Balmonta i Aleksandra Błoka	41
Aleksandra Zywert, „Lenin wiecznie żywy”. Obraz wodza rewolucji we współczesnej rosyjskiej i polskiej fantastyce	59

Językoznawstwo

Maria Biławicz, Сопоставительный анализ русских фразеологизмов с номинациями одежды и обуви и их польских эквивалентов	77
Alisa Borkowska, Językowy obraz Ukraińców w polskich dziennikach prasowych (analiza materiałów Narodowego Korpusu Języka Polskiego z lat 2005–2010) ..	91
Katarzyna Kuligowska, Język w czasach zarazy. O wpływie pandemii na system leksykalny języka polskiego i rosyjskiego	109
Łukasz Małecki, Метафорическая репрезентация лжи и обмана (на материале современной российской прессы)	127
Joanna Wasiluk, Стереотипный образ современного мужчины в российских глянцевах журналах (на материале журналов «GQ» и «Esquire»)	153
Наталля Багамольнікава, Тапанімія Лельчыцкага раёна Гомельскай вобласці: лексіка-семантычныя тыпы матывацыі	165
Віктар Корбут, Беларускае пытанне на старонках першых беларускіх газет «Наша Доля» («Nasza Dola») і «Наша Нива» («Nasza Niwa») (1906 г.)	177
Тетяна Петрова, Зони перетину метамов термінографічної критики й лінгвістичної експертології в українському мовознавстві	191

Table of Contents

Literary Studies

Liliana Kalita, Mrs. Katarzyna and others. The multicultural neighbourhood in Grigory Kanovich's stories <i>Вильнюсский двор</i>	11
Bartosz Osiewicz, Wawrzyniec Popiel-Machnicki, Aliaksandr Raszapou, Representations of the SARS-CoV-2 Pandemic in the latest works of contemporary Russian poets (in the works of Boris Grebenshchikov, Andrey Makarevich and Sergey Shnurov)	25
Agnieszka Potyrańska, Image of mythical birds (Stratim and Ganajun) in selected poems by Konstantin Balmont and Alexander Blok	41
Aleksandra Zywert, "Lenin forever alive". The image of the head of the Russian revolution in Russian and Polish fiction	59

Linguistics

Maria Biławicz, Comparative analysis of Russian idiomatic expressions for clothes and footwear and their Polish equivalents	77
Alisa Borkowska, Language image of Ukrainians in Polish press journals (analysis of materials from the national corpus of the Polish language in the years 2005–2010)	91
Katarzyna Kuligowska, Language in the time of plague. On the impact of the pandemic on the Polish and Russian lexical system	109
Łukasz Małecki, Metaphorical representation of lies and deception (based on the material of contemporary Russian newspapers)	127
Joanna Wasiluk, Stereotypical image of a modern man in contemporary Russian glossy magazines (based on "GQ" and "Esquire" magazines)	153
Natallia Bahamolnikava, Toponymy of the Lelchitsky district in Gomel region: lexical and semantic types of motivation	165
Viktar Korbut, The Belarusian question in the pages of the leading Belarusian newspapers "Наша Доля" ("Nasza Dola") and "Наша Нива" ("Nasza Niwa") (1906)	177
Tetiana Petrova, Intersecting areas of metalanguages of terminographic criticism and linguistic expertology in Ukrainian linguistics	191

Literaturoznawstwo

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5887>

Data przesłania artykułu: 20 czerwca 2020 r.

Data akceptacji artykułu: 28 sierpnia 2020 r.

PANI KATARZYNA I INNI. WIELOKULTUROWE SĄSIEDZTWO W OPOWIADANIACH GRIGORIJA KANOWICZA *ВИЛЬНЮССКИЙ ДВОР*

Liliana Kalita

Uniwersytet Gdański, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6025-2643>e-mail: liliana.kalita@ug.edu.pl

Abstrakt: Przedmiot analizy dotyczy trzech opowiadań Grigorija Kanowicza, którego głównymi bohaterami są Polka, Litwinka, Żydówka i Rosjanin, zamieszkujący wspólne wileńskie podwórko. Akcentuje się wielonarodowościowe sąsiedzkie relacje pomiędzy nimi, rozpatrywane w ramach kategorii „swojskości” i „obcości”, pokazanych przez pryzmat emocji. Uwagę w tych relacjach zwraca dominująca rola Polki i języka polskiego w kontaktach sąsiedzkich, a następnie Żyda, który po śmierci protagonistki przejmuje rolę pośrednika w integracji między nacjami.

Słowa kluczowe: Grigorij Kanowicz, wielokulturowe relacje, kategoria „swój” – „obcy”, pogranicze kultur

Submitted on June 20, 2020
Accepted on August 28, 2020

**MRS. KATARZYNA AND OTHERS.
THE MULTICULTURAL NEIGHBOURHOOD
IN GRIGORY KANOVICH'S STORIES
*ВИЛЬНЮССКИЙ ДВОР***

Liliana Kalita

University of Gdańsk, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6025-2643>

e-mail: liliana.kalita@ug.edu.pl

Abstract: The subject of this analysis are three stories by Kanovich, whose main characters are Polish, Lithuanian, Jewish and Russian, living in a common Vilnius yard. The multinational neighbourhood relations between them are emphasized, considered in the category of “familiarity” and “strangeness”, shown through the lens of emotions. Attention in these relations is drawn by the dominant role of the Polish woman and the Polish language in contacts between neighbours, and then the Jew, who after the death of the protagonist, takes over the role of an intermediary in the integration between nations.

Keywords: Grigory Kanovich, multicultural relationships, homely – stranger category, borderland of cultures

Wielokulturowość jako kategoria badawcza od kilku dekad stanowi przedmiot refleksji oraz analiz w naukach humanistycznych. I choć samo pojęcie, jak zauważa Urszula Kusio, „z trudem poddaje się operacjonalizacji”, to jednocześnie „rozpala umysły i emocje badaczy i praktyków społecznych” [Kusio, online]. W opinii Jerzego Nikitorowicza wielokulturowość „łączy się z podziałem, reakcją na odmienność, często z obszarem obcym, zakazanym, niebezpiecznym, niezrozumiałym, dalekim, ale też z wygnaniem, odrzuceniem, stygmatem, marginalizacją, wykluczeniem, nacjonalizmem, itd.” [Nikitorowicz 2005, 19] i zmusza do namysłu nad własną tożsamością poprzez nieustanne konfrontowanie siebie z innymi jednostkami lub grupami. Jak twierdzi badacz, fundamentem tożsamości mogą być: religia, historia, wspólne korzenie lub miejsce zamieszkania, język czy wspólnota obyczajów [Nikitorowicz 2009, 353].

Problem wielokulturowości analizuje się szczególnie w przestrzeni pogranicza, dla którego właściwe jest „przemieszanie etniczne i narodowościowe wynikające z bliskości miejsc. Owo «przemieszanie» jako cecha charakterystyczna miejsca buduje jego wielokulturowy krajobraz, tworzy «sytuacje pograniczności» w sensie psychologicznym i kulturowym” [Muszyńska 2014, 14–15]. Do terytorium pogranicza, w sensie historycznym, etnicznym, wyznaniowym i kulturowym, bez wątplenia zaliczyć można obecną stolicę Litwy. Na szczególną specyfikę miasta ze względu na pierwiastki wielokulturowości zwracali uwagę pisarze związani z Wilnem: Czesław Miłosz, Tadeusz Konwicki, Tomas Venclova, swój wkład w tworzenie „wileńskiego tekstu” w literaturze mają również artyści rosyjscy, m.in. Ilja Erenburg, Konstanty Paustowski czy Wasilij Aksionow [Лавринец, online]. Warto również wspomnieć w tym kontekście litewskich pisarzy, tj. Ričardasa Gavelisa czy też Jurgisa Kunčinasą.

Jednym z ciekawszych prozaików, podejmujących problematykę współzysutowania na styku kultur jest Grigorij Kanowicz. Zarówno biografia pisarza, jak i jego wybory estetyczne czynią z Kanowicza postać fascynującą, a jednocześnie, jak zauważa Piotr Fast, wpisującą się w stereotypowe wyobrażenia:

Dla Litwinów jest pisarzem, który pisze po rosyjsku o Żydach, dla Rosjan – mieszkającym na Litwie autorem powieści o tematyce żydowskiej, dla Żydów wreszcie – człowiekiem, który mieszkając na Litwie, pisze po rosyjsku. Poczucie totalnej obcości, póki nie emigrował do Izraela, musiało sięgać kulminacji. W swoim ojczystym kraju – na Litwie – jest pisarzem z kręgu kultury narodu stanowiącego symbol naruszenia poczucia wolności i niezależności. Język jego utworów jest teraz w Wilnie językiem obcym, zaś łączący wszystkie narody, pozostały w spadku po typowych dla Związku Radzieckiego postawach, antysemityzm czyni z niego (...) szczególnego rodzaju kulturowe kuriozum [Fast 1996, 211].

Sam Grigorij Kanowicz w wywiadzie udzielonym Agacie Tuszyńskiej wyznał, iż właściwy mu jest stan wykluczenia, braku przynależności: „Jestem między niebem a ziemią. Jak moi bohaterowie. Jestem obcy. Obcy i w rosyjskiej, i w litewskiej, i w żydowskiej literaturze. Obcy człowiek” [Fast 1996, 211]. Zdaniem Dominiki Nazaruk

Poczucie obcości jest dla Kanowicza bardzo charakterystyczne, to niemalże wyznacznik jego pisania, które określa drogą poszukiwania wyjścia z obcości. Swoim pisaniem przekonuje, iż niemożliwe jest zdomowienie się w ojczyźnie i w świecie. Jak pokazuje jednak historia myśli, inność i wyobcowanie nie implikują wyłącznie tragicznych biografii czy życia naznaczonego piętnem nieustającego cierpienia. To właśnie sytuacje przejściowe, miejsca na pograniczu, przełomy stuleci stanowią

źródło niezliczonych inspiracji w sferze filozofii, antropologii kultury, socjologii, a przede wszystkim w sferze wyobraźni literackiej [Nazaruk, online].

Problematyka obcości implikuje szerszy kontekst badawczy, w który wpisują się również kategorie „swojskości” i „inności”. Pojęcia „obcy” oraz „inny” stosowane są często jako synonimy, choć nimi w istocie nie są:

Inny może znaczyć całkowicie „obcy”, z którym komunikacja czy porozumienie jest niemożliwe przez silnie zarysowany dystans: czasowy, mentalny, przestrzenny. Wówczas pojęcia inności, obcości zlewają się znaczeniowo. Ale Inny, może znaczyć również tyle, co różniący się względem czegoś, wówczas Inny stanowi drugi biegun wobec kategorii „taki sam”. Wówczas z Innym (...) możliwe jest porozumienie [Gruchlik, online].

Wspomniana dychotomia dotyczy także opozycji „swój” „obcy”, których nie należy traktować jako przeciwieństw, bowiem „są one jedynie elementami, biegunami relacji czy sprzężenia, związku czy napięcia, a jako takie są płynne, tranzytywne. (...) nie da się tych kategorii z osobna zdefiniować: «swój» to bowiem przede wszystkim «nieobcy», «obcy» to przede wszystkim «nie swój»” [Woźniak, online].

Wśród spostrzeżeń dotyczących kategorii „swój” – „obcy”, funkcjonujących przede wszystkim na gruncie socjologii, jedną z ciekawszych, ze względu na szeroki zakres jej oddziaływania, wydaje się koncepcja zaproponowana przez Ewę Nowicką, zdaniem której podziały te funkcjonują w każdym społeczeństwie, zaś „napięcie między swojskością a obcością jest zasadniczym składnikiem procesów rozgrywających się w sferze emocjonalnej, jak i intelektualnej, prowadzących do porządkowania świata społecznego” [Nowicka 1990, 5]. Badaczka definiuje „swojskość” jako „pozostawanie w jakimś intymnym związku przedmiotu lub człowieka z podmiotem, zaś obcość oznacza brak takiego związku”. Związek ten dotyczy m.in. przekonań, które „wiążą się z akceptacją, zobowiązaniem do świadczeń i poczuciem naturalności. Wśród przekonań najistotniejsze są: przekonanie o podobieństwie, zrozumiałości, sensowności. Obcość wiąże się więc z brakiem tych wartości” [Nowicka 1990, 26]. Nowicka wskazuje trzy płaszczyzny funkcjonowania omawianej dychotomii: psychologiczną, społeczną i kulturową. Pierwsza z nich ma związek z „ja” i tożsamością podmiotu i dotyczy zaspokojenia podstawowych potrzeb emocjonalnych człowieka: poczucia bezpieczeństwa, akceptacji, spokoju, satysfakcji i zrozumienia. Uczucia przeciwstawne: poczucie zagrożenia, braku akceptacji, niepokoju czy niechęci byłyby w tym przypadku sferą zarezerwowaną dla „obcości”. Nie można jednak pominąć postaw emocjonal-

nych, sytuujących się w sferze psychologicznej, takich jak fascynacja, ciekawość, zachwyt tym, co obce. Społeczny wymiar zjawiska dotyczy utrwalonych, często w postaci stereotypów, poglądów na temat obcych i wynikających z nich modeli zachowań. W odniesieniu do sfery kulturowej kategorii „swój” – „obcy” przejawiają się w ideologiach o zabarwieniu rasistowskim i nacjonalistycznym [Nowicka 1990, 2627]. Ustalenia Nowickiej staną się, ze względu na ograniczenia odnośnie do objętości tekstu, główną metodą, do jakiej będę się odwoływać, sięgając, w miarę potrzeb, również po refleksje innych badaczy.

Postrzeganie innych w kontekście podziału na „my” i „oni” widoczne jest szczególnie w środowiskach wielokulturowych, te zaś bywają konsekwencją dramatycznych niekiedy, bo spowodowanych np. wojną, migracji i zmian geopolitycznych. Obraz „przymusowego” poniekąd sąsiedztwa ludzi różnych nacji, religii i kultur odnajdujemy w cyklu opowiadań Kanowicza pt. *Вильнюсский двор* (2015), składającym się z trzech utworów (*Пани Катажина*, *Кармен с третьего этажа*, *Юбилей полковника*), które łączy tematyka, czas i miejsce akcji, bohaterowie, osoba narratora oraz maniera stylistyczna. Jak pisze Agnieszka Lenart: „(...) Kanowicz pozostał wierny wspomnieniom, dlatego też w całej swojej pracy literackiej wyrażał tęsknotę za litewską rzeczywistością z lat dzieciństwa i młodości, za wielokulturowym życiem litewskich miasteczek i gwarem żydowskich sztetli” [Lenart, online]. To nostalgiczne spojrzenie Kanowicza na wielokulturowe Wilno zbliża go do perspektywy charakterystycznej dla Tomasa Venclovy, podczas gdy pisarze nieco młodszego pokolenia – Gavelis w *Wileńskim pokerze* (*Vilniaus pokeris*, 1989) i Kunčinas w *Tuli* (1993) dekonstruuje obraz Wilna jako wieoletnicznego tygla żyjących zgodnie mieszkańców.

W omawianym cyklu miejscem prezentowanych wydarzeń jest wileńskie podwórko usytuowane niegdyś przy ulicy Adama Mickiewicza, a w momencie rozgrywania się akcji utworu (pomiędzy 1945 a 1947 rokiem) przy ulicy Stalina. Tytułowe podwórko to budynki zasiedlone zarówno przez przedwojennych mieszkańców, jak i ludzi, którzy otrzymali przydział na zajęcie tu lokalu po poprzednich właścicielach. Większość mieszkańców stanowią Żydzi i to spośród nich wywodzi się narrator o imieniu Girszka (porte-parole autora), syn Jewgieni Siemionowny, który „(...) в писатели метит и что-то уже сочиняет” [Канович, online], pozostający z reguły poza sceną zdarzeń, choć przyglądający się im z zainteresowaniem. Dystans narratora przejawia się m.in. w tym, iż nie zajmuje on wyraźnego stanowiska wobec opisywanych sytuacji, a jego relacja jest pozbawiona sądów wartościujących. Inaczej nieco obraz Wilna i mieszkańców wygląda w *Wileńskim pokerze*, w którym emocjonalne stanowisko autora sprowadza się do przekonania, iż w stolicy Litwy poszczególne nacje nienawidzą się nawzajem.

Już w początkowych partiach tekstu Kanowicza zaakcentowana zostaje różnorodność etniczna i kulturowa mieszkańców wileńskiego podwórka: „Кого тут только не было: и потомственные поляки, и чиновные литовцы (. . .); и уцелевшие местечковые евреи, вернувшиеся на родину из немецких концлагерей и еврей-беженцы из приютившей их хлебной Средней Азии” [Kanowicz, online]. Każde z trzech opowiadań poświęcone jest innemu bohaterowi: blisko 80-letniej Polce Katarzynie Radzińskiej, młodej litewskiej śpiewaczce operowej Grażynie Rutkutė oraz pułkownikowi NKWD Anatolijowi Nikołajewiczowi Wasiljewowi, wszystkich ich zaś łączy ciekawska z natury Żydówka Jewgienia Siemionowna i to przez pryzmat jej osobowości i emocjonalnych przekazów będziemy śledzić podwórkowe historie z życia tych mieszkańców. Dobór osób wydaje się nieprzypadkowy – każda z nich jest nie tylko niebanalną osobowością i odznacza się jakąś cechą szczególną, lecz także reprezentuje inny pierwiastek ideowy i kulturowy, będący manifestacją jej narodowości. Żydówka Jewgienia, podobnie jak większość jej rodziny, odzwierciedla cechy typowe dla przedstawicieli swojej nacji – z jednej strony poczucie wyjątkowości, wynikające z przynależności do narodu wybranego, mądrość i spryt, a z drugiej – melancholijne przekonanie o przeznaczeniu do bycia ofiarą w politycznych sporach, nieustanna obawa przed nieuniknionymi kolejnymi cierpieniami, a więc poczucie, że wszędzie i dla wszystkich jest się obcym. Jednocześnie, warto podkreślić, że „bezpaństwo” bohaterki czyni z niej doskonałe medium relacji pomiędzy ludźmi różnych narodowości w niełatwym okresie historii. Tym samym Kanowicz akcentuje charakterystyczne dla bycia Żydem poczucie dwoistości, wynikające z egzystencji „pomiędzy polem żydowskim i polem kultury państwa narodowego” [Łaniewski, online].

Jak zauważa Mieczysław Dąbrowski, podział na „swoich” i „obcych” daje o sobie znać szczególnie w miejscach styku cywilizacyjnego, narodowościowego i kulturowego [Dąbrowski, online]. W omawianym utworze terytorium wspólnym dla bohaterów jest przede wszystkim podwórko lub pobliski skwer, na którym dochodzi do interakcji, rzadziej – mieszkanie poszczególnych lokatorów. Jeśli intymną przestrzeń mieszkań uznać za sferę sacrum, gdzie praktykuje się wyznawane przez siebie wartości, to lokowanie prób asymilacji odmiennych narodowościowo bohaterów w przestrzeni otwartej, a jednocześnie wspólnej, można traktować jako symboliczne wyjście ku drugiemu człowiekowi, ku innemu, jako gotowość zetknięcia się z nowym i nieznanym, zawieszenia choćby na chwilę własnej identyfikacji, by spotkać się z jednostką o odmiennej kulturze i światopoglądzie. Można zatem mówić, iż granice pomiędzy „swoim” a „obcym” (traktowanym jako przestrzeń profanum) bywają elastyczne i możliwe do przekraczania czy też redefiniowania. Wśród bohaterów wileńskiego podwórka tendencja do stałego

naruszania granic własnej społeczności (mentalnego i duchowego wychodzenia z getta) przysługuje Jewgienii Siemionownie i jest ona umotywowana cechami charakteru protagonistki: odczuwanego współczucia wobec wszystkich i kobiecej ciekawości, podczas gdy jej mąż, spędzający całe dnie nad maszyną do szycia „сторонился всех без исключения чужаков кроме тех, кто шил у него пиджаки и брюки” [Канович, online].

W swojej typologii relacji w ramach opozycji „swoj” – „obcy” Nowicka koncentruje się m.in. na problemie dystansu, kiedy to stopień „swojskości” i „obcości” oddajemy terminami dotyczącymi bliskości i odległości fizycznej zarówno w czasie, jak i przestrzeni. Dotyczy to dystansu społecznego, wynikającego z relacji o charakterze oficjalnym oraz dystansu psychologicznego, związanego z przestrzenią osobistą, na którą nie każdy ma prawo wkroczyć. Miarą poziomu dystansu jest „intensywność związków z naszą osobą lub grupą, do której przynależność stanowi podstawę naszej społecznej tożsamości” [Nowicka 1990, 37]. Intensywność kontaktów pomiędzy Jewgienią Siemionowną a jej sąsiadami ma charakter gradacji malejącej, odzwierciedlonej w kompozycji utworu: najczęstsze i najbardziej pogłębione są one z Polką, panią Katarzyną, z którą bohaterkę łączy nie tylko tożsamość płciowa, lecz także podobny stopień zamożności, obie kobiety są też przedstawicielkami mniejszości narodowych w powojennym Wilnie. Litwinka Grażina, zwana przez sąsiadów Carmen, choć podobnie, jak Jewgienia i Katarzyna, doświadczyła okropności wojny, jest znacznie młodsza od swoich sąsiadek, co wpływa na stopień dystansu między nimi, a konieczność wielogodzinnych ćwiczeń przed premierą opery Bizeta sprawia, iż jej kontakty z pozostałymi mieszkańcami są ograniczone do minimum. Jako artystka budzi zainteresowanie otoczenia, ale też postrzegana jest jako osoba innej kategorii, kulturowo obca. Zmiana tej sytuacji nastąpi dopiero za pośrednictwem pani Ireny – matki Grażiny, która przyjedzie do córki w odwiedzin, co stanie się okazją do wzajemnego bliższego poznania i znalezienia punktów stycznych w losach obu kobiet. Najbardziej zrytualizowane, zdystansowane i najmniej intensywne kontakty obserwujemy na linii Jewgienia Siemionowna – Anatolij Nikołajewicz Wasiljew. Wasiljew jest Rosjaninem przysłanym przez partię do rozprawienia się z walczącymi w okolicach Wilna partyzantami, przeciwnymi roli, jaką ma pełnić w ich kraju władza radziecka. Jego rodzina wyraźnie izoluje się od nowych sąsiadów, szczególnie dotyczy to żony Lidy, sam pułkownik NKWD ogranicza kontakty praktycznie do powitania, a i to robił „как с подследственными” [Канович, online]: na ogół milcząco lub mamrocząc coś niewyraźnie. Brak chęci skrócenia dystansu z sąsiadami oraz wzbudzająca strach profesja bohatera pozwala określić go „obcym na swoim miejscu” według koncepcji Ewy Nowickiej [1990, 32] czy też przez odwołanie

do ustaleń George'a Simmela „przybyszem”, pozostającym w kontakcie z grupą, z którą dzieli wspólną przestrzeń, pewien dłuższy czas w związku z pełnieniem swojej roli społeczno-zawodowej [Nowicka 1990, 31], ale ograniczającym relacje do zrytualizowanych, wynikających z norm kultury, sytuacji. Warto zauważyć, że w odniesieniu do kobiet należałoby mówić raczej o opozycji „swój” – „inny”, mężczyzna zaś wyraźnie występuje w roli „obcego”.

Wydaje się, że troje bohaterów, będący w stosunku do siebie obcy pod względem cywilizacyjno-narodowościowo-kulturowym, interesują Żydówkę Jewgienię jedynie za sprawą swojej inności. Okazuje się jednak, że istnieje pewna wspólna strefa – punkt styczny, który sprawia, że granice „swojskości” – „obcości” ulegają przesunięciu, potwierdzając ich umowny i sztuczny charakter. Staje się tak za sprawą obecności w życiu nieżydowskich bohaterów przedstawicieli narodu wybranego, którzy w sposób znaczący odcisnęli piętno na ich biografii.

Najtrwalsze kontakty, jak już wspomniano, łączą Jewgienię z wymagającą pomocy ze względu na swój wiek samotną Polką. Ich relacja, początkowo niewychodząca poza ramy drobnych sąsiedzkich usług, jakie okazywała Katarzynie Żydówka, z czasem wykazuje cechy integracji, kiedy to Jewgienia Siemionowna, chcąc zgłębić tajemniczą duszę sąsiadki i poznać powody jej zdystansowania wobec otoczenia, „przełącza” się na dyskurs Katarzyny, w którym dominuje zachwyty nad marszałkiem Piłsudskim i kulturą przedwojenną. Kobiety różnią się osobowością i podejściem do życia: Jewgienia jest z natury romantyczna i współczująca, Katarzyna zaś to kobieta pragmatyczna i krytyczna wobec otoczenia, a jednak ich wzajemne relacje wkraczają na płaszczyznę zwaną w typologii Nowickiej „obcy bliski”, kiedy to „obcy” traktowany jest jako istota ludzka posiadająca tę samą naturę. Brak w stosunku z nim poczucia wyższości i hierarchizacji [Nowicka 1990, 32].

Przełomowy moment w relacjach Jewgienii i Katarzyny następuje w chwili zaostrenia choroby Polki, co wymaga częstych odwiedzin sąsiadki, będących okazją do rozmów, a więc zaproszenia przez Katarzynę Jewgienii do świata własnych myśli i emocji, czyli potraktowania jej jako „swojej” – duchowo bliskiej na tyle, by dzielić się wspomnieniami i refleksją nad własnym życiem. Podczas jednej z takich wizyt Jewgienia dowiaduje się, iż Katarzyna w młodości była zaręczona z Awigdorem, synem bogatego właściciela fabryki skór, dla którego uczyła się mówić w jidysz i z którym ostatecznie nie zdecydowała się wyjechać do Ameryki. Obecnie, mając świadomość nadchodzącej śmierci, podobnie jak bohaterka opowiadania Tatiany Tołstoj *Милая Шура*, dokonuje oceny wyboru sprzed lat, żałując podjętej przez siebie decyzji. Była ona spowodowana stereotypowymi wyobrażeniami tamtych czasów o niemożności stworzenia szczęśliwego

związku pomiędzy Żydem a „gojką” (obcą), jak określa siebie Katarzyna. Ukazanie niespełnionej miłości przedstawicieli polskiego i żydowskiego narodu staje się punktem kulminacyjnym opowiadania, bowiem choroba pani Katarzyny okazuje się śmiertelna.

Warto zaznaczyć, że wyjątkowa pozycja Katarzyny Radzińskiej wśród sąsiadów wynika z faktu, iż z powodu swojego wieloletniego zamieszkiwania w kamienicy jest ona strażniczką pamięci o wileńskim podwórku i jego dawnych lokatorach oraz kulturze polskiej, której pozostałości usuwane są z centrum na peryferie nowego geopolitycznego porządku. W tym kontekście wymowna staje się scena zwrócenia się pułkownika Wasiljewa do Radzińskiej z prośbą o znalezienie chętnego do przejęcia ksiązek polskich autorów-klasyków, których Rosjanin, zajmujący mieszkanie po panu Tomaszewskim, chce się pozbyć, by zrobić miejsce dla dzieł pisarzy rosyjskich. Tę symboliczną zamianę wytworów jednej kultury narodowej na inną można by traktować jako sygnał, iż opozycja „swój” – „obcy” przenika także do płaszczyzny estetycznej, do sztuki, wobec której stosuje się instrumenty ideologiczne.

Do kategorii „obcych bliskich” z czasem zostaje również zaliczona przez Jewgienię Grażina Rutkutė, „первая литовка во дворе, жильцы которого копились не искусством, а ремеслами” [Канович, online]. I tutaj zbliżenie między kobietami dokonuje się przy udziale wątku związanego z narodem wybranym. Następuje ono bowiem w momencie, gdy sąsiadka dowiaduje się, że mieszkająca w Kownie pani Irena wychowuje dzieci przyjaciela swojego zięcia, Zelika Gotlieba, wyniesione przez męża Grażiny przed laty z getta. Carmen wspiera matkę w opiece nad chłopcami, nie ustaje także w poszukiwaniach ich rodziny, w które angażuje się również Jewgienia, mająca kontakty w środowisku litwaków. Okazuje się zatem, iż Żydzi zarówno dla Katarzyny, jak i Grażiny nie należą w pełni do kategorii „obcych”, a w kontaktach z nimi kobiet istotną rolę odgrywały szlachetne wartości: miłość (Katarzyna i Grażina, które straciły ukochanych mężczyzn) oraz bohaterstwo i bezinteresowność w ratowaniu drugiego człowieka przed śmiercią (rodzina Grażiny). Znajomość z Grażiną skutkuje uczestnictwem Jewgienii i jej męża w premierze najpopularniejszej opery Bizeta, Litwinka, czyli „obca”, aktywizuje więc kulturowo swoich sąsiadów, dając im szansę na uczestnictwo w sztuce wysokiej i realizację potrzeb duchowych.

Najmniej intensywne są sąsiedzkie relacje Jewgienii oraz innych lokatorów podwórka z pułkownikiem Wasiljewem, naznaczone też w dużym stopniu uprzedzeniami i stereotypami. Podobne stanowisko wobec Rosjan, symbolizujących kolonizatorskie zapędy po przejęciu po wojnie władzy na Litwie, odnajdujemy w prozie Gavelisa. Urodzony i wychowany na Syberii Wasiljew w młodości

„евреев никогда не видел” [Канович, online] i zetknął się z nimi dopiero w czasie pobytu w Moskwie. Pierwsze wrażenie na temat przedstawicieli tego narodu wywołało u niego poczucie zdziwienia, połączone z ironią (dotyczyło nietypowych nazwisk żydowskich) i prawdopodobnie to zaważyło na uznaniu tej grupy za obcą kulturowo. Żydowscy mieszkańcy natomiast nie ufali reprezentantowi władzy radzieckiej, mając w pamięci bolesne doświadczenia pogromów i represji: „От полковников, а Анатолий Николаевич не был исключением, они благо-разумно предпочитали держаться на расстоянии, не стремясь их ни задабри-вать, ни возмущать, одинаково опасаясь их милости и их гнева” [Канович, online]. Pośrednikiem, który doprowadził do zbliżenia środowisk odmiennych kulturowo i religijnie, okazał się brat Jewgienii, Samuel Siemionowicz, absolwent szkoły NKWD w Moskwie i bliski współpracownik Wasiljewa. W miarę pogłębiania kontaktów pomiędzy mężczyznami pułkownik dowiadywał się coraz więcej o Żydach jako nacji, niezrozumiała postawa Wasiljewa była z kolei tłumaczona przez Samuela rodzinie jego trudną pracą i niełatwymi cechami charakteru. Pretekstem do przekroczenia strefy „swojskości” i wejścia na „obcy” teren stała się potrzeba uszycia nowego garnituru na 60. urodziny, o co został poproszony mąż Jewgienii. Trzykrotna wizyta u krawca nie przerodziła się w zażyłe relacje sąsiedzkie, były to pobyty bardzo krótkie, ograniczające się do niezbędnych gestów, Anatolij Nikołajewicz i jego żona Lida nie przyjęli też zaproszenia na poczęstunek. Relacje z tym bohaterem, choć z czasem ulegają wyraźnemu ociepleniu, pozostają do końca najbardziej zdystansowane i oficjalne oraz najmniej intensywne, w tym przypadku nie dochodzi do integracji pomiędzy odrębnymi kulturami.

Należy podkreślić, iż Kanowicz, tworząc obraz wzajemnych sąsiedzkich kontaktów, umiejętnie wykorzystał detale przestrzeni, a szczególnie motyw progu i drzwi, będących „symbolem granicy pomiędzy przestrzenią wewnętrzną domu i światem zewnętrznym, między «swoim» i «obcym». Otwieranie i zamykanie drzwi jest zatem symbolem obecności lub braku kontaktu ze światem zewnętrznym” [Куляпин, online]. W tym kontekście niezwykle wymowne stają się odwiedziny Wasiljewa w domu Żydówki Jewgienii czy też samej Jewgienii u Grażyny Rutkuté, do czego dochodzi na wyraźne zaproszenie Litwinki. Niechęć wobec wpuszczania obcych na swoje terytorium jest cechą charakteryzującą Katarzynę Radzińską (wizyta delegacji pracowników pana Tomaszewskiego przyjmowana w progu; siłowe wtargnięcie z wyważeniem drzwi przez rodzinę Jewgienii do chorej sąsiadki stające się początkiem bliższej znajomości).

Rozpatrując problem wielokulturowości, należy wspomnieć, iż w omawianych opowiadaniach ważną funkcję w relacjach międzyludzkich odgrywał język pogranicza – swoisty zlepek wschodniosłowiańskiej oraz żydowskiej leksyki, często

w wersji zniekształconej, charakterystyczny dla ludności zamieszkującej te tereny. Nie wszystkie jednak języki miały równy status – dominował język polski, który, przynajmniej w stopniu podstawowym, znali wszyscy bohaterowie omawianych tu utworów, czyli język określonej narodowej kultury, reprezentowanej przez panią Katarzynę. Śmierć bohaterki kładzie kres tej dominacji oraz zapoczątkuje zmianę ról społecznych wśród protagonistów; na plan pierwszy w kontaktach sąsiedzkich wysuwa się język jidysz oraz rosyjski, których użytkownikiem jest Samuel Siemionowicz, dotychczas dla większości lokatorów obcy ideowo i cywilizacyjnie:

После смерти пани Катажины в нашем дворе была провозглашена еврейская республика, идиш в нем объявили государственным языком, а семья полковника Васильева и певица Гражина Руткуте попали в разряд отчужденного нацменьшинства. По-русски сносно говорил только мой дядя Шмуле, обогативший свой словарь в Москве, а остальные его соплеменники пользовались воляпюком, привезенным из странноприимной Средней Азии. Чтобы не усугублять отчужденность жильцов друг от друга и чтобы она не переросла в замаскированную улыбками враждебность, между евреями и нацменьшинством нужен был связник, и эту непростую роль добровольно взял на себя мой находчивый дядя Шмуле [Канович, online].

Biografia Samuela Siemionowicza, dopełniająca wątki głównych postaci analizowanych opowiadań, również może być odzwierciedleniem przekraczania granicy pomiędzy „swoim” a „obcym”. Jego decyzja o karierze partyjnej i związaniu się z komunistami przez część społeczności żydowskiej odbierana jest co najmniej jako brak lojalności, jeśli już nie zdrada własnej grupy i jej religijnego etosu (Samuel odżegnuje się od wiary przodków), jako przejście z obozu „swoich” do „obcych”. Stąd ironiczne komentarze pod jego adresem (znajomy rodziny określa go mianem „EsEs”) i uszczypliwości ze strony siostry dotyczące miejsca jego pracy. Nie jest to jednak całkowite odrzucenie, wydaje się bowiem, iż Żydzi nie tyle nie akceptują samych dążeń emancypacyjnych Samuela, ile ich konkretnej realizacji w postaci przyłączenia się do władzy radzieckiej, która zajęła Wilno, co wiąże się z legitymizowaniem przez niego opresyjnego systemu totalitarnego. Wzrost pozycji bohatera po śmierci Katarzyny, jego znaczącą rolę pośrednika w sąsiedzkich relacjach można traktować jako zapowiedź zmian mentalnych, do jakich dochodzi w środowisku żydowskim pod wpływem przemian cywilizacyjnych i politycznych. Ta postawa przypomina nieco strategię objętą przez Kunčinasę w *Tuli*, w której różnice etniczne i wynikające z nich stereotypowe uprzedzenia nie odgrywają znaczącej roli w relacjach między bohaterami.

Rozpatrywane w przedłożonym tekście wielokulturowe sąsiedztwo jest świadectwem postaw emocjonalnych wobec Innego na konkretnym etapie historycznego

rozwoju pogranicza polsko-litewsko-rosyjsko-żydowskiego. Śmierć Katarzyny i pułkownika Wasiljewa można odczytywać jako kres dominacji w Wilnie polskiej kultury i radzieckiej ideologii, jako przywrócenie kraju prawowitym jego mieszkańcom – rdzennym Litwinom i niemającym swojego państwa, a więc będących wszędzie „u siebie” Żydom, którzy – jak wskazuje koncepcja fabuły – skłonni są do manifestowania postaw apulsywnych, skierowanych „ku innym”, do przekraczania granic intelektualnych, kulturowych i światopoglądowych oraz rozszerzania granic strefy „swojskości” i podejmowania prób integracji z „obcymi”. Warto podkreślić, iż w omawianych opowiadaniach Kanowicz prezentuje tradycyjne – nostalgiczne – spojrzenie na wielokulturowe sąsiedztwo mieszkańców Wilna, co odróżnia go od prozy Gavelisa i Kunčinas, z jej wyraźnie ironicznym i groteskowym spojrzeniem na relacje pomiędzy „swoimi” i „obcymi”.

BIBLIOGRAFIA

- Dąbrowski Mieczysław. 2009. *Swój/obcy/inny. Kontynuacja*. „Anthropos?” nr 12–13. (online) <http://www.anthropos.us.edu.pl/anthropos7/texty/dabrowski.htm> (dostęp 2.06.2020).
- Fast Piotr. 1996. „*Łzy i modlitwy głupców*” – Grigorija Kanowicza pytanie o wartości. W: *Literackie portrety Żydów*. Red. Loch E. Lublin: Wydawnictwo UMCS: 211–219.
- Gruchlik Honorata. 2007. *Inność a obcość w kontekście filozoficznym*. „Anthropos?” nr 8–9. (online) <http://www.anthropos.us.edu.pl/anthropos5/texty/gruchlik.htm> (dostęp 5.06.2020).
- Kusio Urszula. 2013. *Kłopoty z wielokulturowością, czyli aktualność schematu „my” – „oni”*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” R. XXXVIII, nr 2. (online) http://dlibra.umcs.lublin.pl/Content/23502/czas16080_38_2_2013_1.pdf (dostęp 4.06.2020).
- Lenart Agnieszka. 2014. „*Jerusalaim de Lie*”: obraz Wilna w opowiadaniu Grigorija Kanowicza „*Sen o Jeruzalem, którego już nie ma*”. „Acta Polono-Ruthenica” nr XIX. (online) http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Acta_Polono_Ruthenica/Acta_Polono_Ruthenica-r2014-t19/Acta_Polono_Ruthenica-r2014-t19-s87-97/Acta_Polono_Ruthenica-r2014-t19-s87-97.pdf (dostęp 4.06.2020).
- Łaniewski Paweł. 2019. *Spisek i absurd. Obraz Żyda w literaturze rosyjskiego postmodernizmu*. „Iudaica Russica” nr 1 (2). (online) https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/11652/1/Laniewski_Spisek_i_absurd.pdf (dostęp 4.06.2020).
- Muszyńska Jolanta. 2014. *Miejsce jako przestrzeń doświadczana*. W: *Od wielokulturowości miejsca do międzykulturowości relacji społecznych. Współczesne strategie kreowania przestrzeni życia jednostki*. Red. Nikitorowicz J., Muszyńska J., Boćwińska-Kiluk B. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak: 12–23.
- Nazaruk Dominika Anna. 2012. *Drzewo z korzeniami w powietrzu – Grigorij Kanowicz w poszukiwaniu tożsamości*. „Almanach Sejneński” nr 5. (online) http://pogranicze.sejny.pl/drzewo_z_korzeniami_w_powietrzu_____grigorij_kanowicz_w_poszukiwaniu_tozsamosci,1130-1,13238.html (dostęp 2.06.2020).
- Nikitorowicz Jerzy. 2005. *Próba określenia przedmiotu edukacji międzykulturowej*. W: *Region – tożsamość – edukacja*. Red. Nikitorowicz J., Misiejuk D., Sobecki M. Białystok: Trans Humana: 15–33.
- Nikitorowicz Jerzy. 2009. *Edukacja regionalna i międzykulturowa*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.

- Nowicka Ewa. 1990. *Swojskość i obcość jako kategorie socjologicznej analizy*. W: *Swoi i obcy*. Red. Nowicka E. Warszawa: Instytut Socjologii: 5–53.
- Woźniak Cezary. 2015. *Między swojskością a obcością. Przyczynki do dialektyki dziedzictwa kulturowego*. „Zarządzanie w Kulturze” nr 16, z. 2. (online) https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/16347/wozniak_miedzy_swojskoscia_a_obcoscia_2015.pdf?sequence=3&isAllowed=y (dostęp 8.06.2020).
- Канович Григорий. 2009. *Вильнюсский двор*. «Октябрь» № 2. (online) <https://magazines.gorky.media/october/2009/2/vilnyusskij-dvor.html> (доступ 05.06. 2020).
- Куляпин Александр. «Окно» и «дверь» в системе символов В.М. Шукшина. (online) <https://cyberleninka.ru/article/n/okno-i-dver-v-sisteme-simvol-v-m-shukshina> (доступ 08.06.2020).
- Лавринец Павел. 2014. *Присвоение Вильнюса в русской литературе*. «Уральский исторический вестник» № 3 (44). (online) [http://uralhist.uran.ru/pdf/UIV_3\(44\)_2014_Lavrinec.pdf](http://uralhist.uran.ru/pdf/UIV_3(44)_2014_Lavrinec.pdf) (доступ 05.06.2020).

REFERENCES

- Dąbrowski Mieczysław. 2009. *Swój/obcy/inny. Kontynuacja*. “Anthropos?” no 12–13. Available at: <http://www.anthropos.us.edu.pl/anthropos7/texty/dabrowski.htm> (Accessed 02 June 2020). (In Polish)
- Fast Piotr. 1996. “*Lzy i modlitwy głupców*” – Grigorija Kanowicza pytanie o wartości. In: *Literackie portrety Żydów*. Ed. Łoch E. Lublin: Wydawnictwo UMCS, pp. 211–219. (In Polish)
- Gruchlik Honorata. 2007. *Inność a obcość w kontekście filozoficznym*. “Anthropos?” no 8–9. Available at: <http://www.anthropos.us.edu.pl/anthropos5/texty/gruchlik.htm> (Accessed 05 June 2020). (In Polish)
- Kanovič Grigorij. 2009. *Vil'nūsskij dvor* [Vilnius backyard]. “Oktābr” no 2. Available at: <https://magazines.gorky.media/october/2009/2/vilnyusskij-dvor.html> (Accessed 05 June 2020). (In Russian)
- Kulāpin Aleksandr. “Okno” i “dver” v sisteme simvolov V.M. Šukšina [“Window” and “door” in the symbol system of V.M. Shukshin]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/okno-i-dver-v-sisteme-simvol-v-m-shukshina> (Accessed 08 June 2020). (In Russian)
- Kusio Urszula. 2013. *Kłopoty z wielokulturowością, czyli aktualność schematu “my” – “oni”*. “Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” Vol. XXXVIII, no 2. Available at: http://dlibra.umcs.lublin.pl/Content/23502/czas16080_38_2_2013_1.pdf (Accessed 04 June 2020). (In Polish)
- Lavrinec Pavel. 2014. *Prisvoenie Vil'nūsa v russkoj literature* [Vilnius conversion in the Russian Literature]. “Ural'skij istoričeskij vestnik” no 3 (44). Available at: [http://uralhist.uran.ru/pdf/UIV_3\(44\)_2014_Lavrinec.pdf](http://uralhist.uran.ru/pdf/UIV_3(44)_2014_Lavrinec.pdf) (Accessed 05 June 2020). (In Russian)
- Lenart Agnieszka. 2014. “*Jerusalem de Lite*”: obraz Wilna w opowiadaniu Grigorija Kanowicza “*Sen o Jeruzalem, którego już nie ma*”. “Acta Polono-Ruthenica” no 19. Available at: http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Acta_Polono_Ruthenica/Acta_Polono_Ruthenica-r2014-t19/Acta_Polono_Ruthenica-r2014-t19-s87-97/Acta_Polono_Ruthenica-r2014-t19-s87-97.pdf (Accessed 04 June 2020). (In Polish)
- Łaniewski Paweł. 2019. *Spisek i absurd. Obraz Żyda w literaturze rosyjskiego postmodernizmu*. “Judaica Russica” no 1 (2). Available at: https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/11652/1/Laniewski_Spisek_i_absurd.pdf (Accessed 04 June 2020). (In Polish)
- Muszyńska Jolanta. 2014. *Miejsce jako przestrzeń doświadczana*. In: *Od wielokulturowości miejsc do międzykulturowości relacji społecznych. Współczesne strategie kreowania przestrzeni*

- życia jednostki*. Eds Nikitorowicz J., Muszyńska J., Boćwińska-Kiluk B. Warsaw: Wydawnictwo Akademickie Żak, pp. 12–23. (In Polish)
- Nazaruk Dominika Anna. 2012. *Drzewo z korzeniami w powietrzu – Grigorij Kanowicz w poszukiwaniu tożsamości*. “Almanach Sejneński” no 5. Available at: http://pogranicze.sejny.pl/drzewo_z_korzeniami_w_powietrzu_____grigorij_kanowicz_w_poszukiwaniu_tozsamosci,1130-1,13238.html (Accessed 02 June 2020). (In Polish)
- Nikitorowicz Jerzy. 2005. *Próba określenia przedmiotu edukacji międzykulturowej*. In: *Region – tożsamość – edukacja*. Eds Nikitorowicz J., Misiejuk D., Sobecki M. Białystok: Trans Humana, pp. 15–33. (In Polish)
- Nikitorowicz Jerzy. 2009. *Edukacja regionalna i międzykulturowa*. Warsaw: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne. (In Polish)
- Nowicka Ewa. 1990. *Swojskość i obcość jako kategorie socjologicznej analizy*. In: *Swoi i obcy*. Red. Nowicka E. Warsaw: Instytut Socjologii, pp. 5–53. (In Polish)
- Woźniak Cezary. 2015. *Między swojskością a obcością. Przyczynki do dialektyki dziedzictwa kulturowego*. “Zarządzanie w Kulturze” no 16 (2). Available at: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/16347/wozniak_miedzy_swojskoscia_a_obcoscia_2015.pdf?sequence=3&isAllowed=y (Accessed 08 June 2020). (In Polish)

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5888>

Data przesłania artykułu: 25 czerwca 2020 r.

Data akceptacji artykułu: 20 sierpnia 2020 r.

REPREZENTACJA PANDEMII SARS-COV-2 W NAJNOWSZYCH UTWORACH WSPÓŁCZESNYCH POETÓW ROSYJSKICH (NA MATERIALE TWÓRCZOŚCI BORISA GRIEBIENSZCZIKOWA, ANDRIEJA MAKAREWICZA I SIERGIEJA SZNUROWA)

Bartosz Osiewicz

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2208-5386>e-mail: osiebar@amu.edu.pl

Wawrzyniec Popiel-Machnicki

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3097-2615>e-mail: wawerpma@amu.edu.pl

Aliaksandr Raspapou

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8988-5623>e-mail: arasp@amu.edu.pl

Abstrakt: Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na literackie reprezentacje pandemii koronawirusa w najnowszej poezji rosyjskiej. Materiał egzemplifikacyjny stanowią wiersze Borisa Griebienszczikowa, Andrieja Makarewicza i Siergieja Sznurowa. Każdy z autorów, nie zrywając z dorobkiem poprzedników, wykorzystuje chwytły poetyckie charakterystyczne dla swojego warsztatu i proponuje własną wizję współczesnego człowieka w obliczu niespotykanego dotąd zagrożenia. Pisarze po raz pierwszy wprowadzają do uniwersum poetyckiego temat choroby SARS-CoV-2. Sytuując to zagadnienie w nowym kontekście społecznym, politycznym, kulturowym, zgłębiają je ze szczególnym uwzględnieniem perspektywy rosyjskiej. W poetyce utworów o pandemii u Griebienszczikowa dominuje przewrotna polemika z tekstami innych autorów (np. odwołania intertekstualne do Josifa Brodskiego) oraz nawiązanie do uniwersalnych systemów filozoficznych; u Makarewicza można zaobserwować pogłębioną refleksję nad egzystencją; zaś u Sznurowa widoczny jest

specyficzny rodzaj humoru, satyry, ironii, sarkazmu oraz groteski. Nowa rzeczywistość (samoizolacja, utrzymanie dystansu społecznego, zmiana nawyków, zamknięcie granic) zmusiła twórców do jeszcze bardziej aktywnego wykorzystywania nowych mediów w celu utrwalania i kolportowania materiału poetyckiego. Odbiorcom zaś umożliwiła natychmiastowy i nieograniczony dostęp do słowa artystycznego współczesnych autorów.

Słowa kluczowe: Boris Griebiszczikow, Andriej Makarewicz, Siergiej Sznurow, rosyjska poezja rockowa, SARS-CoV-2

Submitted on June 25, 2020

Accepted on August 20, 2020

**REPRESENTATIONS OF THE SARS-COV-2
PANDEMIC IN THE LATEST WORKS
OF CONTEMPORARY RUSSIAN POETS
(IN THE WORKS OF BORIS GREBENSHCHIKOV,
ANDREY MAKAREVICH AND SERGEY SHNUROV)**

Bartosz Osiewicz

Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2208-5386>e-mail: osiebar@amu.edu.pl**Wawrzyniec Popiel-Machnicki**

Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3097-2615>e-mail: wawerpma@amu.edu.pl**Aliaksandr Raspapou**

Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8988-5623>e-mail: arasp@amu.edu.pl

Abstract: The purpose of this article is to draw attention to the literary representations of the coronavirus pandemic in the latest Russian poetry. The example materials are poems by Boris Grebenshchikov, Andrey Makarevich and Sergey Shnurov. Each of the authors, without breaking the achievements of his predecessors, uses poetic tricks characteristic of his workshop and proposes his own vision of modern man in the face of an unprecedented threat. The writers introduce the topic of SARS-CoV-2 disease for the first time to the poetic world. Situating this issue in a new social, political and cultural context, they explore it with particular emphasis on the Russian perspective. In the poetics of Grebenshchikov's pandemic works dominates a specific polemic with the texts of other authors (e.g. intertextual references to Joseph Brodsky) and a reference to universal philosophical systems; in Makarevich's writings one can observe an in-depth reflection on existence; while Shnurov has an untypical sense of humour, satire, irony, sarcasm and grotesque. The new reality (self-isolation, maintaining social distance, changing habits, closing borders) has forced artists to even more actively use new media to consolidate and distribute poetic material. Therefore, it gave the recipients immediate and unlimited access to the artistic world of contemporary authors.

Keywords: Boris Grebenshchikov, Andrey Makarevich, Sergey Shnurov, Russian rock poetry, SARS-CoV-2

Rok 2020 zapisze się w historii ludzkości jako początek pandemii SARS-CoV-2, której przebiegu nikt nie jest w stanie przewidzieć. Wirus pochłonął już miliony ofiar na całym świecie. Zmienił egzystencję miliardów ludzi, przekreślając ich plany i zmuszając do nowego stylu życia. Zmusił naukowców do badań nad istotą choroby i wynalezieniem szczepionki oraz skutecznego leku. Problem pandemii zdominował wszelkie przekazy medialne, stając się dyżurnym tematem rozmów. Przy okazji pobudził wyobraźnię zwolenników różnorodnych teorii spiskowych. Wielu poczuło się ekspertami w zakresie immunologii, wirusologii czy farmakologii. Natomiast niemal każdy, niezależnie od światopoglądu i statusu, musiał znaleźć dla siebie przestrzeń w Internecie. Michaił Epstein – wybitny literaturoznawca i teoretyk kultury diagnozując obecną sytuację, pisze, że ewolucja biologiczna i społeczno-kulturowa w XXI wieku ustąpiła miejsca ewolucji cyfrowej. Ostatnio świat wirtualny pochłaniał świat realny w szybkim tempie i potrzebny był silny impuls w postaci śmiertelnego zagrożenia mającego źródło w świecie realnym, aby cywilizacja zaczęła gwałtownie przenosić się do sieci: polityka, biznes, produkcja, handel, usługi, kultura, oświata, a nawet sport. To najpotężniejszy cios zadany powolnej ewolucji biologicznej i niewyobrażalne przyspieszenie ewolucji technologicznej oraz intelektualnej. Według jednej z podstawowych wersji antropogenezy, zgodnie z twierdzeniem filozofa, w epoce miocenu globalne ochłodzenie wyparło lasy tropikalne przez sawanny i sprowadziło naczelne na ziemię i to w zasadzie postawiło je na nogi i uwolniło ręce, które mogły wytworzyć narzędzia pracy, co doprowadziło do powstania człowieka rozumnego (*homo sapiens*). Zdaniem Epsteina to obecnie wirusy wypychają człowieka z biosfery, inicjując nowy etap ewolucji w noosferze. Człowiek wyprostowany (*homo erectus*) przemienia się w człowieka siedzącego (przed ekranem) – *homo sedens* [Эпштейн 2020, online]. Nie ulega wątpliwości, że koronawirus dotknął niemalże wszystkich dziedzin życia i aktywności współczesnego człowieka. Działalność kulturalna i literacka nie jest tu wyjątkiem. Ona również przeniosła się do sieci i stworzyła własne kroniki, obejmujące rozmaite rodzaje tekstów. Na plan pierwszy wysuwa się liryka, która ze względu na swoją formę i specyfikę najszybciej i najłatwiej trafia do odbiorcy.

Liryka znajduje swoją reprezentację w formach granicznych, łączących rozmaite dziedziny sztuki. Spośród nich wymienić należy piosenkę, która w drugiej połowie XX wieku stała się ulubionym i najbardziej nośnym gatunkiem poetów rosyjskiego rocka, niezmiennie eksploatowanym w warunkach rzeczywistości postradzieckiej. Istotną cechą poezji rockowej pozostaje jej alternatywność, opozycyjność i nonkonformizm zarówno w warstwie ideowej, jak i formalnej. Na przełomie stuleci rosyjska muzyka rockowa, po okresie prosperity w latach 80.,

zaczęła podlegać prawom rynku i przez komercjalizację oraz ekspansję kultury masowej jej pierwiastek tekstowy utracił ostrze refleksji krytycznej. Epidemia koronawirusa oraz wiążące się z nią zakazy i nakazy sprzyjają słowno-muzycznej twórczości literackiej, reprezentowanej przez autorów kojarzonych z rockowym nurtem poetyckim. W nowych okolicznościach w szeregi rosyjskich rockmanów powrócił buntowniczy i kontrkulturowy patos.

Celem niniejszego artykułu jest zwrócenie uwagi na literackie reprezentacje pandemii SARS-CoV-2 w wybranych wierszach Borisa Griebenszczikowa, Andrieja Makarewicza i Siergieja Sznurowa, które zostały opublikowane w Internecie w okresie od 30 stycznia do 22 czerwca 2020 roku. Autorzy ci, jako jedni z pierwszych rosyjskich twórców, podjęli w swoim dorobku temat koronawirusa, przyczyniając się do poetyckiej konceptualizacji i zgłębienia tego zjawiska na gruncie artystycznym. Każdy z nich, pozostając w nurcie tradycji literackiej, kreśli oryginalną autorską wizję człowieka i świata w dobie pandemii. Jednocześnie zwraca uwagę na inny aspekt niespotykanego dotąd zagrożenia, wykorzystując zróżnicowane środki ekspresji, charakterystyczne dla swojego warsztatu literackiego.

Boris Griebenszczikow karierę muzyczno-literacką rozpoczął w latach 70. jako lider grupy „Аквариум”. Do dziś jest on jednym z filarów leningradzkiego rocka. Często porównuje się go do Boba Dylana – autora najsłynniejszych protest songów, laureata Literackiej Nagrody Nobla. Griebenszczikow zasłynął także jako tłumacz poezji angielskiej, wytrawny znawca buddyzmu i innych systemów filozoficznych Wschodu. Muzyk powszechnie uważany jest za przedstawiciela „artystycznego Petersburga, którego już nie ma” [Usenko 2012, 29]. Poetę cechuje również „brytyjska elegancja i dystans, absurdalny humor, trochę realizmu magicznego i postawa outsiderska” [Ibidem]. Pandemia koronawirusa zastała artystę w Wielkiej Brytanii. Brak możliwości powrotu do Rosji, wymuszona izolacja, poczucie niepewności wywołane nieznaną chorobą i fascynacja nowymi czasami, które nadejdą po pokonaniu wirusa – wszystko to zainspirowało go do stworzenia cyklu poetyckiego *Подношение интересному времени* [*Dary ofiarne czasom ciekawym*]¹. 22 czerwca 2020 roku cykl ten zawierał 44 utwory (zarówno nowe, jak i stare kompozycje, które nieoczekiwanie stały się aktualne)². Cykl poetycko-muzyczny Griebenszczikowa jest sukcesywnie uzupełniany o kolejne utwory.

¹ Przekład autorski.

² Wszystkie utwory cyklu *Подношение интересному времени* [*Dary ofiarne czasom ciekawym*] są opublikowane na oficjalnym kanale YouTube Borisa Griebenszczikowa [Гребенщиков 2020a, online].

Początek refleksji odnajdujemy w wierszu *Как нам вернуться домой* [*W jaki sposób mamy wrócić do domu*]³, odzwierciedlającym sytuację, w której znalazł się odautorski podmiot liryczny. Oderwanie od rodzinnego domu dyskretnie koresponduje z tematyką samotności, obecną w metafizycznym wierszu Josifa Brodskiego *He выходит из комнаты, не совершай ошибку...* [*Nie wychodź z pokoju, nie zrób tej pomyłki!*]. Poetyka izolacji, nacechowana autobiograficznie u Brodskiego, staje się osobistym i literackim doświadczeniem Griebenszczikowa. Los poety-emigranta, zmuszonego do wyjazdu z kraju i żyjącego na wygnaniu, jest zbliżony do losu poety rosyjskiego rocka, postawionego przed koniecznością oczekiwania na powrót. Okoliczności te zakreśliły ramy poszukiwań form i środków literackich. Wiersz-piosenka Griebenszczikowa ma strukturę binarną, a przeciwieństwa w tekście są rozmaicie hierarchizowane. Pierwszą strofę przepelnia symbolika oniryczna. Strach przed śmiercią, wywołany pandemią, jest reprezentowany za pośrednictwem metaforyki lunarnej. Jasności przeciwstawiona została ciemność. Dominuje obawa, że zamiast słońca wjeżdżie księżyc, co wszystkich pozbawia nadziei na kolejny dzień. Wszechobecny mrok potęguje uczucie strachu i pesymizm. Zaciera się granica między jawą a snem. Podmiotowi towarzyszy poczucie twórczej niemocy. Wyczuwalna jest także opozycja między intencjonalnością wypowiedzi i jej rzeczywistym wydźwiękiem. Pojawienie się obrazu „gwiazdy-piołunu” („след Полынной звезды”) ma swój pierwowzór w tekście *Апокалипсы św. Яна*:

I trzeci anioł zatrąbił: i spadła z nieba wielka gwiazda, płonąca jak pochodnia, a spadła na trzecią część rzek i na źródła wód. A imię gwiazdy zowie się Piołun. I trzecia część wód stała się piołunem, i wielu ludzi pomarło od wód, bo stały się gorzkie [Ap 8, 10-11].

U Griebenszczikowa pandemia zbierająca śmiertelne żniwo posiada wszelkie atrybuty nadciągającego nieuchronnie końca świata. Niemożność powrotu wyraża się w czterokrotnej inkantacji „Как нам вернуться домой” i dwukrotnej replice „Когда мы одни”. Podmiot literacki Griebenszczikowa podaje w wątpliwość sensowność czasu kwarantanny i jej wpływu na głębsze poznanie istoty rzeczy. Okres izolacji to dla niego czas bezpowrotnie stracony.

Kategoria czasu staje się jednym z kluczowych pojęć 21 utworu cyklu Griebenszczikowa *Подношение интересному времени*. W wierszu *Современная песня (He выходит за дверь)* [*Współczesna piosenka (Nie wychodź za drzwi)*]⁴

³ Przekład autorski.

⁴ Przekład autorski.

autor sygnalizuje ten problem już na poziomie tytułu i podtytułu, akcentując odniesienie do swojej teraźniejszości („współczesna piosenka” jest piosenką „na czasie”; podobnie jak samoizolacja motywowana chwilą). Równocześnie rosyjski poeta rockowy kontynuuje dialog intertekstualny z utworem Brodskiego i znacząco pogłębia przestrzeń dialogu w porównaniu z tym utworem *He выходи из комнаты, не совершай ошибку...* Synekdocha, pojawiająca się na poziomie relacji tytułów obydwóch tekstów („He выходи за дверь” Griebieniczikowa i „He выходи из комнаты” Brodskiego), nie wyczerpuje repertuaru związków międzytekstowych. W tekstach Griebieniczikowa wątkiem przewodnim staje się refleksja nad czasem, który pozostaje także istotnym składnikiem poezji Brodskiego [Корчинский 2015, 190–225]. Lider grupy „Аквариум” wykorzystuje w swoim wierszu rozmaite modele czasu, począwszy od czasu linearnego, poprzez czas cykliczny, spiralny, do czasu zerowego (wiecznej teraźniejszości) [Николаев 2011, 156–160]. Markerami artystycznego oglądu czasu pozostają: „новый день”, „не было прежде”, „сегодняшние новости”, „кончат на цепи”, „солнечный свет”, „нет времени, кроме «теперь»”, „с тех пор” [Гребенщиков 2020b, online]. Wyrażenia temporalne w większości odwołują się do rzeczywistości naznaczonej pandemią (wyjątkowość, niepospolitość, stan zagrożenia, dezinformacja, inwigilacja, potrzeba wolności).

Utożsamiany z kategorią czasu „nowy dzień” jest również jednym z adresatów wewnętrznych w wierszu. Optymistyczny akcent, radosne powitanie nowego dnia mają korzenie w tradycji buddyjskiej, której zagorzałym zwolennikiem jest sam autor. Harmonia zmacona zostaje przez konstatację faktu bezprecedensowości chwili. Podmiot liryczny – niczym Siddhartha Gautama – uświadamia sobie, że starość, choroba, cierpienie i śmierć są niewybywalną częścią życia [Mejor 1980, 47–57; Lowenstein 1997, 42–52]. W wierszu Griebieniczikowa źródłem zagrożenia staje się pandemia SARS-CoV-2. Brak ugruntowanej wiedzy na temat choroby sugeruje wykorzystanie sprawdzonych i niesprawdzonych metod walki z wirusem. Dlatego w wierszu możemy odnaleźć odwołania do mądrości ludowej, sugerującej pozostanie w kwarantannie (przysłowie „семь раз отмерь, один раз отрежь” w tekście piosenki otrzymuje brzmienie „Если ты собрался куда-то, подумай и семь раз отмерь” [Гребенщиков 2020b, online]) oraz osiągnięć nauki, zapewniających należyłą ochronę („Лестничная клетка. А там уже стоят в спецодежде” [Ibidem]). Ponadto autor kreśli obrazy współczesnego zniewolenia i totalnej kontroli. Klatka schodowa staje się synonimem więzienia, a ludzie w odzieży ochronnej pełnią funkcję strażników sterylności.

Boris Griebieniczikow polemizuje również z rodzimą tradycją literacką, odwołując się do antyutopii Jewgienija Zamiatina. W powieści *Мы* społeczeństwo

totalitarne dla szczęścia zrezygnowało z wolności, a zamachowcy-wyzwoliciele ze spisku „Mefi” dążyli do zburzenia pozornego raju [Zamiatin 1989, 119–122]. W wierszu *Современная песня (Не выходи за дверь)*, niewątpliwie korespondującym z wizją Zamiatina, najdoskonalszą formą organizacji społeczeństwa jest uczynienie z niego posłusznej masy. Utworzenie z anonimowych, ponumerowanych jednostek kolejki do wątpliwego szczęścia budzi sprzeciw wśród niektórych. Brak powszechnego podporządkowania się nowemu ładowi przekreśla utopijną wizję państwa powszechnej równości. Synonimem zburzenia Zamiatinowskiego Zielonego Muru może być akt nieposłuszeństwa bohatera Griebienyszczikowa wyrażający się w nawoływaniu do odłączenia się od zasilania. Idąc dalej, ucieczka z cyberrzeczywistości staje się ucieczką przed zniewoleniem, odczłowieczeniem w świecie nowych technologii, poszukiwaniem harmonii poza ramami narzuconej rzeczywistości:

Все пронумерованы, а в очереди все равно драка,
Хотя всем гарантирована теплая тяжелая вода.
Но, если ты не хочешь кончать на цепи, как собака,
Не принимай от них подачек, вырви из себя провода. [Гребенщиков 2020b, online]

Poranne słońce doprowadza do przebudzenia i oświecenia. Towarzyszące temu odczucia przypominają stan wyswobodzenia się z kręgów świata sansarycznego: uwolnienie umysłu od świata materialnego oraz wyrwanie podmiotu z cyklu życia i śmierci. Tym samym Griebienyszczikow po raz kolejny odwołuje się do filozofii buddyjskiej. Przebudzenie można również odczytać w kategoriach metafizyki Brodskiego, w której porzucenie domu utożsamianego ze światem zmysłów (aspekt ontologiczny) przeradza się w wieczną wędrówkę ku poznaniu (aspekt epistemologiczny). Tylko poza światem wrażeń zmysłowych, zdaniem laureata Literackiej Nagrody Nobla, możliwe jest odzyskanie swobody. Nieprzypadkowo też obecne u Griebienyszczikowa obrazy otwartej przestrzeni „lasu” i „pola” niezmiennie kojarzą się z wolnością i wpisują się w rosyjski pejzaż kulturowy:

Солнечный свет не зависит от погон управдома.
Нет места, кроме „здесь”, нет времени, кроме „теперь”.
С тех пор как я проснулся, я не ночую дома.
Здесь – в лесах и полях – никто даже не помнит про дверь.
Никто не помнит про дверь... [Ibidem]

Pandemia SARS-CoV-2 zainspirowała również Andrieja Makarewicza – lidera moskiewskiej grupy rockowej „Машина времени” – nawiązującego do rosyjskiej tradycji bardowskiej [Usenko 2012, 185]. Zespół Makarewicza budował swoją

pozycję w półlegalnym świecie muzyczno-literackim od końca lat 60. XX wieku [Додолев 2014; Марголис 2019], osiągając niekwestionowany sukces na legendarnym festiwalu rockowym „Wiosenne rytmy” w Tbilisi w 1980 roku [Usenko 2012, 31]. Zapewniwszy sobie olbrzymią popularność w czasach radzieckich i postradzieckich, Makarewicz nie stronił od aktualnej problematyki, zachowując niezależność poglądów i potwierdzając status żywej legendy rosyjskiego rocka. Wspierał obrońców rosyjskiego Białego Domu w sierpniu 1991 roku, współorganizując festiwal *Rock na barykadach*, grał dla żołnierzy rosyjskich w czasie wojny w Czeczenii, popierając politykę Kremla, krytycznie wypowiadał się na temat aneksji Krymu, narażając się na nieprzychylnie opinie i ataki. Do dziś Makarewicz pozostaje w awangardzie artystycznej, czego przykładem może być kolejna błyskawiczna reakcja poetycka na bieżące wydarzenia.

COVID-19 przyczynił się do napisania piosenki *Оптимистическая фантазия на тему отдаленного будущего* [*Fantazja optymistyczna na temat odległej przyszłości*]⁵, wykonywanej przy akompaniamencie gitary. Rytm wyjątkowego czasu pandemii odmierza wprawiony w ruch metronom [Макаревич 2020, online]. Swoim tytułem utwór nawiązuje do nazwy zespołu „Машина времени” oraz tradycji podróżowania w czasie. W wierszu Makarewicza można dostrzec obrazy, charakterystyczne dla czasu pandemii. Źródeł estetyki należy jednak szukać w czasach niewoli okresu radzieckiego, czego symbolem jest system łagrów. Poeta tworzy obraz zniewolonego społeczeństwa, przemierzającego „zonę” w „procesji”, przestrzegając zasad dystansu społecznego:

Мы шагаем по зоне в процессии длинной
Соблюдая дистанцию – два с половиной
Наши маски давно прорастают щетиной
Я свою тысячу лет не снимал [Ibidem]

I dalej:

Ровно в девять отбой, ровно в шесть – построение
Хоть никто уже год, к моему изумлению
Здесь не кашлял и не умирал [Ibidem]

Refleksja Andrieja Makarewicza ma również literacki rodowód. „Zona” jest modelem świata i relacji między ludźmi. Artysta czyni w ten sposób aluzję do jednego z rozdziałów utworu Siergieja Dowłatowa *Зона. Записки надзирателя*

⁵ Przekład autorski.

[*Obóz. Zapiski strażnika*]⁶ [Довлатов 2007, II, 5-196]. Jednocześnie kreując w piosence obraz „zarostu wrośniętego w maski”, które nie były zdejmowane „od tysiąca lat”, odwołuje się do powieści *Dzień dłuższy niż stulecie* [*И дольше века длится день* albo *Буранный полустанок*] kirgiskiego prozaika Czingiza Ajtmatowa. Zawarta w niej legenda o mankurtach przedstawia zwyczaj torturowania jeńców, polegający na goleniu im głów, polewaniu ich moczem i nakładaniu na nie wielbłądzych skór (sziri) [Айтматов 1988, 110–111]. Wystawione na słońce, zaciskały się one pierścieniem na głowach torturowanych, powodując nieodwracalne uszkodzenia mózgu. Dodatkowym źródłem cierpienia było wrastanie włosów w sziri oraz w czaszkę doprowadzające do pomieszenia zmysłów i utraty pamięci (kim się jest, skąd się pochodzi i dokąd się zmierza). U Ajtmatowa oprawcami są Rouranie – lud koczowniczy, zamieszkujący północne granice Cesarstwa Chińskiego i tworzący orędy. Podmiot liryczny Makarewicza, mówiąc o współczesnych niewolnikach koronawirusa z Wuhan, identyfikuje się z ludźmi zniewalanymi przez tysiąclecia.

Poeta pisze również o roli mediów w okolicznościach pandemii. Nie ogranicza się jednak do konstatacji faktu wojny informacyjnej i ogłupiającej propagandy. Jego refleksja przenika także do przestrzeni intertekstualnej, stanowiąc nawiązania do utworu Griebienyszczikowa *Вечерний мудозвон* [*Wieczorny mudozwon*]⁷. Z jednej strony pierwowzorem jej tytułu jest popularna rosyjska XIX-wieczna pieśń *Вечерний звон* [*Wieczorny dzwon*] autorstwa Iwana Kozłowa, będąca wolnym tłumaczeniem angielskiego utworu *Evening Bells* Thomasa Moora, z drugiej – współczesny program rozrywkowy „Вечерний Ургант” i postać naczelnego propagandyisty rosyjskiej telewizji rządowej – Władimira Sołowiowa. Samo wyrażenie „мудозвон”, będące efektem kontaminacji słów „мудак” i „звон”, to wulgarne określenie osoby niemądrej, nieroztropnej i nikczemnej, co wypowiedzieli Griebienyszczikowowi rosyjscy klasycy literatury undergroundowej – Wieniedikt Jerofiejew i wspomniany już Siergiej Dowłatow. Ponadto, według redaktorów słownika rosyjskiego żargonu, „мудозвон” określa także człowieka niemającego doświadczenia więziennego [*Большой словарь...* 2000, 359]. Makarewicz prowadząc dialog międzytekstowy z Griebienyszczikowem, podziela jego ocenę i ubolewa, że społeczeństwo pozbawione jest jakiegokolwiek wyboru:

Телевизор включается, где-то вне зоны
Тут всегда одна программа и одни м*дозвоны

⁶ Przekład autorski.

⁷ Przekład autorski.

У начальства свои в этом смысле резоны
Нам без нас выбирают кино [Макаревич 2020, online].

Diagnoza Makarewicza jest bezlitosna, ale niepozbawiona nadziei. O sile państwa nie będzie decydował lekarz w mundurze pragnący zepsutym termometrem uleczyć społeczeństwo. Militaryzacja, podporządkowanie, strach i kłamstwo – nie będą filarami świata. Odwzorowując w tekście literackim realia czasów pandemii i snując katastroficzne wizje „nieodległej przyszłości”, lider grupy „Машина времени” wierzy, że są one tylko mrocznym epizodem. Utwór kończy optymistyczne przeświadczenie, iż każda niewola ma swój kres.

Przymusowa izolacja nie uszła również uwadze Siergieja Sznurowa – frontmana grupy „Ленинград”. Muzyk, wokalista, autor tekstów, celebryta, zasłynął jako aktywny komentator rosyjskiej codzienności. Jego twórczość cechuje pierwiastek bachtinowskiej karnawalizacji oraz kultury śmiechu. Znakiem rozpoznawczym piosenek Sznurowa pozostają prowokacja i obsceniczna leksyka, wymierzone w kulturę oficjalną [Россомахин 2017, online]. W literaturze krytycznej twórczość rosyjskiego showmana nazywana jest daleko idącym eksperymentem: większość jego utworów zawiera osobliwą „diagnozę społeczeństwa” i jest „antropologicznym opisem” współczesnej Rosji; opisem, będącym jednocześnie „manifestem socjalnym” [Ibidem].

Zbliżająca się pandemia SARS-CoV-2 pobudziła Sznurowa do refleksji literackiej, którą artysta sukcesywnie dzielił się na swoim koncie w mediach społecznościowych. Pierwszy krótki eksprokt poetycki muzyka zatytułowany *Вспыхнул вдруг коронавирус* [*Wybuchł wtę koronawirus*]⁸ pojawił się w Internecie jeszcze przed ogłoszeniem przez Międzynarodową Organizację Zdrowia (WHO) światowej epidemii COVID-19 i był reakcją na zamknięcie przez Rosję granicy z Chinami pod koniec stycznia 2020 roku. Podmiot liryczny Sznurowa próbuje odnaleźć pozytywne aspekty zaistniałej sytuacji, ciesząc się, że ograniczony dostęp chińskich turystów do rosyjskich muzeów zmniejszy kolejki i umożliwi Rosjanom nieskrępowane korzystanie z dóbr rodzimej kultury.

Z biegiem czasu, kiedy w Rosji skutki pandemii i związane z nią ograniczenia dawały się coraz bardziej we znaki, stanowisko w tej sprawie zajął nawet Patriarcha Moskwy i Wszechrusi – Cyryl, który po wydaniu stosownych oświadczeń i instrukcji zatwierdził teksty wezwań modlitewnych *Молитва во время распространения вредоносного поветрия чтомая*, mających ochronić wiernych przed śmiertelnym zagrożeniem:

⁸ Przekład autorski.

Господи Боже наш, не вниди в суд с рабы Твоими, и огради нас от губительнаго поветрия на ны движимаго. Пощади нас смиренных и недостойных рабов Твоих в покаянии с теплою верою и сокрушением сердечным к Тебе милосердному и благоприменительному Богу нашему припадающих и на милость Твою уповающих. Твое бо есть, еже миловати и спасати ны, Боже наш, и Тебе славу возсылаем, Отцу и Сыну, и Святому Духу, ныне и присно и во веки веков. Аминь [*Молитва...* 2020, online].

Wydarzenie to spotkało się z błyskawiczną reakcją Sznurowa, który w satyrycznym liryku *Ну теперь пройдет зараза* [*Teraz minie zaraza*]⁹ deprecjonuje sens modlitwy w obliczu zagrożenia i piętnuje bierność władz Rosji, które nie zaproponowały żadnych konstruktywnych rozwiązań w walce z chorobą, ofiarowując światu jedynie duchowe wsparcie:

Ну теперь пройдет зараза,
 Слава богу, выдыхай.
 Нужно было делать сразу
 Текст молитвы. Был бы хайп.
 Где бессильна медицина
 Есть спасение. Смысл таков,
 – Это вам, блин, не вакцина,
 Тут традиции веков.
 Есть у нас примеров куча
 В житиях отцов святых (...).
 Посылаем текст молитвы
 Мы в Италию и в Штаты.
 Мы гордимся всей Россией,
 Есть в сердцах горение.
 Это вклад наш непосильный
 В здравоохранение [Шнуров 2020c].

Sznurow dostrzega również minusy powszechnej kwarantanny. Zamknięte granice przyczyniły się do kryzysu w sieciach społecznościowych, pozbawiając oligarchię oraz wyższą klasę średnią dostępu do dóbr luksusowych i nieskrępowanej możliwości epatowania swoim statusem. Poruszając tę kwestię w wierszu z 19 marca 2020 roku, Sznurow nie stroni od obscenicznej leksyki, pozostając wiernym zasadom własnej poetyki, w której dominuje prostota i dosadność w myśl autorskiej zasady „Owszem, przeklinam, ale przecież chamstwa nie znoszę” [Drewniak 2005, 56]. Jako potwierdzenie wystarczy przywołać chociażby pierwsze wersy omawianego utworu: „Жопы, пальмы, пляжи, тачки, / Яхты,

⁹ Przekład autorski.

виллы, блядь, и те / Фоточки со странной жрачкой, / Вдруг исчезли из сетей” [Шнуров 2020a]. Natomiast w piosence *Если родичи на хате* [*Kiedy starzy są na chacie*]¹⁰ z 16 kwietnia 2020 roku, będącej kolejnym manifestem socjalnym, muzyk i autor tekstów porusza cały szereg tematów wypowiedzianych przez prasową kronikę kryminalną, a będących następstwem przymusowej samoizolacji. Najważniejszym z nich jest eskalacja przemocy w rodzinie wynikająca z długotrwałego jednoczesnego przebywania jej członków w zamkniętym pomieszczeniu. Nie sposób pominąć też utworu Sznurowa z 22 kwietnia 2020 roku zatytułowanego *Накатить* [*Przyjąć na głowę*]¹¹. Artysta w poezji czasów pandemii publikowanej na Instagramie kontynuuje wątki socjalne podjęte we wcześniejszych piosenkach. Nadciągający kryzys gospodarczy, utrata pracy, konieczność spłacania kredytów hipotecznych, perspektywa bezdomności, rozstanie z ukochaną – wszystko to skutkuje ucieczką w alkohol, wraz z którym „mały człowiek” Sznurowa przyjmuje gorzką prawdę o rzeczywistości doby koronawirusa. Słowa „Прежним мир уже не будет” [Шнуров 2020b], wypowiedziane przez podmiot liryczny, są konstatacją faktu nieodwracalności zmian, jakie zaszły w życiu bohatera wiersza, reprezentującego społeczne ofiary COVID-19.

Pandemia SARS-CoV-2 znalazła swoją literacką reprezentację w utworach współczesnych poetów rosyjskich, kojarzonych z nonkonformistyczną kulturą rockową w Rosji. Przeprowadzona analiza wybranych wierszy Griebieniczikowa, Makarewicza i Sznurowa dowiodła, że każdy z autorów nawiązując do rozmaitych tekstów kultury, wykorzystuje chwytły poetyckie charakterystyczne dla swojego warsztatu, dostrzega różne aspekty problemu i proponuje własną wizję współczesnego człowieka w obliczu niespotykanego dotąd zagrożenia. Pisarze po raz pierwszy wprowadzając do uniwersum poetyckiego temat choroby SARS-CoV-2, sytuują to zagadnienie w nowym kontekście społecznym, politycznym, kulturowym oraz zgłębiają je ze szczególnym uwzględnieniem perspektywy rosyjskiej. W poetyce utworów o pandemii u Griebieniczikowa dominuje przewrotna polemika z tekstami innych autorów (np. odwołania intertekstualne do Brodskiego czy Zamiatina) oraz nawiązanie do uniwersalnych systemów filozoficznych, jak chociażby buddyzm. U Makarewicza można zaobserwować pogłębioną refleksję nad egzystencją oraz dialog z tekstami artystycznymi Ajtmatowa czy Dowłatowa. W piosenkach Sznurowa widoczny jest natomiast specyficzny rodzaj humoru, satyry, ironii, sarkazmu oraz groteski. Nowa rzeczywistość (samoizolacja, utrzymanie dystansu społecznego, zmiana nawyków, zamknięcie granic) zmusiła twórców

¹⁰ Przekład autorski.

¹¹ Przekład autorski.

do jeszcze bardziej aktywnego wykorzystywania nowych mediów w celu utrwalania i kolportowania materiału poetyckiego. Odbiorcom zaś umożliwiła natychmiastowy i nieograniczony dostęp do słowa artystycznego współczesnych autorów.

BIBLIOGRAFIA

- Drewniak Łukasz. 2005. *Ostał mi się ino Sznur. Ostatni rosyjski dysydent, czyli jak Siergiej Sznurow zajął miejsce po Włodzimierzu Wysockim*. „Przekrój” nr 51/52 (3156/3157): 54–58.
- Lowenstein Tom. 1997. *Świat Buddy*. Przeł. Pierzchała J. Warszawa: Świat Książki.
- Mejor Marek. 1980. *Buddyzm*. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Usenko Konstanty. 2012. *Oczami rosyjskiej zabawki. Antologia radzieckiego i rosyjskiego undergroundu*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
- Zamiatin Eugeniusz. 1989. *My*. Przeł. Pomorski A. Warszawa: Alfa.
- Айтматов Чингиз. 1988. *И дольше века длится день; Плаха; Пегий пес, бегущий краем моря: Романы, повести*. Фрунзе: Издательство «Кыргызстан».
- Большой словарь русского жаргона. 2000. Ред. Мокиенко В.М. и Никитина Т.Г. Санкт-Петербург: «Норинт».
- Гребенщиков Борис. 2020а. *Подношение интересному времени*. YouTube 25.03.2020. (online) https://www.youtube.com/channel/UCawVzkkGUvxTvwn_c_WJ-IA (доступ 10.06.2020).
- Гребенщиков Борис. 2020б. *Современная песня (Не выходи за дверь)*. «Новая газета» 21.04.2020. (online) <https://novayagazeta.ru/articles/2020/04/21/85018-boris-grebenschikov-vse-pronumerovany-a-v-ocheredi-vse-ravno-draga> (доступ 10.06.2020).
- Довлатов Сергей. 2007. *Зона. Записки надзирателя*. W: Довлатов С. *Собрание сочинений в четырех томах*. Санкт-Петербург: Издательский дом «Азбука-классика»: 5–196.
- Додолев Евгений. 2014. *Времени машины*. Москва: ОЛМА МЕДИА ГРУПП.
- Корчинский Анатолий. 2015. *Философия поэтической формы и концепция времени у И.А. Бродского*. W: Корчинский А. *Форманты мысли: Литература и философский дискурс*. Серия «Коммуникативные стратегии культуры». Москва: Языки славянской культуры: 190–225.
- Макаревич Андрей. 2020. *Оптимистическая фантазия на тему отдаленного будущего*. Facebook 23.04.2020. (online) <https://www.facebook.com/makarevichav> (доступ 15.06.2020).
- Марголис Михаил. 2019. *Машина времени. Полвека в движении*. Москва: «Эксмо».
- Молитва во время распространения вредоносного поветрия чтомая*. 2020. Сайт «Патриарха Московского и всея Руси». (online) <http://www.patriarchia.ru/db/text/5610433.html> (доступ 23.06.2020).
- Николаев Алексей. 2011. *Основы литературоведения*. Иваново: ЛИСТОС.
- Россомачин Андрей. 2017. *«В Питере – пить!» как визуальный пастиш и подрывной жест*. «НЛЮ» № 6. (online) <https://magazines.gorky.media/nlo/2017/6/v-pitere-pit-kak-vizualnyj-pas-tish-i-podryvoj-zhest.html> (доступ 22.06.2020).
- Шнуров Сергей. 2020а. *Жопы, пальмы, пляжи, тачки*. Instagram 22.03.2020. (online) <https://www.instagram.com/p/B97UUKbhpeF/> (доступ 23.06.2020).
- Шнуров Сергей. 2020б. *Накатить*. Instagram 22.04.2020. (online) https://www.instagram.com/p/B_SX6RyBhfH/ (доступ 23 VI.06.2020).
- Шнуров Сергей. 2020с. *Ну теперь пройдет зараза*. Instagram 22.03.2020. (online) <https://www.instagram.com/p/B-CA5t0I2Cn/> (доступ 23.06.2020).

Эпштейн Михаил. 2020. *Новый антропогенез*. «Радио Свобода» 13.05.2020. (online) https://www.svoboda.org/a/30595563.html?fbclid=IwAR1v8nbx3YQwEMVyrIqBwtLeYLPF0SfydEMk-bfpXDAiAqog_01ZtNPYqA0E (доступ 3.06.2020).

REFERENCES

- Ajtmatov Ćingiz. 1988. *I dol'še veka dlitsâ den'; Plaha; Pegij pes, begušij kraem morâ: Romany, povesti* [The Day Lasts More Than a Hundred Years; The Place of the Skull; Spotted Dog Running On Seashore]. Frunze, Izdatel'stvo "Kyrgyzstan". (In Russian)
- Bol'šoj slovar' russkogo žargona* [Large Dictionary of Russian Jargon]. 2000. Eds Mokenko V.M. and Nikitina T.G. Saint Petersburg, "Norint". (In Russian)
- Dodolev Evgenij. 2014. *Vremeni mašiny* [Time Machines]. Moscow, OLMA MEDIA GRUPP. (In Russian)
- Dovlatov Sergej. 2007. *Zona. Zapiski nadziratelâ* [The Zone: A Prison Camp Guard's Story]. In: Dovlatov S. *Sobranie sočinenij v četyreh tomah*. Saint Petersburg, Izdatel'skij dom "Azbu-ka-klassika", pp. 5–196. (In Russian)
- Drewniak Łukasz. 2005. *Ostał mi się ino Sznur. Ostatni rosyjski dysydent, czyli jak Siergiej Sznurow zajął miejsce po Włodzimierzu Wysockim*. "Przekrój", no 51/52 (3156/3157), pp. 54–58. (In Polish)
- Эпштейн Михаил. 2020. *Novyj antropogenez* [New Anthropogenesis]. "Radio Svoboda" 13.05.2020. Available at: https://www.svoboda.org/a/30595563.html?fbclid=IwAR1v8nbx3YQwEMVyrIqBwtLeYLPF0SfydEMk-bfpXDAiAqog_01ZtNPYqA0E [Accessed 3 June 2020]. (In Russian)
- Grebenšikov Boris. 2020a. *Podnošenje interesnomu vremeni* [An Offering to an Interesting Time]. YouTube 25.03.2020. Available at: https://www.youtube.com/channel/UCawVzkkGUvxTvwn_c_WJ-1A [Accessed 10 April 2020]. (In Russian)
- Grebenšikov Boris. 2020b. *Sovremennââ pesnâ (Ne vyhodi za dver')* [Modern Song (Don't Go Out the Door)]. "Novaâ gazeta" 21.04.2020. Available at: <https://novayagazeta.ru/articles/2020/04/21/85018-boris-grebenshikov-vse-pronumerovany-a-v-ocheredi-vse-ravno-draka> [Accessed 10 June 2020]. (In Russian)
- Korčinskij Anatolij. 2015. *Filosofiâ poëtičeskoj formy i koncepcii vremeni u I.A. Brodskogo* [The Philosophy of Poetic Form and the Concept of Time in Joseph Brodsky's Works]. In: Korčinskij A. *Formanty mysli: Literatura i filozofskij diskurs*. Serie "Kommunikativnye strategii kul'tury". Moscow, Źyky slavânskoj kul'tury, pp. 190–225. (In Russian)
- Lowenstein Tom. 1997. *Świat Buddy*. Transl. by Pierzchała J. Warsaw, Świat Książki. (In Polish)
- Makarevič Andrej. 2020. *Optimističeskaâ fantaziâ na temu otdalennogo budušego* [An Optimistic Fantasy about the Distant Future]. Facebook 23.04.2020. Available at: <https://www.facebook.com/makarevichav> [Accessed 15 June 2020]. (In Russian)
- Margolis Mihail. 2019. *Mašina vremeni. Polveka v dviženii* [Time Machine. Half a Century in Motion]. Moscow, "Èksmo". (In Russian)
- Mejor Marek. 1980. *Buddyzm*. Warsaw, Krajowa Agencja Wydawnicza. (In Polish)
- Molitva vo vremâ rasprostraneniâ vredonosnogo povetriâ čtomaâ* [Prayer During the Spread of a Malicious Plague]. 2020. Web. "Patriarha Moskovskogo i Vseâ Rusi". Available at: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5610433.html> [Accessed 23 June 2020]. (In Russian)
- Nikolaev Aleksej. 2011. *Osnovy literaturovedeniâ* [Fundamentals of Literary Studies]. Ivanovo, LISTOS. (In Russian)
- Rossomahin Andrej. 2017. *"V Pitere – pit'!" kak vizual'nyj pastiš i podryvnoj žest* ["To Drink in St. Petersburg!" As a Visual Pastiche and Subversive Gesture]. "NLO", no 6. Available at: <https://magazines.gorky.media/nlo/2017/6/v-pitere-pit-kak-vizualnyj-pastish-i-podryvnoj-zhest.html> [Accessed 22 June 2020]. (In Russian)

- Šnurov Sergej. 2020a. *Žopy, pal'my, pláži, tacki* [Chicas, Palm Trees, Beaches, Cars]. Instagram 22.03.2020. Available at: <https://www.instagram.com/p/B97UUKbhpeF/> [Accessed 23 June 2020]. (In Russian)
- Šnurov Sergej. 2020b. *Nakatit'* [To Have a Drink]. Instagram 22.04.2020. Available at: https://www.instagram.com/p/B_SX6RyBhfH/ [Accessed 23 June 2020]. (In Russian)
- Šnurov Sergej. 2020c. *Nu teper' projdet zaraza* [Well, Now the Infection Will Pass]. Instagram 22.03.2020. Available at: <https://www.instagram.com/p/B-CA5t0I2Cn/> [Accessed 23 June 2020]. (In Russian)
- Usenko Konstanty. 2012. *Oczami rosyjskiej zabawki. Antologia radzieckiego i rosyjskiego undergroundu*. Volovec, Wydawnictwo Czarne. (In Polish)
- Zamiatin Eugeniusz. 1989. *My*. Transl. by Pomorski A. Warsaw, Alfa. (In Polish)

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5889>

Data przesłania artykułu: 1 stycznia 2020 r.

Data akceptacji artykułu: 31 sierpnia 2020 r.

OBRAZ PTAKÓW MITYCZNYCH (STRATIM I GAMAJUN) W WYBRANYCH WIERSZACH KONSTANTINA BALMONTA I ALEKSANDRA BŁOKA

Agnieszka Potyrańska

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2923-580X>

e-mail: agnieszka.potyrska@poczta.umcs.lublin.pl

Abstrakt: W twórczości modernistów rosyjskich często spotykamy mitopoetyckie obrazy rajskich ptaków, występujących pod różnymi postaciami i imionami: Alkonost, Sirin, Stratim, Gamajun, Żar-ptak. Niekiedy określa się je ogólnie: „rajski ptak”. Przedmiotem badań są wybrane wiersze Konstantina Balmonta i Aleksandra Błoka, w których pojawia się motyw Stratima i Gamajuna. Naszym celem jest prześledzenie, w jakim stopniu rosyjscy poeci wykorzystują słowiańskie tradycje ludowe i odzwierciedlają je w swoich utworach oraz w jakim stopniu modyfikują odwieczne motywy. Rozpatrywanie motywów zaczerpniętych z mitologii i folkloru w wielu kontekstach dąży do ich hermeneutycznej interpretacji. Analizie poddany został poetycki język analizowanych utworów. W wyniku przeprowadzonych badań wykazano, że tradycyjny obraz ptaków mitycznych w wielu przypadkach ulega poetyckiej transformacji, a ich podstawowa semantyka ulega przekształceniu.

Słowa kluczowe: ptaki mityczne, modernizm, mitologia słowiańska, Aleksandr Błok, Konstantin Balmont, ptak rajski

Submitted on January 1, 2020

Accepted on August 31, 2020

IMAGE OF MYTHICAL BIRDS (STRATIM AND GAMAJUN) IN SELECTED POEMS BY KONSTANTIN BALMONT AND ALEXANDER BLOK

Agnieszka Potyrańska

Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2923-580X>

e-mail: agnieszka.potyranska@poczta.umcs.lublin.pl

Abstract: In the works of Russian modernists, we often find mythopoetic images of paradise birds, appearing in various forms and names: Alkonost, Sirin, Stratim, Gama-jun, Firebird, and they are sometimes generally described as “paradise birds”. The subject of the study are selected poems by Konstantin Balmont and Alexander Blok. The goal is to trace to what extent Russian poets use Slavic folk traditions and reflect them in their works and to what extent they modify eternal motifs. Consideration of motifs taken from mythology and folklore in many contexts strives for their hermeneutic interpretation. The poetic language of the given works is analysed and, as a result of the conducted research, it was shown that the traditional image of mythical birds undergoes a poetic transformation, and their basic semantics are transformed.

Keywords: mythical birds, modernism, Slavic mythology, Alexander Blok, Konstantin Balmont, bird of paradise

Jednym z często pojawiających się wątków w mitologiach różnych narodów jest motyw ptaków. Badacze stworzyli pewne klasyfikacje, pozwalające pogrupować te mityczne istoty:

Условная орнитология позволяет выделить пять крупных семейств сказочного царства пернатых, а именно: презлющих демонических птиц; птиц гигантов с увесистой тушкой и не менее тяжелым характером; божественных птиц; райских птиц с ангельскими голосами и, наконец, просто хороших птиц с доброй, отзывчивой душой и чрезвычайно полезными для человека свойствами” [Вовк 2006, 303].

W mitologii słowiańskiej ptaki odgrywają ważną rolę już od pierwszych dni stworzenia świata. Szara kaczka ratuje ziemię tonącą w wodach oceanu, gdy po zanurkowaniu w głębinach wody przynosi w dziobie grudę piachu, z którego Swaróg odbudował trwały ląd. Następnie kaczka składa dwa jaja: złote i żelazne, w których znajdują się Jawia i Nawia (dwa przeciwieństwa: życie i śmierć, dobro i zło, prawda i krzywda). Ze złotego jaja wyleciał Ptak-Matka Swa, Orzeł, groźny ptak Stratim, mistrz sztormów morskich; proroczy ptak Gamajun, sokoły Finist i ognisty Rarog. Z żelaznego jaja wyłonił się Czarny Kruk, Łabędź – ptak ze smutną twarzą, groźne ptaki Gryf i Mogul, a także ptak o słodkim głosie Sirin, który swym śpiewem wabił do królestwa zmarłych [Шахматова 2014, 131].

Przekazy w zakresie postaci z mitologii słowiańskiej są niejasne, a więc także klasyfikacja i opis słowiańskich ptaków mitycznych, których korzenie sięgają czasów literatury staroruskiej, nie są jednoznaczne. Wszystkie one przedstawiają ptaki mityczne w postaci hybrydalnej: połowa kobiety i połowa ptaka o anielskim głosie. Alkonost, ptak morski, po raz pierwszy wspomniany w księdze *Шестоднев* autorstwa bizantyjskiego ojca kościoła Bazylego Wielkiego (IV wiek), żyje w morzu i składa jaja wprost do wody. W ciągu siedmiu dni, gdy jaja są wysiadywane, a potem jeszcze kolejny tydzień w okresie dokarmiania młodych na morzu panuje spokój. W źródłach staroruskich Alkonost potrafi sterować żywiołami i z tego powodu uważany jest za symbol boskiej opatrności i miłosierdzia. Z kolei wiesz-czy Gamajun jest wysłannikiem bogów słowiańskich i słodkim głosem śpiewa boskie hymny. Posiada wiedzę o wszystkich wydarzeniach z przeszłości, teraż-niejszości i przyszłości, dlatego też jest symbolem wiedzy starożytnych mędrców. Antagonistą Gamajuna jest Sirin, którego rodowód sięga greckich syren. Sirin jest wysłannikiem podziemnych bóstw, wcieleniem mrocznych sił i śmierci. Piękny głos tego ptaka hipnotyzuje człowieka, przynosząc mu błogi sen bez przebudzenia [Вовк 2006, 309].

Motyw ptaka rajskiego jest bardzo popularny w literaturze modernizmu rosyjskiego. Występuje on pod różnymi postaciami i imionami: Alkonost, Sirin, Stratim, Gamajun, Żar-ptak. Istoty te były źródłem inspiracji twórczej zarówno dla poetów, jak i dla malarzy czy kompozytorów. Z najbardziej znanych realizacji tego motywu należy wymienić obrazy Wiktora Wasniecowa, Iwana Bilibina, Michała Wrubiela, a także rzeźby Siergieja Konionkowa czy muzykę Igora Strawieńskiego. W okresie Srebrnego Wieku w Rosji funkcjonowały także wydawnictwa pod nazwami „Сирин” (Sankt Petersburg 1912–1915), „Алконост” (Pietrogród 1918–1923) [Спивак 2008, 132–137], „Жар-птица”.

Niniejsze rozważania poświęćmy obrazowi ptaków Stratim i Gamajun w tradycji kulturowej oraz w wybranych wierszach Konstantina Balmonta i Aleksandra Błoka.

Стратим

Птица птицам всем есть морской Стратим,
Взор его – огонь, а перо – как дым,
Он крылом своим обнимает мир,
Всех живых зовёт на всемирный пир.

[Бальмонт 2010, II, 354]

W podstawowym źródle dotyczącym wierzeń pogańskich Słowian, znanym jako *Голубиная книга*, mowa jest o ptaku, będącym matką wszystkich innych ptaków. Nosi on różne imiona: Стратим, Страфиль, Стафиль, Страхиль. Etymologicznie imię Stratim wywodzi się od nazwy „struś” (ros. „страус”) niewłaściwie zaadaptowanej na gruncie kultury rosyjskiej:

Стратим не диво-петух, а страус. Когда-то давно русские толкователи столкнулись с этим словом в греческом тексте и, птицу такую не зная, просто переписали наименование славянскими буквами. Таким образом появился Стратим, а в некоторых написаниях Страфил [*Энциклопедия славянской культуры...* 2013, 264].

Jeśli zaś chodzi o jego wygląd, to przedstawiany był jako ogromny ptak z maleńką głową na cienkiej szyi, z haczykowatym dziobem, długim korpusem i z jednym skrzydłem uniesionym do góry [*Ibidem*].

Zgodnie z legendami ptak ów żyje w oceanie/morzu, tam też wychowuje swe potomstwo. Ponadto otacza swym skrzydłem cały świat, roztaczając opiekę:

Стратим-птица всем птицам мать.
Почему же она всем птицам мать?
Живет Стратим-птица на океане-море
И детей выводит на океане-море,
Держит мир весь белый под правым крылом. [*Голубиная книга...* 1991, 40]

Istnieją również inne legendy, zgodnie z którymi Stratim jest obrońcą świata: „По другим преданиям Страфиль-птица укрощает бури, а на ночь прячет под свое крыло солнце, чтобы утром опять подарить свет. Или же прячет под крылом землю, спасая её от бед вселенских” [Бычков 2008, 184].

Rys. 1. *Стратим-птица – владычица океана* (XVII wiek)
[*Древнерусский словарь*, online]

Ruch skrzydeł tego ptaka powoduje burzę na morzu, w wyniku której toną statki [Бычков 2008, 184]:

Топит она корабли гостевые
С товарами драгоценными. [Бычков 2008, 184]

Jak podają źródła, w rękopisie ruskim przeczytać można następujący opis:

Есть кур, головой достигает неба, а море ему до колена; когда солнце омывается в океане, тогда океан колыхается, и начинают волны бить кура под перья, он же, ощущая волны, кричит „кокореку”, что значит „Господи, яви миру свет!” [Энциклопедия славянской культуры... 2013, 264].

Odzwierciedlenie tych wierzeń znajdujemy i w dziele *Голубиная книга*:

Когда Стратим встрепенется
Во втором часу по полуночи,
Запоют все петухи да на всей земле.
Потому-то Стратим-птица всем птицам мать. [*Голубиная книга*... 1991, 41]

Po tym krótkim wstępie przedstawiającym pochodzenie i semantykę ptaka Stratim w tradycji kulturowej prześledźmy obraz tej mitycznej istoty w twórczości modernistów rosyjskich. Postać Stratima zainteresowała Konstantina Balmonta, który poświęcił jej wiersz *Птица Стратим* (1907). Protagonista mówi o różnych ptakach, nie umniejszając ich cech, takich jak piękno, siła, kolorowe upierzenie, zdolności szybkiego poruszania się, piękny głos:

Есть много птиц, красивых, сильных,
 Проворных, злых, любвеобильных,
 Не умеряющих свой пыл,
 Цветистых в ярком опереньи,
 Прекрасных в беге, в лёте, в пеньи,
 В двойном размахе вольных крыл.
 Есть много птиц, и плещет слава
 Орла, и финикса, ксалава,
 Молва о них – как светлый дым,
 И древен ворон в снах богатых. [Бальмонт 2010, II, 464]

Wychwalając zalety skrzydlatych istot, podmiot liryczny podkreśla, że Stratim przewyższa je swym pięknem. W dodatku istnieje on poza czasem i przestrzenią, co uwidacznia jego nadzwyczajność:

Но всех прекрасней меж крылатых
 Всемирно-грезящий Стратим. [Бальмонт 2010, II, 46]

Ostatnia strofa wiersza wyjaśnia czytelnikowi, kim jest ów ptak i dlaczego jest niezwykły – podkreślony zostaje jego nieziemski status. Statim ma pewne cechy typowe dla wszystkich ptaków, a mianowicie możliwość lotu, ale w tym przypadku jest to niejaki zawieszenie między wodą a niebem. Co ważne, skrzydła ptaka obejmują cały świat:

Он неземной, он вечно в Море
 От края к краю, на просторе,
 Простёр он в мире два крыла. [Бальмонт 2010, II, 464]

Ponadto, Balmont mówi o nadprzyrodzonej zdolności Stratima do przyzywania światła w środku nocy, dzięki której ptak sam jest nosicielem światłości:

И чуть он в полночь встрепенётся,
 Весь Океан восколыхнётся,
 Познав, что вновь Заря светла. [Ibidem]

Podobny motyw odnajdujemy w innym wierszu tego poety – *Птицы* (1908). Podmiot liryczny utożsamia się z latającymi istotami, jednak z jakiegoś powodu nie może wzbić się wysoko ponad ziemię, gdyż ciąży nad nim problemy, troski dnia codziennego. Skłania to protagonistę do rozmyślań na temat tego, co pozwala innym ptakom wnosić się beztrąsko w powietrze. Każdy z wymienionych w wierszu ptaków ma bogatą symbolikę, lecz kierując się wskazówkami Mieletyńskiego, nie będziemy jej w tym miejscu szczegółowo rozpatrywać:

Анализируя мифологический символизм, нужно избегать двух крайних позиций: видеть в символах только поэтические сравнения и, наоборот, полностью отождествлять объект-знак и объект-референт (подлинный объект, обозначаемый), которые находятся в отношении партиципации. Конкретные объекты, хотя они стали символами, не перестают быть самими собой и обладать некоторыми специфическими эмоциями [Мелетинский 2001, 26].

Podmiot liryczny wiersza *Птицы* pragnie być swobodny jak orzeł, ale unie-możliwia mu to szara codzienność, zazdrości albatrosowi eksplorowania prze-strzeni nadmorskich, podczas gdy sam czuje się ograniczony przez samego siebie, mógłby wznosić się jak kondor, ale do tego potrzebne są marzenia:

Я сейчас летаю низко над землёй,
Дух забот вседневных виснет надо мной.

Можно ль быть свободным огненным орлом.
Если ты притянут этим тусклым днём?

Можно ль альбатросом ведать ширь морей,
Если ты окован тесностью своей?

Можно, о, возможно кондором летать,
Если отрешённо будешь ты мечтать. [Бальмонт 2010, III, 169]

Okazuje się, że najbliższy protagoniście jest Stratim poprzez związek ze Słoń-cem, które jest wielowymiarowym i wieloznacznym symbolem w twórczości Bal-monta:

Можно, быть возможно птицею Стратим,
Раз ты в высших числах, с Солнцем, только с ним. [Ibidem]

Motyw ptaka Stratima w kontekście światła jest popularny w literaturze rosyj-skiej. Tytułem przykładu przytoczymy fragment opowiadania Aleksieja Remizowa pt. *Ховала* z tomu *Посолонь* (1907)¹:

¹ Także w opowiadaniu Remizowa *Крылат-Камень* występuje postać Stratima. Ptak ów pojawia się nad morzem i żąda od marynarzy ofiary. Głuchoniemy chłopak sam rzuca się w morską otchłań. Po wielu latach wraca w swe rodzinne strony jako piękny młodzieniec o mocnym głó-sie. Podczas spotkań towarzyskich opowiada różne legendy, m.in. o ptakach Sirinie, Alkonoście i Gamajunie, ale nigdy nie wspomina o Stratimie. Gdy jego życie dobiega kresu, prosi swych bli-skich, aby pochowano go na wyspie, na której uprzednio wyciosali z kamienia ogromny pomnik ptaka o kobiecej twarzy.

И куда-то улетела Страфиль-птица. Страфиль-птица – мать птицам – свет забыла. А когда-то любила свой свет: когда нашла грозная сила, и мир содрогнулся, Страфиль-птица победила силу, схоронила свет свой под правое крыла [Ремизов 1996, 178].

Jak wynika z przytoczonych informacji, Balmont mówi mało o głównym bohaterze swoich wierszy. Z tradycyjnych wierzeń ludowych pozostała informacja o miejscu przebywania (morze) i o zdolności budzenia dnia. Zauważmy, że Stratimowi podlegają trzy żywioły: powietrze (*От края к краю, на просторе, / Простёр он в мире два крыла*), woda (*И чуть он в полночь встрепнётся, / Весь Океан восколыхнётся*) oraz ogień (tu: słońce: *Познав, что вновь Заря светла*). Nie podlega mu zaś ziemia, ponieważ sam jest zawieszony w powietrzu. Taką symbolikę Stratima proponuje Balmont w wierszu *Правда* (1897). Odnajdujemy tu klasyczne elementy folklorystyczne dotyczące legend o Stratimie: potężny ptak żyjący na morzu, w oddaleniu, łączy żywioły (tu: wodę i ogień), jest potężny, a ruch jego skrzydeł wzburza morze i powoduje nadejście dnia/słońca, które symbolizuje tytułową prawdę:

С той поры на синем Море,
Там, где вал непобедим,
Правды ждёт с огнём во взоре
Птица мощная Стратим.

И когда она протянет
Два могучие крыла, –
Солнце встанет, Море грянет:
„Правда, Правда в мир пришла!” [Бальмонт 2010, II, 160]

Podsumowując dotychczasowe analizy, należy stwierdzić, że Konstantin Balmont niewątpliwie znał przekazy mitologiczne dotyczące Stratima i wiele z nich wykorzystał w swoich utworach. Warto jednak zauważyć, iż w omawianych wierszach Balmonta brakuje informacji o tym, że Stratim jest matką wszystkich ptaków, nic też nie wiemy o ewentualnych ptasich dzieciach. Być może poeta odwołuje się do czytelniczej kompetencji i znajomości semantyki tego mitologicznego ptaka, skupiając swą uwagę na najważniejszych cechach, czyli niezwykłości Stratima i jego przewadze pod względem wyglądu i zdolności nad innymi skrzydlatymi istotami.

Гамаюн

Прилети, Гамаюн, птица вещая,
через море раздольное,
через горы высокие,
через темный лес, через чисто поле.
Ты воспой, Гамаюн, птица вещая,
на белой заре, на крутой горе,
на ракиговом кусточке,
на малиновом пруточке.

[Асов 2011, 4]

Rajski ptak Gamajun² przywędrował do folkloru ruskiego z wierzeń irańskich („Хомаюн³ в персидском языке означает «счастливый, августейший» [Шахматова 2014, 131], według innych źródeł perskie słowo *homajuni* oznacza „carski” [Былинин, Магомедова 2012, 43]) i określa magicznego ptaka przepowiadającego szczęście. Mit o Gamajunie przybył na Ruś ze wschodnich mużułmańskich legend i podań. Legendarny czarodziejski ptak miał zdolność zwiastowania wybrańcowi faktu objęcia władzy. Graficzne przedstawienie Gamajuna jest często spotykane na staroruskich przedmiotach (sztandary, narzędzia, zbroje itp.) [Бень 1985, 132]. „Она же птица Хумай в Сибири и Иране, Гаруда в Индии, Хуан в Китае. Ее песня предвещает явление новой династии русских царей” [Асов 2011, 243].

² *Словарь русских народных говоров* podaje następujące wyjaśnienie słowa *гамаюн*: „1. заботливый, усердный, трудолюбивый человек; 2. батрак; 3. человек, находящийся постоянно в движении, непоседа, суетливый человек; 4. шумливый, бранчливый человек, буян; 5. тот, кто любит много разговаривать или кричать; 6. человек, постоянно ноющий, недовольный своей судьбой; *гамаюн* и *гомоюн* прозвище человека с какими-либо особенностями речи, отличными от местной речи” [*Словарь русских народных говоров...*, 128–129]. O leksykalnej analizie słowa *гамаюн* zob. [Романов 2014, 80–81].

³ W opowiadaniu *Тень птицы* Iwan Bunin wykorzystuje ten mit do opisu wielkiego znaczenia upadłego Imperium Bizantyjskiego: „Легкое головокружение туманит меня при взгляде в бездну подо мною, раскрывается в ней целая необозримая страна, занятая городами, морями и таинственными хребтами Малоазийских гор – страна, на которую пала «тень Птицы Хумай». Кто знает, что такое птица Хумай? О ней говорит Саади: ««Нет жаждущих приюта под тенью совы, хотя бы птица Хумай и не существовала на свете!» И комментаторы Саади поясняют, что это – легендарная птица и что тень ее приносит всему, на что она падает, царственность и бессмертие. Песнью Песней, чудом чудес, столицей земли называли город Константина греческие летописцы. Молва всего мира объясняла его происхождение божественным вмешательством. Одна легенда говорит, что на месте Византии орел Зевса уронил сердце жертвенного быка. Другая – что основателю ее было повелено основать город знаменем креста, явившимся в облаках над skutарийскими холмами, «при слиянии водных путей и путей караванных». Но восточный поэт сказал не хуже: Здесь пала тень птицы Хумай” [Бунин, I, 514–515].

Współczesne badania pokazują, że obraz ptaka Gamajuna był bardzo słabo związany z folklorem staroruskim, a pierwsza wzmianka pojawia się w traktacie filozoficznym aleksandryjskiego uczonego i podróżnika znanego jako Kosmas Indikopleustes [Былинин, Магомедова 2012, 42].

Rys. 2. W. Wasniecow, *Гамаян – птица вещая* (1897)
[Музеум Сзтук Пікньных в Дажестаніе (online)]

Kolejne informacje o ptaku Gamajunie odnaleźć można w korespondencji Rosjan z Persami, z której wynika, że słowem „Gamajun” określano szkatułkę lub kufel w kształcie ptaka [Былинин, Магомедова 2012, 42–43].

Warto zauważyć, że jeden z największych i najdokładniejszych zbiorów opisów postaci i zjawisk mitologicznych – *Мифы народов мира* pod redakcją Siergieja Tokariowa – nie zawiera wpisu poświęconego temu ptakowi. Jeśli zaś sięgniemy do innych słowników mitologicznych, odczytamy tam następujące opisy: „Гамаяун – вещая райская птица, не имеющая ног. Слетая весною из рая на Землю, приносит с собою райское благоухание” [Бычков 2008, 62]. *Энциклопедия славянской культуры* podaje: „Фантастическая райская птица, персонаж апокрифов и духовных стихов. Выступает «вещей птицей». (...) Представляли эту птицу с женским лицом и станом до пояса” [*Энциклопедия славянской культуры...* 2013, 252]. Najobszerniejszy opis Gamajuna przytoczony

został w pracy Szaparowej pt. *Краткая энциклопедия славянской мифологии*, gdzie oprócz już przytoczonych informacji odnajdujemy kolejne:

Гамаюн (...) в русской традиции выступала как олицетворение бури, грозы. Считалось, что когда летит Гамаюн, с восхода солнечного приходит смертоносная буря (...). Гамаюну приписывали способность управлять погодой, вызывать сильный ветер и пр. Помимо этого, ее нередко наделяли чудесным голосом, способным зачаровать того, кто ее слушает [Шапарова 2001, 206–207].

Jak powiedziano wyżej, ptaki mityczne stanowiły inspirację twórczą dla artystów. W kulturze rosyjskiej jednym z najbardziej znanych artystycznych wizerunków Gamajuna jest obraz Wiktora Wasniecowa *Гамаюн – птица вещая* (1897). Zastanawiające jest, skąd malarz zaczerpnął informacje o ptaku, którego zilustrował na swym obrazie i który stał się źródłem inspiracji dla wielu poetów i pisarzy. Według badaczy artysta studiował literaturę zawierającą opisy tego ptaka, przygotowując ilustracje do książki *Великокняжеская, царская и императорская охота на Рысу* (1896–1911) Nikołaja Kutierowa [Былинин, Магомедова 2012, 45]. Jednak istota przedstawiona na obrazie ma niewiele wspólnego z mitycznym Gamajunem, jest to pewnego rodzaju kontaminacja motywów związanych ze staroruskimi ptakami [Былинин, Магомедова 2012, 45]. Jak pisze Izabella Malej:

Malarz stworzył tu mit o rajskim ptaku *ab novo*, sięgając do źródeł archetypalnych i filtrując je przez własne wyobrażenia. Z artystycznego punktu widzenia mamy do czynienia z permutacją, i to dwójakiego rodzaju: naturalistyczną oraz stylistyczną. Zabieg ów w ujęciu Wasniecowa polega na przekształceniu układu określonych elementów przez ich imaginacyjne połączenie, nieodpowiadające rzeczywistości. W ten sposób powstaje twór mieszany, który w częściach (głowa kobiety, tors z ptasiimi skrzydłami, łapy ze szponami) odpowiada wprawdzie naturze, lecz jako całość stanowi układ fantastyczny [Malej 2019, 33].

Przypomnijmy, że mityczny Gamajun był carskim ptakiem zwiastującym szczęście. Na obrazie Wasniecowa zaś jest on mroczny, niespokojny. Do tego motywu sięgnął także Aleksander Błok, pisząc wiersz pt. *Гамаюн, птица вещая* (1899), będący komentarzem do obrazu Wasniecowa⁴. Wiersz Błoka z kolei stał się inspiracją dla Dymitra Szostakowicza, który stworzył cykl wokalny pt. *Семь стихотворений А. Блока*, op. 127 (premiera odbyła się 28 października 1967 roku)⁵.

⁴ Błok jest także autorem wiersza *Сирин и Алконост. Птицы радости и печали* (1899), który również stanowi komentarz do obrazu Wasniecowa.

⁵ Wiersz *Гамаюн...* jest wykonywany jako drugi: „остродраматический романс «Гамаюн – птица вещая» (№ 2) с тяжелой поступью фортепиано, сопровождающей голос пророческой птицы, полный отчаяния и страха. Тихое, словно отрешенное инструментальное заключение

W wierszu pt. *Гамаюн, птица вещая* Błok, podobnie jak znakomity malarz, modyfikuje tradycyjny obraz Gamajuna. „Языческий персонаж помогает поэту через движение истории осмыслить судьбу России, пророчески предрекая и предвещая ее грядущие беды и несчастья” [Маркин 2009, 236]. Z pierwotnej semantyki postaci pozostaje jedynie jego miejsce przebywania (wody). Jak podają źródła, Gamajun żyje w przestworzach mórz, wlatuje pod niebiosa. Wyobrażano sobie, że ptak ów wylatuje z fali morskiej [*Энциклопедия славянской культуры...* 2013, 252]. Zachowany zostaje również sposób komunikacji ptaka (przepowiadanie i śpiew):

На глядах бесконечных вод,
Закатом в пурпур облеченных,
Она вещает и поет [Блок 1955, 15]

W odróżnieniu od dumnego, pewnego siebie carskiego ptaka Gamajuna z mitologii, ptak w wierszu Błoka jest bezsilny, przygnębiony:

Не в силах крыл поднять смятенных... [Ibidem]

Tradycyjną rolą Gamajuna było przepowiadanie szczęścia, pozytywnych wydarzeń, nadchodzącej radości [*Энциклопедия славянской культуры...* 2013, 252]. W wierszu zaś ptak ten, zapewne pamiętając minione tragiczne wydarzenia, przepowiada nieszczęście, strach, głód i zniszczenie, staje się więc łącznikiem pomiędzy przeszłością, teraźniejszością a przyszłością:

Вещает иго злых татар,
Вещает казней ряд кровавых,
И трус, и голод, и пожар,
Злодеев силу, гибель правых... [Блок 1955, 16]

Mitologiczny Gamajun łączy w sobie znaczenia ptaka „carskiego”, „wieszczego”, przepowiadającego szczęście i rajski dobrobyt [Былинин, Магомедова 2012, 42–43].

Błok przedstawia Gamajuna jako pięknego ptaka⁶ („прекрасный лик”) pragnącego miłości. Zyskuje więc fizyczne i metafizyczne cechy człowieka. Niestety, jest on spętany okowami strachu i pokryty krwią:

своей проникновенной лирикой передает потрясение, вызванное картинами страшных бедствий” [Михеева, online].

⁶ Piękno Gamajuna opiewa także Klujew:

Не размывать сейсмографу русских кручин,
Гамаюнов – выдающих птиц красоты. [Клюев 1969, II, 291]

Предвечным ужасом объят,
Прекрасный лик горит любовью,
Но вещей правдою звучат
Уста, запекшиеся кровью!.. [Блок 1955, 16]

Z wiersza nie uzyskujemy również informacji na temat tego, gdzie dokładnie znajduje się ptak. Wiemy jedynie, że w jego otoczeniu jest woda („На глдах бесконечных вод”). Brak natomiast bardzo istotnej informacji o tym, że Gamajun siedzi na drzewie wyrastającym z tej wody. Jest to Drzewo Życia, jeden z kluczowych symboli dla mitologii słowiańskiej⁷.

W pracy Aleksandra Afanasjewa *Поэтические воззрения славян на природу* czytamy:

Лубочная карта, известная под заглавием: „Книга, глаголемая Козмография, переведена бысть с римского языка”, представляет круглую равнину земли, омываемую со всех сторон рекою-океаном; на восточной стороне означен „остров Макарийский, первый под самым востоком солнца, близ блаженного рая; потому его тако нарицают, что залетают в сий остров птицы райские Гомаюн и Финикс и благоухание износят чудное... тамо зимы нет” [Афанасьев 2008, 544].

Opis ten stał się inspiracją twórczą także dla Konstantina Balmonta podczas pisania wiersza *Райские птицы* (1906):

На Макарийских островах,
Куда не смотрят наши страны,
Куда не входят Смерть и Страх,
И не доходят великаны, –

На Макарийских островах
Живут без горя человеки,
Там в изумрудных берегах
Текут пурпуровые реки.

Там камни ценные цветут,
Там всё в цветеньи вечно юном,
Там птицы райские живут,
Волшебный Сири с Гамаюном.

И если слышим мы во сне
Напев, который многолирен,
В тот час, в блаженной той стране,
Поёт о счастье светлый Сири.

⁷ Motyw Drzewa Życia jest bardzo złożony i wymaga oddzielnej analizy.

И если звоном нежных струн
Ты убаюкан, засыпая,
Так это птица Гамаюн
Поёт в безвестном, голубая. [Бальмонт 2010, II, 460–461]

Bez wątpienia przedstawiono tu odległą, niedostępną rajskaą przestrzeń bez strachu i śmierci (co ważne w wierszu pisane wielką literą, więc rozpatrywane w charakterze postaci mitologicznych), w której życie ludzkie upływa w wiecznej szczęśliwości, w otoczeniu pięknej przyrody i rajskich ptaków. Jak pisze Diomin: „мифологема Страны всеобщего счастья и индивидуального блаженства известна как апокрифические Макарейские (Макарийские) острова (что, собственно, является греческим эквивалентом Блаженных островов: *makar-ios* означает «блаженный», «счастливый»)» [Демин 2003, 13]. Należy zwrócić uwagę, że w rajskiej przestrzeni bytują dwa ptaki: Sirin i Gamajun. Widzimy więc, że Balmont zachował tradycyjne znaczenie Gamajuna jako ptaka wieszczącego dobrą nowinę, jednak podobnie jak w wierszu Błoka nie odnajdujemy tu odniesienia do jego wyglądu mitycznego. Balmont mówi jedynie, że to błękitny ptak, którego wieczorny śpiew jest kojący. Ponadto Gamajuna przedstawia w kontekście muzyki i dźwięków (*звоном нежных струн / Ты убаюкан*), o czym nie mówi tradycja kulturowa. Podobny motyw wykorzystał poeta w wierszu *Гусляр* (1909):

И цветочно звоны бродят,
Переключка голубая,
Словно в птице Гамаюне
Разыгралася свирель. [Бальмонт 2010, III, 62]

Z przeprowadzonych badań wynika, że poeci i malarze inspirowali się wierzeniami ludowymi, wykorzystując motywy i wątki zaczerpnięte z mitologii. Jak wspomniano wcześniej, przekazy dotyczące mitologii słowiańskiej są bardzo nieprecyzyjne. Istniejące źródła są fragmentaryczne, niewystarczająco wiarygodne, a nawet często zmyślone, co podaje w wątpliwość ich wartość naukową. Takie stanowisko prezentuje polski badacz Aleksander Brückner, który odkrył wiele błędnych informacji w kronikach średniowiecznych i konsekwentnie wszystkie oparte na nich badania i ustalenia uznał za niewiarygodne. Głównym problemem dla badaczy wierzeń Słowian jest brak oryginalnych źródeł, a więc opisów obrzędów, rytuałów, mitów pochodzących z okresów, gdy pogaństwo było najszerzej rozprzestrzenione. Aleksandra Bażenowa podkreśla, że pierwotna mitologia słowiańska „похожа на клочки старинных кружев, забытый узор которых

надо восстановить по обрывкам” [Баженова 1993, 4]. Dlatego też poetyckie opisy ptaków mitycznych nie są dokładnym odzwierciedleniem tradycyjnych wyobrażeń, a mitopoetycką transformacją.

BIBLIOGRAFIA

Malej Izabella. 2019. *Rajskie ptaki Aleksandra Błoka i Wiktora Wasniecowa*. „Acta Univeritatis Wratislaviensis” nr 3927. “Slavica Wratislaviensia” R. CLXX: 25–40.

Асов Александр Игоревич. 2011. *Русские веды. Песни Птицы Гамаюн*. Москва: Издательство Амрита.

Афанасьев Александр Николаевич. 2008. *Поэтические воззрения славян на природу*. В: Афанасьев Александр Николаевич. *Славянская мифология*. Москва: Эскимо.

Баженова Александра. 1993. *Мифы древних славян. Велесова книга*. Саратов: Издательство «Надежда».

Бальмонт Константин Дмитриевич. 2010. *Собрание сочинений в семи томах*. Москва: Издательство Книжный Клуб Книговек.

Бень Евгений Моисеевич. 1985. *Гамаюн, Сирин и Алконост: фольклор и живопись в двух стихотворениях Блока*. «Русская речь» № 4: 131–136.

Блок Александр Александрович. 1955. *Стихотворения*. Ленинград: Издательство Советский писатель.

Бунин Иван Алексеевич. 1984. *Сочинения в трех томах*. Москва: Издательство Художественная Литература.

Былинин Виктор Константинович, Магомедова Дина Махмудовна. 2012. *Из наблюдений над bestiарием А. Блока: птицы Гамаюн, Сирин, Алконост и другие*. В: *Bestiарий в словесности и изобразительном искусстве: Сб. статей*. Ред. Довгий О.Л. Москва: Издательство Intrada: 41–59.

Бычков Алексей Александрович. 2008. *Энциклопедия славянской мифологии*. Москва: Издательство АСТ.

Вовк Олег Викторович. 2006. *Энциклопедия знаков и символов*. Москва: Издательство Вече. *Голубиная книга: Русские народные духовные стихи XI–XIX вв.* 1991. Ред. Солощенко Л.Ф., Прокошина Ю. Москва: Издательство Московский рабочий.

Дагестанский музей изобразительных искусств. (online) https://artchive.ru/viktorvasnetsov/works/388691~Gamajun_ptitsa_veschaja (доступ 05.05.2020).

Демин Валерий Никитич. 2003. *Русь летописная*. Москва: Издательство Вече.

Древнерусский словарь. Термины и определения славянской мифологии. (online) <https://drevnerus.ru/stratim/> (доступ 26.04.2020).

Клюев Николай Алексеевич. 1969. *Сочинения в двух томах*. Мюнхен: Издательство А. Neimanis.

Маркин Павел Федорович. 2009. *Славянская мифология как мировосприятие и текст русской литературы*. Барнаул: Издательство Алтайской государственной академии культуры и искусств.

Мелетинский Елеазар. 2001. *От мифа к литературе*. Москва: Издательство: Российский государственный университет.

Михеева Людмила Викентьевна. *Шостакович. Семь стихотворений Блока*. (online) <https://www.liveinternet.ru/users/2870220/post294603641> (доступ 22.04.2020).

Ремизов Алексей Михайлович. 1996. *Посолонь. Волшебная Россия*. Санкт-Петербург: Издательство Ивана Лимбаха.

- Романов Дмитрий Анатольевич. 2014. *О слове гамаюн и его функциональной истории в русском языке*. «Русский язык в школе» № 6: 75–81.
- Словарь русских народных говоров*. 1970. Ред. Сороколетов Ф.П. Ленинград: Издательство Наука. Ленинградское Отделение.
- Спивак Моника Львовна. 2008. *Издательство «Алконост»: к вопросу о традициях символистского книгоиздания*. «Вестник Российского гуманитарного университета (РГГУ): Ежемесячный научный журнал. Серия “Журналистика. Литературная критика”» № 11 (08): 132–137.
- Шахматова Елена Васильевна. 2014. *Мифические птицы в культуре Серебряного века: возрождение архаики*. «Обсерватория культуры» № 6: 128–135.
- Энциклопедия славянской культуры, письменности и мифологии*. 2013. Ред. Кононенко А.А. Харьков: Издательство Фолио.

REFERENCES

- Afanas'ev Aleksandr Nikolaevič. 2008. *Poëtičeskie vozzreniâ slavân na prirodu* [Poetic Views of the Slavs on Nature]. In: Afanas'ev Aleksandr Nikolaevič. *Slavânskaâ mifologiâ* [Slavic mythology]. Moscow, Èskimo. (In Russian)
- Asov Aleksandr Igorevič. 2011. *Russkie vedy. Pesni Pticy Gamaûn* [Russian Vedas. Gamayun Bird Songs]. Moscow, Izdatel'stvo Amrita. (In Russian)
- Bal'mont Konstantin Dmitrievič. 2010. *Sobranie sočinenij v semi tomach* [Collected Works in 7 Volumes]. Moscow, Izdatel'stvo Knižnyj Klub Knigovek. (In Russian)
- Baženova Aleksandra. 1993. *Mify drevnih slavân. Velesova kniga* [Myths of the ancient Slavs. Veles book]. Saratov, Izdatel'stvo Nadežda. (In Russian)
- Ben' Evgenij Moiseevič. 1985. *Gamaûn, Sirin i Alkonost: fol'klor i živopis' v dvuh Stihotvoreniâh Bloka* [Gamayun, Sirin and Alkonost: Folklore and Painting in Two Bloc Poems]. „Russkaâ reč” no 4, pp. 131–136. (In Russian)
- Blok Aleksandr Aleksandrovič. 1955. *Stihotvoreniâ* [Poems]. Leningrad, Izdatel'stvo sovetskij pisatel'. (In Russian)
- Bunin Ivan Alekseevič. 1984. *Sočineniâ v trioh tomah* [Works in 3 Volumes]. Moscow, Izdatel'stvo Hudožestvennaâ Literatura. (In Russian)
- Byčkov Aleksej Aleksandrovič. 2008. *Ènciklopediâ slavânskoj mifologii* [Encyclopedia of Slavic Mythology]. Moscow, Izdatel'stvo AST. (In Russian)
- Bylinin Viktor Konstantinovič, Magomedova Dina Mahmudovna. 2012. *Iz nablûdenij nad bestiariem A. Bloka: pticy Gamaûn, Sirin, Alkonost i drugie* [From Observations of A. Blok's Bestiary: Birds Gamayun, Sirin, Alkonost and Others]. In: *Bestiarij v slovesnosti i izobrazitel'nom iskusstve. Sb. statej* [Bestiary in Literature and Art: Col. articles]. Ed. Dovgij O.L. Moscow, Izdatel'stvo Intrada, pp. 41–59. (In Russian)
- Dagestanskij muzej izobrazitel'nyh iskusstv*. [Dagestan Museum of Fine Arts]. Available at: <https://artchive.ru/viktorvasnetsov/works/3886> (Accessed 05 May 2020) (In Russian)
- Demin Valerij Nikitič. 2003. *Rus' letopisnaâ* [Chronicle Russia]. Moscow, Izdatel'stvo Veče. (In Russian)
- Drevnerusskij slovarik. Terminy i opredeleniâ slavânskoj mifologii* [Old Russian Dictionary. Terms and Definitions of Slavic Mythology]. Available at: <https://drevnerus.ru/stratim/> (Accessed 26 April 2020). (In Russian)
- Ènciklopediâ slavânskoj kul'tury, pis'mennosti i mifologii* [Encyclopedia of Slavic culture, writing and mythology]. 2013. Ed. Kononenko A.A. Kharkov, Izdatel'stvo Folio. (In Russian)

- Golubinaâ kniga: Russkie narodnye duhovnye stihi XI–XIX vv.* [Pigeon Book: Russian Folk Spiritual Verses of the 11th–19th Centuries]. 1991. Eds Sološenko L.F., Prokošina Ū. Moscow, Izdatel'stvo Moskovskij rabočij. (In Russian)
- Ključev Nikolaj Alekseevič. 1969. *Sočineniâ v dwuh tomah* [Works in 2 Volumes]. Munich, Izdatel'stvo A. Neimanis. (In Russian)
- Malej Izabella. 2019. *Rajskie ptaki Aleksandra Bloka i Wiktora Wasniecowa*. “Acta Univeritatis Wratislaviensis” no 3927. “Slavica Wratislaviensia” Vol. CLXX, pp. 25–40. (In Polish)
- Markin Pavel Fedorovič. 2009. *Slavânskaâ mifologiâ kak mirovospriâtie i tekst russoj literatury* [Slavic Mythology as a Worldview and the Text of Russian Literature]. Barnaul, Izdatel'stvo Altajsoj gosudarstvennoj akademii kul'tury i iskusstv. (In Russian)
- Meletinskij Eleazar. 2001. *Ot mifa k literature*. [From Myth to Literature] Moscow, Izdatel'stvo Rossijskij gosudarstvennyj universitet. (In Russian)
- Miheeva Lûdmila Vikent'evna. *Šostakovič. Sem' stihotvorenij Bloka* [Shostakovich. Seven Poems of the Blok]. Available at: <https://www.liveinternet.ru/users/2870220/post294603641> (Accessed 22 April 2020). (In Russian)
- Remizov Aleksej Mihajlovič. 1996. *Posolon'. Volšebnaâ Rossiâ* [Posolon. Fairy Russia]. St. Petersburg, Izdatel'stvo Ivana Limbaha. (In Russian)
- Romanov Dmitrij Anatol'evič. 2014. *O slove gamaûn i ego funkcional'noj istorii v russkom âzyke* [About the Word Gamayun and its Functional History in Russian]. “Russkij âzyk v škole” no 6, pp. 75–81. (In Russian)
- Šahmatova Elena Vasil'evna. 2014. *Mifičeskie pticy v kul'ture Serebrânogo veka: vozroždenie arhaiki* [Mythical Birds in the Culture of the Silver Age: the Revival of the Archaic]. “Observatoriâ kul'tury” no 6, pp. 128–135. (In Russian)
- Slovar' russkij narodnyh govorov* [Dictionary of Russian Folk Dialects]. 1970. Ed. Sorokoletov F.P. Leningrad, Izdatel'stvo Nauka. Leningradskoe Otdelenie. (In Russian)
- Spivak Monika L'vovna. 2008. *Izdatel'stvo “Alkonost”: k voprosu o tradiciâh simbolistskogo knigozdaniiâ* [Alkonost Publishing House: On the Question of the Traditions of Symbolist Book Publishing]. “Vestnik Rossijskogo gumanitarnogo universiteta (RGGU): Ežemesâčnyj naučnyj žurnal. Seriâ «Žurnalistika. Literaturnaâ kritika»” no 11 (08), pp. 132–137. (In Russian)
- Vovk Oleg Viktorovič. 2006. *Ėnciklopediâ znakov i simbolov* [Encyclopedia of Signs and Symbols]. Moscow, Izdatel'stvo Veče. (In Russian)

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5890>

Data przesłania artykułu: 25 czerwca 2020 r.

Data akceptacji artykułu: 10 września 2020 r.

„LENIN WIECZNIE ŻYWY”. OBRAZ WODZA REWOLUCJI WE WSPÓŁCZESNEJ ROSYJSKIEJ I POLSKIEJ FANTASTYCE

Aleksandra Zywert

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9922-6717>

e-mail: olazywert@o2.pl

Abstrakt: Punktem wyjścia jest założenie, że obraz Lenina funkcjonuje jako ikona popkultury. W związku z tym podstawowym celem pracy jest próba odpowiedzi na pytanie o sposób kreacji i prezentacji obrazu wodza rewolucji bolszewickiej oraz jego funkcję u rosyjskich i polskich pisarzy-fantastów. Materiał badawczy stanowi pięć opowiadań fantastycznych: Andrieja Łazarzuka, *Mumia*, Andrieja Stolarowa, *Mumia* oraz Andrzeja Pilipiuka, *Lenin*, *Lenin 2. Coś przetrwało*, *Pola trzciny*. Na podstawie analizy utworów można wnioskować, że rosyjscy autorzy są zdecydowanie bardziej (mimo obecności akcentów humorystycznych) ukierunkowani na przepracowywanie traumy oraz profetyzm o apokaliptycznym wydźwięku. W przypadku Pilipiuka tego elementu nie ma – obraz Lenina jest wyłącznie satyryczno-groteskowy, pozbawiony cech realnie zagrażających życiu potwora. Wydaje się, że Rosjanie wciąż żyją „w cieniu” wodza i próbują przepracowywać traumę komunizmu. W utworach Pilipiuka obraz Lenina (przy zachowaniu wszystkich jego cech konstytutywnych) nie niesie ze sobą realnej groźby powrotu do dramatycznej przeszłości i z powodzeniem funkcjonuje jako relikwyt przeszłości i jedna z ikon pop-komunizmu.

Słowa kluczowe: Andriej Łazarzuk, Andriej Stolarow, Andrzej Pilipiuk, mumia, zombie, Lenin

Submitted on June 25, 2020
Accepted on August 20, 2020

“LENIN FOREVER ALIVE”. THE IMAGE OF THE HEAD OF THE RUSSIAN REVOLUTION IN RUSSIAN AND POLISH FICTION

Aleksandra Zywert

Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9922-6717>

e-mail: olazywert@o2.pl

Abstract: The starting point of the paper is to assume that Lenin’s image functions as a pop culture icon. Consequently, the basic purpose of the present text is to try to answer the question about how to create and present the image of the head of the Bolshevik Revolution, as well as about its function in Russian and Polish science-fiction works. The research material includes five fantastic stories: Andrei Lazarchuk, *The Mummy*, Andrei Stolarov, *The Mummy*, Andrzej Pilipiuk, *Lenin*, *Lenin 2. Something survived*, *Cane Fields*. Based on the analysis of the works, it can be inferred that Russian authors are definitely more (despite the presence of humorous accents) directed at reworking trauma and anticipating future events with an apocalyptic overtone. In the case of Andrzej Pilipiuk, this element is not there – Lenin’s image is exclusively satiric and grotesque, lacking the features of a realistically life-threatening monster. It seems that Russians are still living “in the shadow” of the Chief and trying to work through the trauma of communism. In the works of Andrzej Pilipiuk, Lenin’s painting (while maintaining all of his constitutive qualities) carries no real threat of returning to the dramatic past and successfully functions as a relic of the past and one of the icons of pop-communism.

Keywords: Andrey Lazarchuk, Andrey Stolarov, Andrzej Pilipiuk, mummy, zombies, Lenin

А ведь Главный Мертвец, что лежит в центре Москвы,
говорят – настоящий вампир [Кантор, online]

Szczególne miejsce w przestrzeni komunikacji masowej Rosji oraz części krajów Europy Środkowej i Wschodniej zajmują symbole immanentnie wiążące się z tzw. cywilizacją komunizmu, które przez dziesięciolecia „funkcjonowały w ramach «paradygmatu sowieckiego»” [Kudlińska 2010, 195]. Jest to zrozumiałe, ponieważ w tym przypadku „Doświadczenie komunizmu stanowi ważny

punkt odniesienia, organizujący je w szczególną wspólnotę pamięci, jest przy tym istotnym czynnikiem określającym ich kulturową autorefleksję jako społeczeństw postsocjalistycznych” [Bogusławska, Grębecka, Sadowski 2010, 9]. Jednym z podstawowych, wykorzystywanych w kulturze (także popularnej) symboli jest postać Lenina. Nieustannie na świecie powstaje mnóstwo (bardziej lub mniej udanych, jak np. reklama telefonów komórkowych, por. Noch, online]) projektów wykorzystujących jego portret. Literatura także w tym zakresie im nie ustępuje, co zdaniem Lwa Daniłkina wiąże się z faktem, że młode, urodzone po roku 2000, pokolenie nie jest już emocjonalnie obciążone komunistyczną przeszłością [por. Данилкин, online]. Jednocześnie, co podkreśla ten sam badacz, Lenin jako symbol komunizmu w dużym stopniu został *de facto* wpisany w popkulturę dużo wcześniej, jeszcze w czasach stalinowskich za sprawą programowej ikonizacji tej postaci (również w kontekście formy jego pochówku) [Данилкин, 2017].

W tym kontekście ciekawe, jak się wydaje, będzie porównanie realizacji jej obrazu we współczesnej rosyjskiej i polskiej fantastyce. Jako przykłady przeanalizujemy opowiadania Andrieja Łazarczuka *Mumia* (*Мумия*, 2003), Andrieja Stolarowa *Mumia* (*Мумия*, 2003), oraz Andrzeja Pilipiuka *Lenin i Lenin 2. Coś przetrwało* (z tomu *Weźmiesz czarno kure...*, 2002) i *Pola trzciny* (z tomu *Wieszać każdy może*, 2006).

Utwory te łączy kilka wspólnych cech. Po pierwsze, we wszystkich podstawowym elementem fabułowtórczym jest obraz Lenina bazujący na motywie zombie. Jego sposób konstrukcji oraz metoda prezentacji pozwalają postrzegać omawiane teksty jako przykłady prowadzonego w przestrzeni publicznej współczesnego dialogu społecznego opartego na intertekstualnych nawiązaniach. Narracja zombiecentryczna i jednocześnie personocentryczna (tu – skupiona na charyzmatycznej postaci z kanonu szeroko pojętej emblematyki politycznej ZSRR) wskazuje także na przynależność owych tekstów do postfantastyki, w której świat przedstawiony przestaje być pasywnym tłem dla bohaterów, a staje się „szczególnie rozumianą wirtualną rzeczywistością, konstruktem epistemologicznym o wysokim potencjale poznawczym” [Maj 2015, 21–22]. Przekłada się to na sposób wykorzystania motywu zombie. Wykreowany przez autorów obraz „nieumarłego” zachowuje swoje podstawowe atrybuty antybohatera-antropomorficznego potwora [por. Has-Tokarz 2011, 309–311], ale jest wyraźnie podporządkowany nadrzędnej idei konkretnego utworu – współdziała w budowie semiotycznego tekstu kultury mieszczącego w sobie reminiscencje z poprzedniej epoki. Zombie idealnie nadają się do dyskusji wokół różnych problemów współczesnych społeczeństw, bowiem nie są przyporządkowane do konkretnej epoki czy wydarzenia historycznego [por. Olkusz 2/2016, 74].

Niebagatelna rola w kreowaniu rzeczywistości przedstawionej przypada konspiracjonizmowi jako sposobowi myślenia i postrzegania świata. Skrajna podejrzliwość wobec władz i głębokie przeświadczenie o ich nieuczciwości sprawia, że narracje oparte na teoriach spiskowych generują monochromatyczny, bazujący na prostych przełożeniach świat, w którym jednostka niezmiennie jest ofiarą machinacji grupy decydentów. W związku z tym grozę wywołuje nie tyle postać samego zombie, ile jej przyczyną są konkretne czynniki kulturowe, które pozwolą zinterpretować określone zdarzenie bądź ich ciąg.

Pierwszym przykładem jest (uhonorowane kilkoma znaczącymi nagrodami) opowiadanie Andrieja Łazarczuka *Mumia*. Autor buduje alternatywną rzeczywistość, w której Lenin jest wciąż immanentną jej częścią. Oto w 1924 roku, zaraz po śmierci wodza i zabalsamowaniu jego zwłok, na prośbę członków elity władzy został on ożywiony przez maga. Od tej pory mumia żyje, ale musi regularnie wysysać energię życiową dzieci. Akcja rozgrywa się we współczesnej Moskwie. Głównym bohaterem jest Ruśka, uczeń szkoły podstawowej. Pewnego dnia informuje rodziców, że zarządzono obowiązkową wycieczkę klasową na Kreml. Matka rozpacza i próbuje choć trochę zabezpieczyć syna, wyposażając go w magiczne amulety, ale ostatecznie niewiele to daje – przed wejściem do komnaty wodza, wszyscy są rewidowani. Ostatecznie „wycieczka” przebiega bez komplikacji oraz większych strat (choć dzieci gremialnie ją odchorowują, a niektóre nawet znikają) i wszystko wraca do punktu wyjścia.

Opowiadanie jest gatunkowo niejednorodne – to połączenie historii alternatywnej skonstruowanej na bazie teorii spiskowej z elementami fantazy i horroru. Łazarczuk opiera swoją wizję na pojęciu legendy symbolicznej, quasi-archetypicznym obrazie jednostki wytworzonym przez grupę na podstawie przekazów propagandowych i materializuje finalną fazę jej funkcjonowania (kiedy „Legendowy człowiek nie obumiera, bo wspólnota przekazuje swoją wiedzę na jego temat z pokolenia na pokolenie. W ten sposób legendowa jednostka pozostaje we wspólnocie żywa przez dłuższy czas” [Kowal 2014, 78]). Metafora jest bardzo czytelna, bowiem uwypuklono w niej wszystkie najważniejsze cechy życia w państwie totalitarnym: terror, podejrzliwość, zastraszenie i wpisany trwale w życie codzienne obywateli irracjonalny lęk. Przesunięcie punktu ciężkości na kwestie społeczne i kulturowe tłumaczy wyraźnie pretekstowy status świata przedstawionego i kompilacyjny obraz ożywionej mumii. Ma ona zarówno cechy zombie, jak i nowoczesnego wampira energetycznego [Has-Tokarz 2011, 250], przy czym groza jest tu wywołana poprzez uwypuklenie cech utrwalonego przez propagandę plakatowego obrazu Lenina, a nie nacisk (istotny zwłaszcza w przypadku zombie) na fizyczność (głównie rozkład ciała). Wódz rewolucji wygląda i zachowuje się pozornie normalnie

(„За столом сидел человек и что-то писал, макая перо в чернильницу (...). Он очень походил на свои портреты и скульптуры, стоящие и висающие везде” [Лазарчук, online]), co dodatkowo wzmacnia poczucie narastającego koszmaru. Z wampirem łączy go zdolności hipnotyczne (mami dzieci cukierkami, oswaja i wciąga w rozmowę, by w ten sposób łatwiej osiągnąć swój cel), telepatyczne („Руське страшно захотелось, чтобы хоть что-то случилось... чтобы Ильич показал классу «козу»... он опять оглянулся и обомлел: Ильич, не отрываясь от письма, поднял левую руку, выставил указательный палец и мизинец – и боднул воздух...” [Лазарчук, online]), niektóre cechy zewnętrzne (np. blada, lśniąca skóra – „Кожа человека за столом странно лоснилась” [Лазарчук, online]), żądza „jedzenia”, światłowstręt oraz wrażliwość na magiczne amulety („У кого есть магические предметы, амулеты, обереги – сдайте! (...) класс сдавал оружие: маленькие пентаграмки, старинные монеты, кроличьи лапки, крошечных костяных кошек и слоников...” [Лазарчук, online]).

Jednocześnie ożywienie ma sporo cech klasycznego zombie – jest pozbawiony osobowości i podmiotowości – wykazuje wyłącznie aktywność pozorną, potrafi tylko reagować na sygnał z zewnątrz („Тетка с длинным носом (...) повернулась к классу, и Ильич тут же хитро улыбнулся, подмигнул или прищурился (...) и быстро встал” [Лазарчук, online]). Nie posiada też wolnej woli (co wyraźnie widać na płaszczyźnie językowej – odtwarza tylko fragmenty starych przemówień, zadaje dzieciom stereotypowe pytania, na które z góry zna odpowiedź) oraz jakichkolwiek potrzeb poza pragnieniem „jedzenia”. Jest więc ostatecznie nieświadomą marionetką w rękach sił, których istoty nie może pojąć [por. Gomel 2018, 175–176]. Potwierdzeniem tej tezy jest fragment, w którym jeden ze strażników podsumowuje wizytę dzieci: „Покушал любимый. Ты погляди, Федор, от сарделек одни шкурки остались...” [Лазарчук, online].

Wzrost poziomu grozy osiągnany jest też poprzez wyeksponowanie bohaterów dziecięcych. Chwył ten (wykorzystywany już w drakulicznych horrorach – przykładowo Lucy z Draculi, jak przypomina Maria Janion, „zaczyna swą pośmiertną działalność wampiryczną od uwodzenia dzieci” [Janion 2002, 161]) sprawia, że cały tekst (mimo stosunkowo niewielkiej ilości elementów obrzydliwości [King 1995, 322]) dryfuje momentami w kierunku horroru. Autor wykorzystuje tu stary motyw baśniowy – skutecznie stosowany do dziś przez autorów horrorów, takich jak choćby Stephen King w powieściach *Carrie* (1974), *Lśnienie* (*The Shining*, 1977), *Dolores Clairborne* (1993) i opowiadaniu *Dzieci kukurydzy* (*Children of the Corn*, 1978), czy rosyjskich autorów: Anna Starobiniec – opowieść *Переходный возраст* (2005), opowiadania *Споки*, *Паразит* z tomu *Икарова железа. Книга метаморфоз* (2013) – agresji wobec niepełnoletnich. Dorośli są w nich

reprezentantami sił zła, dzieci zaś ich bezbronnymi ofiarami przeżywającymi swoje ogromne tragedie w samotności i za zamkniętymi drzwiami.

Inklinacje autora w kierunku horroru znajdują swoje odzwierciedlenie w sposobie konstrukcji świata przedstawionego, zaprogramowanego jako odbicie oswojonej rzeczywistości, w której pojawia się nadnaturalne zło [por. Has-Tokarz 2002, 141]. Osadzenie akcji w teraźniejszości wskazuje zaś, że mamy do czynienia z horrorem współczesnym, który „dotyka życia tu i teraz (...) pozwala na potęgowanie grozy przez następujące potem precyzyjne burzenie (...) iluzorycznej, jak się okazuje, wiedzy o rzeczywistości” [Gemra 1999, 118]. W tym układzie postać „nieumarłego” Lenina generuje wrażenie dwoistości w jedności: „odszyła [ona – A.Z.] do jednego z podstawowych lęków człowieka: obawy przed siłami, których nie rozumie i którym nie jest w stanie się sprzeciwić, chyba że dysponuje odpowiednią wiedzą” [Ibidem]. Ostatecznie tworzy się obraz koszmarnego „życia w śmierci”. Rolą żywych jest tam bycie „pokarmem” dla martwych. Wrażenie osaczenia pogłębia niejednoznaczny status mumii/zombie – będąc z definicji zaprzeczeniem życia i ucieleśnieniem wieloaspektowo postrzeganej obcości, jest jednocześnie „swoja” i przez to realnie groźna.

Z wnioskiem tym konweniuje sposób ekspozycji sytuacji granicznej i jej konsekwencji. Kiedy Ruśka informuje rodziców o planowanej wycieczce szkolnej, z ich strony nie ma oczekiwanej reakcji zwrotnej. W odróżnieniu od klasycznego horroru dorosłych bohaterów cechuje wyłącznie świadoma uległość wobec zła, nie ma więc możliwości przywrócenia naturalnego porządku świata. Można zatem wywnioskować, że instrumentalnie wykorzystywana mumia to makabryczny symbol kondycji współczesnej Rosji, która (jak pisał Jurij Drużnikow) do dziś nie uwolniła się od mitów [por. Дружников 2008, 23]. Rosjanie są, jak sugeruje Łazarczuk, narodem już tak zdeformowanym, iż tkwią w błędnym kole przemocy, pułapce bez wyjścia, którą kiedyś sami stworzyli i którą do dziś „się karmią”.

W znacznie bardziej upiornej, poprzez swoją dosłowność, konwencji realizmu fantastycznego ujmuje ten sam temat Andriej Stolarow. Jego utwór jest polemiką z Andriejem Łazarczukiem, autorem omawianego wcześniej opowiadania, a istota sporu sprowadza się do rozumienia terminu „rosyjski horror”. Zarzucając Łazarczukowi zbytnią łagodność, Stolarow twierdzi, że poza zewnętrznym kostiumem tzw. rosyjski horror nie ma z zachodnim wiele wspólnego, albowiem zło, które eksponuje, jest jak najbardziej realne [por. Столяров 2001, online] i dlatego wymaga dosadnej formy przekazu. Tego rodzaju założenie wyjaśnia autorską dbałość o precyzyjne określenie czasu (1993 rok) i miejsca akcji (Moskwa i Łobnia) oraz obecność w tekście znacznej liczby odwołań do współczesności (padają nazwiska polityków – np. Chasbułatow, Jelcyn, Gajdar, nazwy miejsc – Brama Borowicka,

Biały Dom, Kreml, nawiązania do konkretnych wydarzeń politycznych i społecznych – np. kryzys konstytucyjny w 1993 roku, wojna w Czeczenii, spadek wartości rubla, „czarny sierpień”).

Fabuła opiera się na znanym z horrorów chwycie: „przedmiot znaleziony/otrzymany”, który poprzez swoją niezwykłość jest impulsem – uruchamia ciąg zdarzeń i zapoczątkowuje proces „odkrywania” [por. Carroll 2004, 170–184]. U Stolarowa jest on wykorzystany już w inicjalnym fragmencie utworu, w epizodzie, w którym pewien deputowany do Dumy otrzymuje tajemniczą teczkę z aktami, dokumentującymi pośmiertne życie Lenina. Wynika z nich, że po jego śmierci na polecenie Stalina sprowadzono z Tybetu mnichów, by zabalsamowali zwłoki tak, aby można je było pokazywać narodowi. Balsamiści jednak opacznie zrozumieli polecenie i zamiast zakonserwować ciało, ożywili je, przekształcając w żywiące się krwią i siłami witalnymi żywych, zombie. Przez dziesięciolecia istnienia ZSRR wszystko udawało się zachować w tajemnicy, aż na początku lat 90. pojawił się człowiek, który postanowił podzielić się swoją wiedzą dotyczącą największej tajemnicy Rosji.

Z gatunkowego punktu widzenia utwór Stolarowa jest bliźniaczo podobny do poprzednio omawianego (nie jest to, dodajmy, pionierskie rozwiązanie, bo ten sam pomysł stanowił osnowę choćby *Uniewinnienia* (*Оправдание*, 2001) Dmitrija Bykowa). Polemizując z Łazarczukiem, Stolarow jest znacznie radykalniejszy – nie tylko „ożywia” Lenina, lecz także każe mu aktywnie kształtować losy kraju. Z dostarczonych bohaterowi-politykowi materiałów wynika, iż cała historia ZSRR po 1929 roku była w dużym stopniu kształtowana przez zombie Lenina – zarówno towarzyszył on wszystkim kolejnym gensekom, jak i inspirował szereg wydarzeń („И лысенковская кампания, приведшая к разгрому генетики, и трагическое, совершенно бессмысленное с политической точки зрения «дело врачей» (...) были инспирированы именно ею” [Столяров, online]). Szczególne znaczenie w „życiu” zombie miała kolektywizacja. Z uwagi na swój wyjątkowo dramatyczny przebieg dostarczyła „ożywieńcowi” na tyle dużo „pokarmu”, że odzyskał dawny wigor oraz sprawność umysłową i zaczął domagać się udziału w rządzeniu krajem.

Коллективизация (...) имела еще одно чрезвычайно важное следствие. В результате перемещения и гибели больших масс людей высвободилось колоссальное количество так называемой „энергии жизни” (...). Представляя собой по отношению ко всему живому „бесконечно сухой субстрат”, Мумия, естественным образом, впитала энергетическую эманацию, что сначала привело к первичному пробуждению психики, а потом и к полной витализации некробиотического муляжа [Столяров, online]

Snując historię „nieumarłego”, Stolarow ubarwia ją cyklicznie kolejnymi elementami konspiracjonizmu, takimi jak: historia powstania i funkcjonowania mauzoleum (w tym pochówku Stalina – po śmierci także został poddany zombifikacji, ale po jakimś czasie pomiędzy zombie doszło do bójki i ze względu na dobro narodu należało trwale rozdzielić rywali) czy też teoria o przyczynach długowieczności niektórych genseków i zasłużonych kombatantów. Obecność elementów myślenia konspiracjonistycznego (nieobowiązkowego, choć często występującego w tekstach o zombie) wysuwa się na pierwszy plan i koresponduje z, do dziś właściwą Rosjanom, nieufnością wobec rządzących, wynikającą z przeświadczenia „o niezgodności oficjalnych deklaracji władz z faktycznymi (a utajnionymi) działaniami, które z pracą na rzecz budowania i podtrzymywania ładu społecznego nie mają związku” [Olkusz 2016, 75] (dość wspomnieć teorie na temat moskiewskiego metra czy katastrofy w Czarnobylu). Jednocześnie tego rodzaju zabieg potwierdza tezę o kulturowych źródłach grozy, które wskazują kierunek interpretacji. Niebagatelną rolę spełnia tu sama figura zombie, która wyznacza podział świata przedstawionego na „swoje”/„obce”, „my”/„oni” i „jest zarazem granicą pomiędzy Dobrem a Złem” [Gemra 2006, 501–502]. U Stolarowa ma ona znacznie więcej zewnętrznych cech kanonicznych (głównie chodzi o aspekt fizjologiczny) niż u Łazarczuka. Najlepiej można to zaobserwować w epizodzie opisującym noc z 3 na 4 października 1993 roku. Następuje swoista apokalipsa – na ulicach, w urzędach pojawiają się żywe trupy w różnym stopniu rozkładu ciała. Zmarli dawno temu (bolszewicy) przypominają kościotrupy („На меня глядело съеденное землей безносое лицо скелета. В швах костей кучерявились набившиеся туда мелкие корешки, а остатки хрящей на месте ушных раковин подергивались от нетерпения. Сквозь лохмотья бывшего пиджака проглядывали дуги ребер” [Столяров, online]), nieco „młodszy” zachowują jeszcze ludzkie kształty („в (...) здании Министерства обороны России появился застрелившийся год назад некий маршал, (...) в дымящейся рвани мундира, сквозь который просвечивала гнилая плоть, в орденах и медалях, брякающих при каждом шаге” [Ibidem]), natomiast niedawno ożywnieni prawie nie różnią się od żywych (jak w opisie doradcy prezydenta):

я вдруг заметил грубо раскрашенные косметикой кости черепа, эластичные кожаные подушечки, вклеенные на месте щек, катышки пудры, замазку, которая скрывала швы, слой жирной помады, влажную тушь на ресницах – и стеклянные, видимо, искусственные, смявшие тряпочки век глазные яблоки. В подмалевке их проглядывали даже борозды, оставленные волосками кисти, а белки представляли собой поверхность, покрашенную эмалью [Ibidem]).

Jeśli mówić o cechach psychicznych, to tu Stolarow świadomie rezygnuje z wierności kanonowi – jego zombie są istotami rozumnymi, które przy zachowaniu odpowiedniej dozy ostrożności doskonale funkcjonują w realnym świecie (jak Lenin, który po odzyskaniu sił, latami planuje, knuje i wchodzi w różne układy z kolejną władzą).

Reasumując, obaj autorzy konstruują swoje narracje według wzorca wahań fantastycznego, zakładającego dozę niepewności co do ostatecznej przewagi konkurujących ze sobą równolegle hipotez. Łazarczuk skłania się bardziej ku konwencji fantastyczno-cudownej (obecność elementów czarnej magii, amuletów, symboli okultystycznych), Stolarow wybiera, gwarantujący jednoznaczny przekaz, realizm fantastyczny i finalizuje swój utwór, dodając sugestywny komentarz o charakterze oceniająco-degradującym. Rosja, jego zdaniem, jest krajem w dalszym ciągu rządzonym przez umarłych i dopóki cały naród tego nie zmieni, krwiożercza mumia będzie niebezpieczna:

Просто все мы еще живем под мертвенным взором прошлого. Главное же, что мы хотим жить под взором прошлого. И лишь только тогда, когда все мы этого не захотим, когда власть мертвецов начнет выглядеть в наших глазах чудовищной и оскорбительной, будет поставлена последняя точка в этой истории, кладбище станет кладбищем, и пришелец оттуда превратится в груды сохлых костей [Ibidem].

Mimo zauważalnych różnic nie ulega wątpliwości, że w obu przypadkach autorzy traktują świat fantastyczny pretekstowo: jako zgrabny kostium ukrywający poważne treści dotyczące mentalności Rosjan i prognozowanych na tej podstawie dalszych dróg rozwoju kraju.

W zupełnie innym kluczu podchodzi do tego tematu Andrzej Pilipiuk. W jego utworach postać Lenina cyklicznie pojawia się na przestrzeni dotychczasowej twórczości (od stosunkowo wczesnych tekstów (*Lenin, Lenin 2. Coś przetrwało* z tomu *Weźmiesz czarno kure*, 2002), poprzez *Pola trzciny* (z tomu *Wieszać każdy może*, 2006), aż po najnowsze, jak *Tajemnica zielonej teczki* (z tomu *Zły las*, 2019). Punktem wyjścia w przypadku metody twórczej Pilipiuka jest wykorzystanie archetypów przyporządkowanych do literatury grozy, ale w procesie tworzenia tekstu poddanych jakościowej dekonstrukcji [por. Olkusz1, online]. Autor wyraźnie stawia na chwytliwy efekt „trywializacji komunizmu – zarówno jako ideologii, jak i formacji kulturowej” [Bogusławska, Grębecka, Sadowski 2010, 8]. Wyjaśnia to jego skłonność do wprowadzania bohaterów-buntowników (tu: Jakub Wendrowycz – postać niebywale barwna: egzorcysta, bimbrownik, kłusownik, partyzant, nieustraszony łowca wampirów, ale przede wszystkim totalny buntownik

walczący z każdym ustrojem), którzy idealnie wpisują się w proces świadomego deformowania historii (często z wykorzystaniem teorii spiskowych) i skutecznie dekonstruują kody semiotyczne. Kształt prozy Pilipuka wynika również z faktu, że „Sztafaż fantastyczny jest dla niego zwykle konwencją, dzięki której atrakcyjniej wyłożone zostają przekonania autorskie” [Olkusz1, online]. Z tą koncepcją współgra sposób konstrukcji świata przedstawionego. Jest on oparty na klasycznej gotyckiej zasadzie dwuprzestrzeni, jednakże bez tradycyjnej reakcji na wtargnięcie niemożliwego (co wyklucza efekt „gry ze strachem” [por. Brzostek 2009, 247–248]). W rezultacie osvajanie grozy odbywa się przede wszystkim dzięki ośmieszaniu i parodiowaniu jej podstawowych toposów. Jednym z nich jest ożywiony trup. Pilipiuk prezentuje go głównie poprzez obecność elementów nawiązujących do jego życia codziennego. Doskonałym przykładem jest mumia Lenina z opowiadań *Lenin* i *Lenin 2. Coś przetrwało*. W pierwszym z tekstów autor wychodzi (podobnie jak Łazarczuk i Stolarow) od teorii spiskowej o nieśmiertelności wodza rewolucji, ale materializuje metaforę w satyrycznym kluczu i pokazuje, czym kończą się fanatyzm i oszustwa na szczytach władzy. Oto Jakub Wendrowycz zostaje przez KGB wezwany na Kreml, by skutecznie uśmiercić wodza, który niespodziewanie ożył dzięki głębokiej wierze komunistów w jego nieśmiertelność. Dla bohatera nie jest to nic niezwykłego („Powtarzacie od siedemdziesięciu lat, że Lenin jest wiecznie żywy, i w końcu uwierzył” [Pilipiuk 2009, 93]), więc bez zastanowienia odpowiada: „Wezmę osikowy kołek i niech sobie leży kolejne siedemdziesiąt lat (...). Mogę go wbić tak, żeby nie wystawał. Założycie na wierzch nową marynarkę i będzie *gut*” [Ibidem, 94]).

W drugim tekście autor bardziej skupia się na metodach działania KGB oraz problemie żywotności metod rewolucyjnego terroru. Tu Jakub „uwalnia” Lenina, wrywając mu z serca uprzednio przezeń wbity osikowy kołek. Nie robi tego z litości – przywrócony do życia wódz ma umożliwić mu ucieczkę z kwatery głównej KGB. Szczególne znaczenie ma tu fragment, w którym Lenin zostaje poinformowany o nastaniu rewolucji światowej. Jest to, oczywiście, kłamstwo, ale wówczas zombie błyskawicznie wchodzi w swoją rolę, rusza do boju, a napotkanych po drodze agentów przykładnie beszta. Ci ostatni reagują automatycznie: „Dowódca oddziału oprzytomniał pierwszy. – Może to i Lenin, ale rozwalcie go!” [Ibidem, 128]. Scena ta pokazuje, że choć rewolucja dawno się skończyła, wpisane w nią nieufność, bezwzględne posłuszeństwo wobec zwierzchników i terror przetrwały w kolejnych pokoleniach, przekształcając żołnierzy w wytresowane maszyny obronne mirażu, na którym buduje się nadrzeczywistość. Rola mumii jest zatem tylko przedmiotowa – to „produkt” służący nieustannemu podsycaniu mitu o wielkim wodzu rewolucji.

Przesunięcie punktu ciężkości na kwestie ideologiczne sprawia, że w obu tekstach sama postać zombie Lenina jest opisana bardzo skąpo i pozbawiona większości cech zwyczajowo przypisywanych tym istotom, a jedynie skutecznie ośmieszona („Wódz leżał w trumnie i robił miny” [Ibidem, 96]). Całkowicie pominięto aspekt fizjologiczny, za to uwypuklono infantyлизм, brak osobowości, zdolności rozumowania i absolutną bierność w konfrontacji z człowiekiem. Nie sposób w tej sytuacji nie zgodzić się z Ksenią Olkusz, że „Lenin w konfrontacji z rzeczywistością, którą sam sprokurował, ponosi klęskę, stając się w dosłownym tego słowa rozumieniu «martwym symbolem»” [Olkusz3, online]. Choć symbol jest martwy, to rewolucja – już nie (nawet, jeśli jej sens jest podważany przez decydentów – koniunkturalistów, którzy nigdy nie wejdą w otwarty konflikt z Zachodem, bo „od kogo byśmy pożyczali pieniądze na zbrojenia?” [Pilipiuk 2009, 111]). I choć w utworze jej obraz funkcjonuje na dalekim planie, w połączeniu z zombie nabiera złowrogięgo wymiaru – to potwór, który nigdy nie umiera, nigdy nie będzie miał dość krwi i dlatego zawsze istnieje groźba, że się powtórzy.

Z kolei w opowiadaniu *Pola trzciny* na pierwszym planie występują dwa ożywione trupy – Lenin i Dzierżyński. Powróciwszy do życia, nieudolnie próbują odtworzyć komunizm w warunkach życia pozagrobowego, trafiają przed sąd, współpracują z Setem, ale ostatecznie trafiają tam, skąd wyszli – do grobowca. Szczególnie ciekawe są dwa epizody. Pierwszy – to opis procesu Lenina, będący dziwną kompilacją procesów pokazowych oraz staroegipskich wierzeń, podczas którego ten ostatni zostaje uznany za faraona, i drugi, w którym bohaterowie dokonują samodzielnej powtórnej mumifikacji. Obaj dobrowolnie „marynują się” w kilkusetlitrowych plastikowych beczkach wypełnionych formaliną, uprzednio wypełniwszy swój grobowiec markowymi alkoholami, elektroniką oraz mnóstwem pudełek z lalkami Barbie i Kenami – współczesnymi odpowiednikami służących faraona, bo (jak ironicznie komentuje jeden z bohaterów) „jak Egipcjanin chciał mieć na Polach Trzciny służbę, to pakował do grobu figurki ludzików (...). A ci dwaj widać postanowili zorganizować sobie tam całą brygadę roboczą, a do tego niezły harem...” [Pilipiuk 2006, 306–307].

Oba te fragmenty idealnie obrazują autorską strategię osławiania grozy poprzez (o czym wspomina sam autor) zręczną żonglerkę archetypami¹ w połączeniu z umiejętnym wykorzystaniem (niezmiennie popularnych w literaturze)

¹ Pilipiuk pisze: „musimy mieć świadomość, że archetypy istnieją, i czasem jedno zdanie może wywołać rozległe procesy myślowe w mózgu czytelnika, (...) Jeśli nauczymy się dobrze żonglować archetypami, być może nie zdobędziemy literackiego Nobla, ale na pewno książki nasze będą chętnie czytane” [Pilipiuk 2003].

nekromotywów odzwierciedlających zarówno lęk przed śmiercią, jak i pęd ku nieśmiertelności. Wybierając „humorystyczne pogranicza fantastyki” [Pilipiuk 2004, online] i rezerwując dla siebie status „kласyka literatury menel-fiction” [Ibidem], autor zupełnie świadomie funkcjonuje na obrzeżach schematów organizujących wspólnotę pamięci obszaru postkomunistycznego i balansuje pomiędzy ironią, parodią, pastiszem i pewną dozą refleksji filozoficznej (choć nierzadko ze sporą domieszką czarnego humoru). Dlatego wybierając z panteonu potworów właśnie zombie, Pilipiuk świadomie pomija aspekt fizyczny, traktując go jako nieistotny w kontekście wymowy ideowej utworu. Nieważne, czy zastygły w radzieckiej nowomowie, opętany jedną i tą samą ideą Lenin jest odrażający, czy nie, bo lęk tkwi głębiej – w jego fanatyzmie, nieprzejednaniu i okrucieństwie. Należy tu dodać, że pisarz straszy umiarkowanie, bo równocześnie równoważy grozę na tyle, by głównie śmieszyć, a tylko czasami przerażać. Stąd postać Lenina-zombie z powodzeniem funkcjonuje głównie jako relikw przesłości, jedna z ikon pop-komunizmu, nie zaś symbol realnego zagrożenia.

W przypadku wymienionych w artykule rosyjskich autorów proces przekodowania przebiega odmiennie, bowiem jest on zdominowany poważną refleksją socjologiczno-psychologiczną, co ostatecznie sprawia, że analizowane utwory mają (jak się okazuje wciąż żywy) wydźwięk antytotalitarny, skupiony na pragnieniu przepracowania traumy poprzez nieco obsesyjne jej przypomnienie w nowej konfiguracji i lęku przed potencjalną nieuchronnością jej powrotu. Z kolei Pilipiuk w dużym stopniu wpisuje się w grupę autorów, którzy zainspirowani bliższą (XIX- i XX-wieczną) historią wchodzą z nią w spór – „ironizują, odwracają historyczne procesy, łamią obowiązujące dekadami tabu” [Parowski 2016, 15].

Oczywiście, zaprezentowany materiał nie wyczerpuje problemu, a jest zaledwie drobnym przyczynkiem do dyskusji na temat literackich realizacji tych samych motywów w tekstach rosyjskich i polskich twórców w kontekście charakterystycznych dla społeczności postkomunistycznych dekonstrukcji elementów ikonicznych i ideologicznych uniwersaliów komunistycznych.

BIBLIOGRAFIA

- Bogusławska Magdalena, Grębecka Zuzanna, Sadowski Jakub. 2010. *Wstęp. Doświadczenie komunizmu a kultura popularna*. W: *Popkomunizm. Doświadczenie komunizmu a kultura popularna*. Red. Bogusławska M., Grębecka Z. Kraków: Libron: 7–9.
- Brzostek Dariusz. 2009. *Literatura i nierozum. Antropologia fantastyki grozy*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe.

- Carroll Noël. 2004. *Filozofia horroru albo paradoksy uczuć*. Przeł. Przyłipiak M. Gdańsk: słowo/obraz terytoria.
- Gemra Anna. 1999. *Horror – zarys problematyki*. W: *Literatura i kultura popularna VIII*. Red. Żabski T. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego: 105–124.
- Gemra Anna. 2006. *Twarz pod maską. Kilka uwag na marginesie wybranych ikon grozy*. W: *Literatura i wyobraźnia: Prace ofiarowane profesorowi Tadeuszowi Żabskiemu w 70. rocznicę urodzin*. Red. Kolbuszewski J. Wrocław: Agencja Wydawnicza a Linea: 501–510.
- Gomel Elana. 2018. *Zombie w science fiction w zwierciadle postmodernizmu i podmiotowości*. W: *Groza i postgroza*. Red. Olkusz K., Szymczak-Maciejczyk B. Kraków: Ośrodek Badawczy Facta Ficta: 165–185.
- Has-Tokarz Anita. 2002. *Horror według Stephena Kinga i Grahama Mastertona*. W: *Literatura i kultura popularna X*. Red. Żabski T. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego: 127–144.
- Has-Tokarz Anita. 2011. *Horror w literaturze współczesnej i filmie*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- King Stephen. 1995. *Dance macabre*. Przeł. Breitner P. i Ziemkiewicz P. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Kowal Grzegorz. 2014. *Anatomia kulturowej legendy*. Kraków: Universitas.
- Kudlińska Halina. 2010. *Drugie życie imperium znaków, czyli o symbolice komunizmu w tekstach polisemio tycznych w Rosji na przełomie XX i XXI wieku*. W: *Popkomunizm. Doświadczenie komunizmu a kultura popularna*. Red. Bogusławska M. i Grębecka Z. Kraków: Libron: 195–216.
- Maj Krzysztof. 2015. *Allotopie. Topografia światów fikcyjnych*. Kraków: Universitas.
- Noch Jakub. *Lenin reklamuje komórki. Medioznawcza: to już nie przekracza granic, ale ogłupia*. (online) <https://natemat.pl/45681,lenin-reklamuje-komorki-medioznawca-to-juz-nie-przekracza-granic-ale-og lupia#> (dostęp 23.04.2020).
- Olkusz Ksenia. 2016a. *Nikt nie jest bez winy. Teorie spiskowe w literackich narracjach zombiecentrycznych*. „Czas Kultury” nr 2: 73-80. W tekście oznaczono jako [Olkusz 2/2016].
- Olkusz Ksenia. 2016b. *Zombie w kulturze*. Kraków: Ośrodek Badawczy Facta Ficta.
- Olkusz Ksenia. *Gdy fantastyka flirtuje z rewolucją. Koncepcje buntu w twórczości Andrzeja Piliipiuka*. (online) <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/7423/Ksenia%20Olkusz,%20Gdy%20fantastyka%20flirtuje%20z%20rewolucj%20i%20Koncepcje%20buntu%20w%20tw%20B-rczo%20B%20ci%20Andrzeja%20Pilipiuka.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (dostęp 23.05.2020) W tekście oznaczono jako [Olkusz3].
- Olkusz Ksenia. *Potwornie śmieszne, czyli groza oswojona w cyklu o Jakubie Wendrowyczu Andrzeja Piliipiuka*. (online) <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/6565> (dostęp 23.04.2020) W tekście oznaczono jako [Olkusz1].
- Parowski Maciej. 2016. *Fantastyki słowiańskie? W: Fantastyka w literaturach słowiańskich. Idee/ koncepty/gatunki*. Red. Polak A. i Karwacka M. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: 9–21.
- Pilipiuk Andrzej. 2003. *Piszemy bestsellera VII*. „Fahrenheit” t. XXX. (online) <https://www.fahrenheit.net.pl/archiwum/f30/19.html> (dostęp 15.06.2020).
- Pilipiuk Andrzej. 2004. *Piszemy bestsellera*. „Fahrenheit” t. XLI. (online) <https://www.fahrenheit.net.pl/archiwum/f41/17.html> (dostęp 15.06.2020)
- Pilipiuk Andrzej. 2006. *Wieszać każdy może*. Lublin: Fabryka Słów.
- Pilipiuk Andrzej. 2009. *Weźmiesz czarno kure...* Lublin: Fabryka Słów.
- Данилкин Лев. 2017. *Ленин. Пантократор солнечных пылинки*. Москва: Молодая гвардия.
- Данилкин Лев. *Ленин. Пантократор солнечных пылинки*. (online) http://vokrugknig.blogspot.com/2017/12/blog-post_15.html (доступ 20.05.2020).

- Дружников Юрий. 2008. *Первый день оставшейся жизни. Роман*. Москва: Издательский дом «ПоРог».
- Кантор Владимир. *Нежить, или выживание на краю подземного мира. Странная повесть, фантазия в духе Босха*. (online) https://magazines.gorky.media/wp-content/uploads/2017/08/02_KANTOR.pdf (доступ 20.05.2020).
- Лазарчук Андрей. *Мумия*. (online) <https://www.litmir.me/br/?b=22871> (доступ 20.05.2020).
- Столяров Андрей. 2001. «*Пытаюсь понять, о чем сейчас следует написать*». Беседовал Ларионов В. (online) http://www.fandom.ru/inter/stolyarov_1.htm (доступ 20.05.2020).
- Столяров Андрей. *Мумия*. (online) <https://topreading.ru/bookread/61860-andrei-stolyarov-mumiya> (доступ 20.05.2020).

REFERENCES

- Bogusławska Magdalena, Grębecka Zuzanna, Sadowski Jakub. 2010. *Wstęp. Doświadczenie komunizmu a kultura popularna*. In: *Popkomunizm. Doświadczenie komunizmu a kultura popularna*. Eds Bogusławska M., Grębecka Z. Cracow, Libron, pp. 7–9. (In Polish)
- Brzostek Dariusz. 2009. *Literatura i nierozum. Antropologia fantastyki grozy*. Toruń, Wydawnictwo Naukowe. (In Polish)
- Carroll Noël. 2004. *Filozofia horroru albo paradoksy uczuć*. Transl. Przyłipiak M. Gdansk, słowo/obraz terytoria. (In Polish)
- Danilkin Lev. 2017. *Lenin. Pantokrator solnečnyh pylinok*. [Lenin. Pantokrator of Sun Dust] Moscow, Molodaâ gvardiâ. (In Russian)
- Danilkin Lev. *Lenin. Pantokrator solnečnyh pylinok* [Lenin. Pantokrator of Sun Dust]. Available at: http://vokrugknig.blogspot.com/2017/12/blog-post_15.html (Accessed 20 May 2020). (In Russian)
- Дружников Ёрий. 2008. *Первый ден' оставшеяся жизни. Роман* [The First Day of the Rest of Your Life. Novel] Moscow, Izdatel'skij dom "PoRog". (In Russian)
- Gemra Anna. 1999. *Horror – zarys problematyki*. In: *Literatura i kultura popularna VIII*. Ed. Źabski T. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, pp. 105–124. (In Polish)
- Gemra Anna. 2006. *Twarz pod maską. Kilka uwag na marginesie wybranych ikon grozy*. In: *Literatura i wyobraźnia: Prace ofiarowane profesorowi Tadeuszowi Źabskiemu w 70. rocznicę urodzin*. Ed. Kolbuszewski J. Wrocław, Agencja Wydawnicza a Linea, pp. 501–510. (In Polish)
- Gomel Elana. 2018. *Zombie w science fiction w zwierciadle postmodernizmu i podmiotowości*. In: *Groza i postgroza*. Eds Olkusz K., Szymczak-Maciejczyk B. Cracow, Ośrodek Badawczy Facta Ficta, pp. 165–185. (In Polish)
- Has-Tokarz Anita. 2002. *Horror według Stephena Kinga i Grahama Mastertona*. In: *Literatura i kultura popularna X*. Ed. Źabski T. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, pp. 127–144. (In Polish)
- Has-Tokarz Anita. 2011. *Horror w literaturze współczesnej i filmie*. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. (In Polish)
- Kantor Vladimir. *Nežit', ili vyživanie na kraû polzennogo mira. Strannaâ povest', fantaziâ v duhe Bosha* [Undead, or Survival at the Edge of the Underworld. A Strange Tale, a Fantasy in the Split of Bosch]. Available at: https://magazines.gorky.media/wp-content/uploads/2017/08/02_KANTOR.pdf (Accessed 20 May 2020). (In Russian)
- King Stephen. 1995. *Dance macabre*. Transl. Breitner P. i Ziemkiewicz P. Warsaw, Prószyński i S-ka. (In Polish)
- Kowal Grzegorz. 2014. *Anatomia kulturowej legendy*. Cracow, Universitas. (In Polish)

- Kudlińska Halina. 2010. *Drugie życie imperium znaków, czyli o symbolice komunizmu w tekstach polisemiologicznych w Rosji na przełomie XX i XXI wieku*. In: *Popkomunizm. Doświadczenie komunizmu a kultura popularna*. Eds Bogusławska M. i Grębecka Z. Cracow, Libron, pp. 195–216. (In Polish)
- Lazarčuk Andrej. *Mumiâ* [Mummy]. Available at: <https://www.litmir.me/br/?b=22871> (Accessed 20 May 2020). (In Russian)
- Maj Krzysztof. 2015. *Allotopie. Topografia światów fikcyjnych*. Cracow, Universitas. (In Polish)
- Noch Jakub. *Lenin reklamuje komórki. Medioznawcza: to już nie przekracza granic, ale ogłupia*. Available at: <https://natemat.pl/45681,lenin-reklamuje-komorki-medioznawca-to-juz-nie-przekracza-granic-ale-oglupia#> (Accessed 23 April 2020). (In Polish)
- Olkusz Ksenia. 2016a. *Nikt nie jest bez winy. Teorie spiskowe w literackich narracjach zombiecentrycznych*. „Czas Kultury” nr 2, pp. 73–80. [Olkusz 2/2016]. (In Polish)
- Olkusz Ksenia. 2016b. *Zombie w kulturze*. Kraków: Ośrodek Badawczy Facta Ficta. (In Polish)
- Olkusz Ksenia. *Gdy fantastyka flirtuje z rewolucją. Koncepcje buntu w twórczości Andrzeja Pilipiuka*. Available at: <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/7423/Ksenia%20Olkusz,%20Gdy%20fantastyka%20flirtuje%20z%20rewolucj%C4%85%20Koncepcje%20buntu%20w%20tw%C3%B3rczo%C5%9Bci%20Andrzeja%20Pilipiuka.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Accessed 23 May 2020). [Olkusz3]. (In Polish)
- Olkusz Ksenia. *Potwornie śmieszne, czyli groza oswojona w cyklu o Jakubie Wendrowyczu Andrzeja Pilipiuka*. Available at: <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/6565> (Accessed 23 April 2020). [Olkusz1]. (In Polish)
- Parowski Maciej. 2016. *Fantastyki słowiańskie?* In: *Fantastyka w literaturach słowiańskich. Idee/koncepty/gatunki*. Eds Polak A. i Karwacka M. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, pp. 9–21. (In Polish)
- Pilipiuk Andrzej. 2003. *Piszemy bestsellera VII*. „Fahrenheit” Vol. XXX. Available at: <https://www.fahrenheit.net.pl/archiwum/f30/19.html> (Accessed 15 June 2020). (In Polish)
- Pilipiuk Andrzej. 2004. *Piszemy bestsellera*, „Fahrenheit” Vol. XLI. Available at: <https://www.fahrenheit.net.pl/archiwum/f41/17.html> (Accessed 15 June 2020). (In Polish)
- Pilipiuk Andrzej. 2006. *Wieszać każdy może*. Lublin, Fabryka Słów. (In Polish)
- Pilipiuk Andrzej. 2009. *Weźmiesz czarno kure...* Lublin, Fabryka Słów. (In Polish)
- Stolárov Andrej. 2001. *“Pytaüs' ponât', o čem sejčas sleduet napisat'”. Besedoval Larionov* [“I’m Trying to Figure out what to Write about Nov”. Interview by Larionov]. Available at: http://www.fandom.ru/inter/stolyarov_1.htm (Accessed 20 May 2020). (In Russian)
- Stolárov Andrej. *Mumiâ* [Mummy]. Available at: <https://topreading.ru/bookread/61860-andrei-stolaryarov-mumiya> (Accessed 20 May 2020). (In Russian)

Językoznawstwo

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5891>

Дата подачи статьи: 31 мая 2020 г.

Дата принятия к печати: 1 сентября 2020 г.

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РУССКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С НОМИНАЦИЯМИ ОДЕЖДЫ И ОБУВИ И ИХ ПОЛЬСКИХ ЭКВИВАЛЕНТОВ

Maria Bilawicz

Uniwersytet Warszawski, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7211-6537>

e-mail: mbilawicz@gmail.com

Аннотация: В данной статье рассматриваются проблемы сопоставительного анализа русских фразеологизмов с номинациями одежды и обуви и их польских эквивалентов. Установлены типы соответствий между изучаемыми фразеологическими оборотами в обоих языках. Результаты исследования могут быть использованы в процессе создания словарей, в практике перевода или при обучении русского языка как иностранного в Польше.

Ключевые слова: русский, польский, фразеологизм, одежда, обувь

Submitted on May 31, 2020
Accepted on September 01, 2020

COMPARATIVE ANALYSIS OF RUSSIAN IDIOMATIC EXPRESSIONS WITH CLOTHES AND FOOTWEAR AND THEIR POLISH EQUIVALENTS

Maria Bilawicz

University of Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7211-6537>

e-mail: mbilawicz@gmail.com

Abstract: This article examines problems in comparing idiomatic expressions with clothes and footwear in Russian and their Polish equivalents. The types of conformity between those idioms in both languages are analysed. The results of the study may be used in the dictionary-making process, in translations and in Russian language instruction in Poland.

Keywords: Russian, Polish, idiom, clothes, footwear

Сопоставительная фразеология является важной частью сопоставительного языкознания. Ее возникновение и развитие связано с серединой 60-х годов XX века. Описание фразеологических единиц двух языков, концентрирующее внимание на сходствах и различиях, часто называют также контрастивной фразеологией [Стернин 1989; Зимина 2011].

Сопоставление фразеологии русского и польского языков на сегодняшний день принадлежит к еще недостаточно исследованным направлениям лингвистики. Автором ряда теоретических работ данной проблематики является польский исследователь Войцех Хлебда [Хлебда 2012; Chlebda 2014]. Известный языковед Валерий Мокиенко обращается к фразеологическому материалу разных славянских языков, в том числе, к русскому и польскому [Мокиенко 1989]. В русском и польском языкознании периодически появляются научные труды, связанные с изучением отдельных аспектов сопоставительной или контрастивной фразеологии двух языков [ср., напр.: Кусаль 2001; Kusal 2002; Hordy 2010; Войтова 2015; Йузьвяк 2016], однако количество подобных исследований по-прежнему незначительно.

Актуальность данной работы обусловлена необходимостью изучения фразеологических оборотов русского языка и их польских аналогов с учетом их схождений и расхождений. Исследование осуществляется на материале русских фразеологизмов, включающих названия одежды и обуви, а также их частей, и польских эквивалентов данных единиц. Анализу подлежат обороты образного, идиоматического характера. Выбор материала обусловлен, во-первых, широкой распространенностью фразеологизмов с названиями одежды и обуви в русском языке, что объясняется вхождением лексики, номинирующей данные предметы, в круг слов, которые описывают картину мира человека. Как отмечает Татьяна Ларина,

одежда с древнейших времен и до наших дней является как бы зеркалом, в котором отражается вся история человечества. Каждая страна, каждый народ в отдельные периоды своего развития налагает свой отпечаток, свои специфические черты на одежду [Ларина 2015, 100].

При этом русские фразеологические обороты с названиями одежды и обуви, а также их элементов принадлежат к малоизученным [ср., однако: Yėniay 2014; Ильющенко 2016]. Во-вторых, данные фразеологизмы лишь частично представлены в русско-польских и польско-русских фразеологических словарях. В-третьих, русские фразеологизмы с названиями одежды и обуви и их польские эквиваленты не являлись до настоящего времени предметом научного описания. Целью данной работы является осуществление сопоставительного анализа русских фразеологизмов с названиями одежды и обуви и их польских эквивалентов. Основными методами анализа является описательный, сопоставительный и статистический.

Важными источниками материала для данной работы послужили русско-польские фразеологические словари [*Wielki słownik frazeologiczny polsko-rosyjski, rosyjsko-polski* 1998; Молотков, Цеслинска 2001]. При этом следует отметить, что в отмеченные лексикографические источники вошли не все русские фразеологизмы с названиями одежды и обуви. Дополнительным источником материала стал русско-польский параллельный корпус, представляющий собой электронное собрание текстов произведений русской литературы и их польских переводов [*Polsko-rosyjski i rosyjsko-polski korpus równoległy*, online]. Таким образом, можно выяснить, как переводится тот или иной фразеологический оборот, напр.: Ежели *синий чулок!* (И. Гончаров) // *Czy naprawdę sawantka?*; Русские рабочие очутились в таких *ежовых рукавицах*, какие не снились при царе (З. Гиппиус) // *Rosyjscy robotnicy znaleźli się w takich trybach*, o jakich nie śniło im się za cara. Однако следует учитывать,

что в корпус вошла только часть интересующих нас фразеологизмов. Кроме того, при повторе фразеологизма автором оригинала произведения переводчик часто стремится подобрать разные аналоги, не всегда являющиеся фразеологизмами, ср., напр., варианты перевода на польский язык русского фразеологизма (*давать по шанке*), употребленного в тексте романа Бориса Пастернака *Доктор Живаго*: Теперь беспартийным военным, которые стояли близко к верхам и слишком много знают, *дадут по шанке* (Б. Пастернак) // Teraz bezpartyjnych wojskowych, którzy byli blisko naczelnego dowództwa i zbyt wiele wiedzą *wyrzucą na zbity pysk*; Мы этим *по шанке*, а выберем другой (Б. Пастернак) // *Popędzimy im kota i wybierzemy drugi komitet*; Да хорошо, если *по шанке*, а не под обух, чтобы не оставлять следов (Б. Пастернак) // *Dobrze, jeżeli wyrzucą, a nie stracą, żeby nie pozostawiać śladów*.

Источниками материала исследования послужили не только двуязычные фразеологические словари и параллельный корпус, но и одноязычные русские фразеологические словари, из которых были выбраны обороты с названиями одежды и обуви [*Фразеологический словарь русского языка* 1986; Федоров 2008; Жуков, Жукова 2016]. Кроме того, материал был пополнен неологическими фразеологизмами, представленными в Викисловаре [*Викисловарь*, online], а также оборотами, высокочастотно отраженными в корпусе русского языка [*Национальный корпус русского языка*, online]. Подбор значительной части польских аналогов исследуемых русских фразеологизмов осуществлялся самостоятельно. При этом были использованы польские фразеологические словари [Bąba, Liberek 2002; *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami* 2007]. Всего было выявлено около 100 пар фразеологизмов русского языка с названиями одежды или обуви и их польских эквивалентов.

Следуя лингвистическим традициям, в работе как синонимические используются термины «фразеологизм», «фразеологический оборот», «фразеологическая единица», «фразама». Материалом исследования являются фразеологизмы образного характера, поэтому эквивалентом вышеприведенных терминов выступает также «идиома». Пословицы и афоризмы в данной работе рассматриваться не будут. Исходным языком настоящего исследования является русский, таким образом, работа представляет собой односторонний сопоставительный анализ фразем.

Изучение русских и польских фразеологических единиц в сопоставительном аспекте можно проводить в разных ракурсах. Обобщая наиболее распространенные теории, связанные с определением типов межъязыковых

соответствий фразеологических оборотов [Сятковский 1993; Добровольский 2011, 219–220], можно выделить четыре класса межъязыковой эквивалентности:

- а) полные эквиваленты характеризуют фразеологизмы сопоставляемых языков, которые практически идентичны с точки зрения современного значения, синтаксической и лексической структуры, а также стилистической окраски и внутренней формы – мотивации единиц;
- б) о частичных эквивалентах можем говорить, когда сравниваемые объекты пересекаются, т.е. их объединяет общий элемент, при одновременном наличии различия между ними;
- в) фразеологические аналоги, характеризующиеся семантическим сходством при почти полном отсутствии сходства компонентного состава и синтаксической структуры;
- г) безэквивалентные фразеологизмы, получающие в другом языке нефразеологический эквивалент – слово или описательный оборот.

Рассмотрим типы межъязыковых отношений русских фразеологизмов, включающих наименования одежды и обуви, и их польских эквивалентов.

1. Межъязыковые отношения тождества

В соответствии с положениями, характеризующими межъязыковые отношения тождества, можно выделить следующие пары русских фразеологических оборотов с названиями одежды и обуви, а также их элементов и польских эквивалентов:

белые воротнички	– białe kołnierzyki
бить (ударить) по карману	– bić (uderzać) po kieszeni
бросить/бросать перчатку	– rzucić/rzucić rękawicę
быть (находиться)	
под сапогом (под башмаком)	– być (siedzieć) pod butem
в белых перчатках	– w białych rękawiczkach
в костюме Адама	– w stroju Adama (adamowym)
в костюме Евы	– w stroju Ewy
держаться за (мамину) юбку	– trzymać się (matczynej, maminej) spódnicy
засучить (закатать) рукава	– zakasywać/zakasać (zawinąć) rękawy
менять как перчатки	– zmieniać jak rękawiczki
набить/набивать карман	– nabić (napchać, napełnić, naładować, wypchać) kieszenie

наложить шов	– założyć szew (szwy)
оставить в одной рубашке (без рубашки)	– zostawić w samej koszuli
плакать/плакаться в жилетку	– płakać (wypłakiwać się, wypłakać się) w kamizelkę
поднимать/поднять перчатку	– podnieść (rzuconą) rękawicę
синие воротнички	– niebieskie kołnierzyki
снимать шапку (шляпу)	– zdjąć czapkę
снять шов	– zdjąć szew (szwy)
схватить за ворот	– wziąć (chwycić) kogoś za kark (za kołnierz)
трещать по всем швам	– trzeszczeć w szwach
туз в рукаве	– mieć asa w rękawie
шапками закидать (забросать)	– czapkami zarzucić (przykryć, nakryć).

Тождественность данных русских и польских фразеологических оборотов объясняется общностью их происхождения. Часть идиом возникла на ранних стадиях формирования обоих языков, напр.:

набить/набивать карман – nabić (napchać, napełnić, naładować, wypchać) kieszenie

схватить за ворот – wziąć (chwycić) kogo za kark (za kołnierz).

Так, можно предположить, что обороты рус. *засучить (закатать) рукава* – пол. *zakasywać/zakasać (zawinąć) rękawy* имеют праславянскую этимологию, поскольку подобные фразеологизмы функционируют в других славянских языках, ср., напр.: укр. *закачати (засукаати) рукави*; чеш. *vyhrňte si rukávy*; болг. *запретнете ръкави*.

Часть оборотов, связанных межъязыковыми отношениями тождества, была заимствована как русским, так и польским языком, ср.: библеизмы *в костюме Адама* – *w stroju Adama (adamowym)*, *в костюме Евы* – *w stroju Ewy*, англицизмы: *белые воротнички* – *białe kołnierzyki*, *синие воротнички* – *niebieskie kołnierzyki*. Русский фразеологизм *в костюме Адама* имеет свой эквивалент в польском языке: *w stroju Adama (adamowym)*. Оба фразеологизма совпадают по семантике и грамматической структуре, однако польский оборот имеет вариант с прилагательным *adamowy*. В обоих языках данные фразеологизмы содержат название одежды: *костюм* – *strój*. Интересно, что польский аналог русского фразеологизма *в костюме Евы* – *w stroju Ewy* не имеет варианта с адъективным компонентом.

2. Межъязыковые отношения частичной эквивалентности

Межъязыковые отношения частичной эквивалентности связывают следующие пары рассматриваемых русских и польских фразеологических оборотов:

бежать, роняя тапки	– biec na złamanie karku (na łeb na szyję)
быть (находиться) под бушмаком (под каблуком)	– być pod pantoflem
(держат) в ежовых рукавицах	– trzymać kogoś krótko (ostro, w karbach, w ryzach, w rygorze)
дать ремня	– dać łupnia
закрывать/закрывать варежку	– zamknąć się, zamknąć buzię
как рукавом тряхнуть	– sypać jak z rękawa
копаться (рыться) в грязном белье	– prać publicznie brudną bieliznę, prać brudy
ломать шапку	– uchylić kapelusza (czapkę), lizać czyjeś (komuś) buty
метр с кепкой (на коньках)	– pół metra w kapeluszu
(не) по карману	– kieszeń nie pozwala (pozwala), (coś) nie na (czyjaś) kieszeń
полный (толстый, тугой) карман	– mieć wypchane kieszenie, mieć wypchany portfel
получить по шапке	– dostać po głowie (po łbie), iść (pójść) na zieloną trawkę
раздирать/разодрать на себе ризы	– rozdzierać szaty nad czymś/ nad kimś
родиться в рубашке	– w czepku urodzony
сапоги (ботинки) каши просят	– buty pić (jeść) chcą (proszą, wołają)
снять последнюю рубашку, (оставить в одной рубашке)	– zedrzeć ostatnią koszulę, obedrzeć do (ostatniej) koszuli
тощий карман	– dziurawa (pusta) kieszeń
честь мундира	– honor munduru.

Например, отношения частичной эквивалентности проявляются между исконным русским фразеологизмом *держат в ежовых рукавицах* и его польским аналогом *trzymać kogoś krótko (ostro, w karbach, w ryzach, w rygorze)* (компоненты *держат* и *trzymać* совпадают полностью, а в *ежовых рукавицах* и *krótko (ostro, w karbach, w ryzach, w rygorze)* семантически близки, но не идентичны). Эквивалент данного русского фразеологизма

в польском языке полностью совпадает с исходным оборотом по своей семантике. При этом польский фразеологический оборот может иметь варианты по отношению к слову *krótko* – *ostro, w karbach, w ryzach, w rygorze*. В русском фразеологическом обороте выступает название одежды *рукавицы*. В польском языке среди компонентов и их вариантов фразеологизма *trzymać kogoś krótko (ostro, w karbach, w ryzach, w rygorze)* номинации одежды не встречаются. Согласно грамматической классификации и русский, и польский фразеологизмы являются глагольными. По узואально-стилистическим показателям фразеологические обороты совпадают; оба принадлежат к разговорному стилю.

Межъязыковые отношения частичной эквивалентности могут быть рассмотрены в аспекте теории структурно-грамматического моделирования фразеологизмов. Так, фразеологические аналоги могут иметь идентичную модель, однако различаться частью лексического наполнения структуры. Например, обороты *дать ремня* – *dać lupnia* построены по одной модели «существительное + существительное в род.п.» (N₁ N₂), имеют одинаковые компоненты *дать* – *dać*, однако расходятся одним из компонентов (*ремня* – *lupnia*).

3. Межъязыковые отношения фразеологической аналогии

Среди анализируемых оборотов, связанных межъязыковыми отношениями фразеологической аналогии, в русском и польском языках можно выделить:

башмаков еще не износила	– kobieta zmienną jest
в подметки не годится	
(не станет)	– nie dorastać (nie sięgać) komuś do pięt
в сапогах ходит	– coś słono kosztuje
(напиться) в стельку	– napić się jak szewc (jak świnia, na (w) trupa), pijany jak bela
дать по шапке	– dać komuś po łbie, puścić (wyrzucić) na zieloną trawkę
два сапога пара	– Wart Pac pałaca, a pałac Paca; trafił swój na swego
дело в шляпе	– sprawa załatwiona, szafa gra

держи карман (шире)	– nie łudź się, nie licz na to, czego nie ma
залить/заливать	
(заложить/закладывать, пропускать/пропустить)	
за галстук	– nie wylewać za kołnierz
заломить шапку	– zadzierać nosa
заткнуть за пояс	– zapędzić w kozi róg
как из рваного кеда валенок	– (coś) nie ma nic wspólnego z czymś, nie nadaje się do czegoś
(не) лаптем щи хлебать	– nie wypaść sroce spod ogona
лаптем щи хлебать	– klepać biedę
лапти (лапоть) плести	– partaczyć
надувать трусы	– iść (pędzić) z wiatrem w zawroty
не шубу шить из	– co jest (zda się) psu na buty (budę)
не то пальто	– nie tędy droga
обуть/обувать в валенки	– robić w konia, robić z kogoś jelenia, robić z tata wariata, robić kogoś w trąbę
оставить без трусов	– zostawić na lodzie
отбросить/откидывать/ откинуть лапти (коньки)	– dać duba, iść/pójść do Abrahama na piwo
по Ереме и колпак	– jaki pan, taki kram
по Сеньке шапка,	– jaki pan, taki kram
получить по шапке	– na bok; fora ze dwora; w cholerę «won»
подштанники трясутся	– nogi się ugięły
посадить в калошу	– zrobić z kogoś durnia (głupca, balona)
руки в брюки	– zbijać baki
руки по швам держать	– stać na baczność
рыба без трусов	– bujda na resorach, trele morele
с шапкой	– z czubem (czubkiem)
сапоги всмятку	– bujda na resorach, trele morele
сесть в калошу	– zblamować się, zbłaźnić się, ośmieszyć się
тупой как сибирский/ (серый) валенок	– ciemniak, głupi jak but (z lewej nogi)
скрестить перчатки	– rozpocząć pojedynkę bokserski, mecz itp.
спустя рукава	– na odtrąbiono, na łapu capu
Тришкин кафтан	– problem (zasada) zbyt krótkiej koldry
шубы не сошьешь	– co jest (zda się) psu na buty (budę).

Например, межъязыковыми отношениями фразеологической аналогии связаны фразеологические единицы *шубы не сошьешь из чего* и *co jest (zda się) psu na buty (budę)*. Как грамматическая структура, так и словесно-компонентный состав в данных фразеологизмах различаются. При этом указанные эквиваленты близки по своей семантике. В русском фразеологизме содержится название традиционной для России верхней одежды – шубы, причем шуба может быть как мужской, так и женской. В польском аналоге названий одежды не имеется; центральный образ польского фразеологического оборота – собака (*pies*). При этом в польском фразеологизме присутствуют компонент – название обуви (*buty*) и, как вариант, созвучное существительное *buda*. Как русский, так и польский фразеологизмы являются разговорными; вместе с тем польская идиома отличается яркой иронической окраской.

4. Безэквивалентные фразеологизмы

Отношениями безэквивалентности связаны следующие русские фразеологизмы с номинациями одежды (обуви) и их польские аналоги:

загнать в башмак	– dopasować
от жилетки (от шубы) рукава	– nic nie pozostało
отойти (отступить) на лапоть (на три лаптя)	– odejść na krok (na trzy kroki)
свинья в ермолке	– ktoś jest zarozumiały, zadufany w sobie, nie mając do tego podstaw
синий чулок	– sawantka
трусы жмут под мышками	– za małą bielizna
трусы на коленях протерлись	– za dużą bielizna
тряхнуть карманом	– wydać pieniądze
шапка Мономаха	– brzemię władzy, odpowiedzialność
шапка с заломом	– ktoś jest zarozumiały, zadufany.

Отсутствие эквивалентов в польском языке по отношению к данным русским оборотам объяснимо. Типичные для русской картины мира обороты со словами *лапоть* или *шуба* не получают тождественных аналогов в польском языке, ср. также пословицу *В брюхе солома, а шапка с заломом*, демонстрирующую своеобразное значение оборота *шапка с заломом*. Не получил фразеологического соответствия в польском языке оборот *шапка Мономаха*, пришедший в русский язык из трагедии Александра Пушкина *Борис Годунов*. Не было заимствовано польским языком английское выра-

жение *bluestocking*, получившее в русском языке кальку *синий чулок*. Часть безэквивалентных по отношению к польскому языку русских фразеологизмов являются новыми, поэтому отсутствие их аналогов в польском языке является естественным.

Таким образом, были установлены типы межъязыковых отношений русских фразеологических единиц с названиями одежды или обуви и их польских аналогов. Было выявлено 24 пары тождественных, т.е. полностью соответствующих фразеологизмов. Отношениями частичной эквивалентности связаны 18 фразеологических пар. Наиболее частотными оказались русско-польские пары идиом, вступивших в межъязыковые отношения фразеологической аналогии, – 41 пара. Также было выделено 10 русских фразеологизмов, не получивших в польском языке фразеологического эквивалента.

Проведенный анализ русских фразеологизмов с номинациями одежды и обуви и их польских эквивалентов открывает перспективы дальнейшего изучения фразеологических оборотов с компонентами данной лексико-семантической группы. В частности, интересной представляется возможность исследования польских фразеологических оборотов с названиями одежды и обуви и их русских коррелятов, ср., напр.:

nosić koszulę w zębach – под стол пешком ходить
gzut beretem – рукой подать
blady jak chusta – бледный как полотно.

Дальнейшее изучение межъязыковых соответствий русских и польских фразеологизмов будет способствовать решению как теоретических, так и прикладных задач. В частности, результаты подобных исследований найдут свое применение в лексикографической практике, в практике перевода, в методике преподавания языков.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Викисловарь*. (online) <https://ru.wiktionary.org/wiki/> (доступ 01.06.2020).
- Войтова Наиля Анверовна. 2015. *Фразеологизмы с соматонимами «глаз», «нос», «ухо» и «язык» в русском и польском языках*. «Современные тенденции развития науки и технологий» (Белгород) № 9: 35–40.
- Добровольский Дмитрий Олегович. 2011. *Сопоставительная фразеология: межъязыковая эквивалентность и проблемы перевода идиом*. «Русский язык в научном освещении» № 2 (22): 219–246.
- Жуков Анатолий, Жукова Марина. 2016. *Словарь современной русской фразеологии*. Москва: Аст-Пресс.
- Зими́на Лариса Ивановна. 2011. *Контрастивная фразеология*. Ярославль: ЯГПУ.

- Ильющенко Наталья Степановна. 2018. *Сопоставительный анализ фразеологических единиц с компонентом «предмет одежды» в английском и русском языках*. «Международный научно-исследовательский журнал» № 6: 38–39.
- Йузьвяк Йоланта. 2016. *О некоторых аспектах передачи фразеологизмов в русско-польском переводе*. «Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Linguistica Rossica» № 13: 19–28.
- Кусаль Кшиштоф. 2004. *Фразеология в русско-польском словаре межъязыковых омонимов*. В: *Frazeologia słowiańska*. Red. Balowski M., Chlebda W. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego: 373–377.
- Ларина Татьяна Викторовна. 2015. *Семантика фразеологических единиц с компонентами-наименованиями одежды в английском и русском языках*. «Филологические науки. Вопросы теории и практики» (Тамбов) № 8: 100–103.
- Мокиенко Валерий Михайлович. 1989. *Славянская фразеология*. Москва: Высшая школа.
- Молотков Александр Иванович, Цеслинська Веслава. 2001. *Учебный русско-польский фразеологический словарь*. Москва: Астрель.
- Национальный корпус русского языка*. (online) <http://www.ruscorpora.ru/> (доступ 01.06.2020).
- Стернин Иосиф Абрамович. 1989. *Очерки по контрастивной лексикологии и фразеологии*. Галле: университет Мартина Лютера.
- Сятковски Станислав. 1993. *Сопоставительное и типологическое языкознание: проблема границ*. «Studia Rossica Posnaniensia» № 25: 197–206.
- Федоров Александр Иванович. 2008. *Фразеологический словарь русского литературного языка*. Москва: Астрель.
- Фразеологический словарь русского языка: свыше 4000 словарных статей*. 1986. Ред. Молотков А.И. Москва: Русский язык.
- Хлебда Войцех. 2012. *Идентичность фразеологии*. «Университетский научный журнал Humanities and Science University Journal» (Санкт-Петербург) № 2: 130–139.
- Bąba Stanisław, Liberek Jarosław. 2002. *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne PWN.
- Chlebda Wojciech. 2014. *Kalka we frazeologicznym słowniku przekładowym*. W: *Frazeologia a przekład*. Red. Chlebda W. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Hordy Mirosława. 2010. *Frazeologia somatyczna współczesnego języka rosyjskiego i polskiego*. Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Kusal Krzysztof. 2002. *Rosyjsko-polski słownik homonimów międzyjęzykowych*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Polsko-rosyjski i rosyjsko-polski korpus równoległy*. (online) <https://pol-ros.polon.uw.edu.pl> (dostęp 18.05.2020).
- Wielki słownik frazeologiczny polsko-rosyjski, rosyjsko-polski*. 1998. Red. Lukszyn J. Warszawa: Warszawa, Harald G Dictionaries.
- Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*. 2007. Red. Kłosińska A., Sobol E. Warszawa: PWN.
- Yeniay İrade. 2014. *Русские фразеологизмы с названиями одежды в аспекте лингвокультурологии (на фоне турецкого языка)*. (online) <https://atauni.edu.tr/yuklemeler/633cbdcf58d8800ffd98830d02cb37c9.pdf> (доступ 18.05.2020).

REFERENCES

- Bąba Stanisław, Liberek Jarosław. 2002. *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*. Warsaw, Wydawnictwo Szkolne PWN. (In Polish)
- Chlebda Wojciech. 2014. *Kalka we frazeologicznym słowniku przekładowym*. In: *Frazeologia a przekład*. Ed. Chlebda W. Opole, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, pp. 307–314. (In Polish)
- Dobrowol'skij Dmitrij Olegovič. 2011. *Sopostavitel'naâ frazeologiâ: mež"azykovaâ êkvivalentnost'* [Comparative phraseology: interlanguage equivalence and the problems of translation of idioms]. "Russkij âzyk v naučnom osvešenii" no 2 (22), pp. 219–246. (In Russian)
- Fedorov Aleksandr Ivanovič. 2008. *Frazeologičeskij slovar' russkogo literaturnogo âzyka* [Phraseological dictionary of the Russian literary language]. Moscow, Astrel'. (In Russian)
- Frazeologičeskij slovar' russkogo âzyka: svyše 4000 slovarnyh statej* [Phraseological dictionary of the Russian language: more than 4000 dictionary articles]. 1986. Ed. Molotkov A.I. Moscow, Russkij âzyk. (In Russian)
- Hlebda Wojciech. 2012. *Identyčnosť frazeologii* [The identity of phraseology]. "Universitetskij naučnyj žurnal Humanities and Science University Journal" (Saint Petersburg) no 2, pp.130–139. (In Russian)
- Hordy Mirosława. 2010. *Frazeologia somatyczna współczesnego języka rosyjskiego i polskiego*. Szczecin, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego. (In Polish)
- Il'ušenko N.S. 2018. *Sopostavitel'nyj analiz frazeologičeskich edinic s komponentom "predmet odeždy" v angijskom i russkom âzykah* [Comparative analysis of phraseological phrases with the "item of clothing" component in English and Russian]. "Meždunarodnyj naučno-issledovatel'skij žurnal" no 6, pp. 38–39. (In Russian)
- Juz'vák Jolanta. 2016. *O nekotorykh aspektakh peredachi frazeologizmov v russko-polskom perevode* [About some aspects of the Russian-Polish translation of phraseological units]. In: "Acta Universitatis Lodzianis, Folia Linguistica Rossica" no 13, pp. 19–28. (In Russian)
- Kusal Krzysztof. 2002. *Rosyjsko-polski słownik homonimów międzyjęzykowych*. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. (In Polish)
- Kusal' Kšištof. 2004. *Frazeologiâ v russko-polskom slovare mež"azykovykh omonimov* [Phraseology in the Russian-Polish dictionary of interlanguage homonyms]. In: *Frazeologia słowiańska*. Eds Balowski M., Chlebda W. Opole, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, pp. 373–377. (In Russian)
- Larina Tat'âna Viktorovna. 2015. *Semantika frazeologičeskich edinic skomponentami naimenovaniâmi odeždy v anglijskom i russkom âzykah* [The semantics of phraseological units with the components-names of clothes in English and Russian languages]. "Filologičeskie nauki. Voprosy teorii i praktyki" (Tambov) no 8, pp. 100–103. (In Russian)
- Mokienko Valerij Mihajlovič. 1989. *Slavânskaâ frazeologiâ* [Slavic phraseology]. Moscow, Vysšaâ škola. (In Russian)
- Molotkov Aleksandr Ivanovič, Ceslin'ska Veslava. 2001. *Učebnyj russko-pol'skij frazeologičeskij slovar'* [Educational Russian-Polish phraseological dictionary]. Moscow, Astre. (In Russian)
- Nacional'nyj korpus russkogo âzyka* [National corpus of the Russian language]. Available at: <http://www.ruscorpora.ru/> (Accessed 01 May 2020). (In Russian)
- Polsko-rosyjski i rosyjsko-polski korpus równoległy*. Available at: <https://pol-ros.polon.uw.edu.pl> (Accessed 18 May 2020). (In Polish)
- Sâtkovskii Stanislav. 1993. *Sopostavitel'noe i tipologičeskoe âzykoznanie: problema granic* [Comparative and typological linguistics: the problem of borders]. "Studia Rossica Posnaniensia" no 25, pp. 197–206.
- Sternin Iosif Abramovič. 1989. *Očerki po kontrastivnoj leksikologii i frazeologii* [Essays on contrastive lexicology and phraseology]. Galle, universitet Martina Lutera. (In Russian)

- Vojtova Nailâ Anverovna. 2015. *Frazeologizmy s somatonimami "glaz", "nos", "ucho" i "âzyk" v russkom i pol'skom jazykach* [Idioms with somethime "eyes", "nose", "ear" and "language" in Russian and Polish language]. "Sovremennye tendencii razvitiâ nauki i tehnologij" (Belgorod) no 9, pp. 35–40. (In Russian)
- Wikidictionary*. Avialable at: <https://ru.wiktionary.org/wiki/> (Accessed 01 June 2020). (In Russian)
- Wielki słownik frazeologiczny polsko-rosyjski, rosyjsko-polski*. 1998. Ed. Lukszyn J. Warszawa, Harald G Dictionaries. (In Polish)
- Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*. 2007. Eds Kłosińska A., Sobol E., Stankiewicz A. Warszawa, PWN. (In Polish)
- Yeniay İrade. 2014. *Russkie frazeologizmy snazvaniâmi odeždy v aspekte lingvokul'turologii (na fone tureckogo âzyka)* [Russian idiomatic phrases with names of clothing in the aspect of linguoculturology (against the background of the Turkish language)]. Avialable at: <https://atauni.edu.tr/yuklemeler/633cbdcf58d8800ffd98830d02cb37c9.pdf> (Accessed 18 May 2020). (In Russian)
- Zimina Larisa Ivanovna. 2011. *Kontrastivnaâ frazeologiâ* [Contrastive phraseology]. Yaroslavl, ÂGP. (In Russian)
- Žukov Anatolij, Žukova Marina. 2016. *Slovar'sovremennoj russkoj frazeologii* [Dictionary of modern Russian phraseology]. Moscow, Ast-Press. (In Russian)

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5892>

Data przesłania artykułu: 22 czerwca 2020 r.

Data akceptacji artykułu: 10 września 2020 r.

JĘZYKOWY OBRAZ UKRAIŃCÓW W POLSKICH DZIENNIKACH PRASOWYCH (ANALIZA MATERIAŁÓW NARODOWEGO KORPUSU JĘZYKA POLSKIEGO Z LAT 2005–2010)

Alisa Borkowska

Uniwersytet w Białymstoku, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4296-5500>e-mail: alisa.borkowska@gmail.com

Abstrakt: W niniejszej pracy zostało poddane analizie ilościowej oraz jakościowej słownictwo, należące do kontekstu użycia haseł „Ukrainka” i „Ukrainiec” w celu wyodrębnienia językowego obrazu Ukraińca w dziennikach prasowych z lat 2005–2010. Baza słów, które podlegały obserwacji, pozyskana została za pomocą dwóch narzędzi korpusowych: wyszukiwarki PLECRRA, służącej do przeszukiwania Narodowego Korpusu Języka Polskiego, oraz programu Sketch Engine. Po analizie własnego korpusu ze słownictwem kontekstowym haseł „Ukrainiec” i „Ukrainka” wyodrębniono grupy tematyczne, nazywające obszary ich użycia. Większość słownictwa (81%) okazała się neutralna tematycznie, nie miała nacechowania emocjonalnego. Najczęściej mieszkańców Ukrainy w badanej prasie przywoływano w kontekście sportowym (8%) oraz politycznym (5%). Negatywnie nacechowany opis pojawiał się tylko w kontekście historycznym (zaledwie 1%) oraz przestępczości (również 1%). W wyniku przeprowadzonego badania, bazującego na zasobach Narodowego Korpusu Języka Polskiego, stwierdzono, że w latach 2005–2010 w polskich dziennikach prasowych językowy obraz Ukraińca jest w zdecydowanej większości neutralny, najczęściej ukazywany w kontekście sportowym.

Słowa kluczowe: językowy obraz świata, wizerunek, Ukrainiec, Ukrainka, prasa, dzienniki

Submitted on June 22, 2020
Accepted on September 10, 2020

LANGUAGE IMAGE OF UKRAINIANS IN POLISH PRESS JOURNALS (ANALYSIS OF MATERIALS FROM THE NATIONAL CORPUS OF THE POLISH LANGUAGE IN THE YEARS 2005–2010)

Alisa Borkowska

University of Białystok, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4296-5500>

e-mail: alisa.borkowska@gmail.com

Abstract: In this paper, a quantitative and qualitative analysis of the vocabulary that belongs to the context of the use of the slogans “Ukrainian male” and “Ukrainian female” was analysed to distinguish the linguistic image of Ukrainians in press journals from 2005–2010. The database of words that were analysed was obtained using two corpus tools: the PLECRAs search engine for searching in the National Corpus of Polish and the Sketch Engine program. After analysing the results with the contextual vocabulary of the terms “Ukrainian male” and “Ukrainian female”, thematic groups were distinguished, describing the areas of their use. Most of the vocabulary (81%) turned out to be thematically neutral and not emotionally marked. The inhabitants of Ukraine were most often mentioned in the surveyed press in the context of sports (8%) and in a political context (5%). Negative descriptions appeared only in a historical context (only 1%) and in the context of crime (also 1%). As a result of the study, based on the resources of the National Corpus of the Polish Language, it was found that in the years 2005–2010 in Polish press journals the linguistic image of Ukrainians was mostly neutral, and was most often shown in a sports context.

Keywords: linguistic worldview, image, Ukrainian, press, newspapers

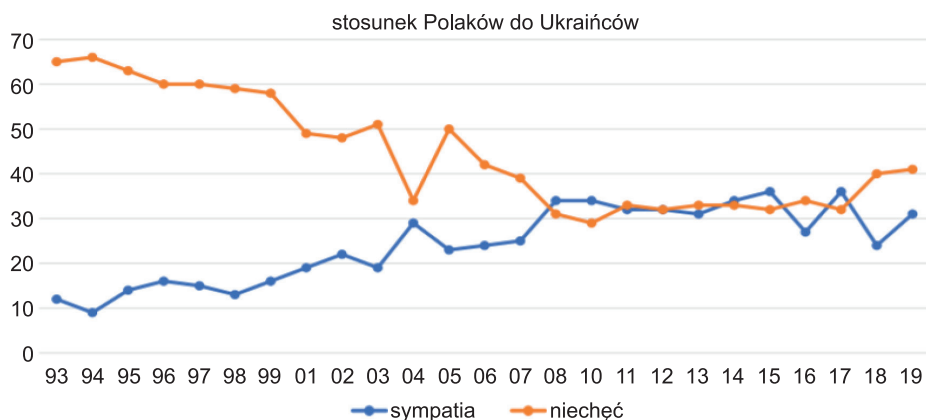
1. Wstęp

Swoje rozważania chcielibyśmy zacząć słowami jednego z pionierów badań nad językowym obrazem świata, który uważał, że „ludzie nie żyją wyłącznie w świecie obiektywnym ani też wyłącznie w świecie działań społecznych w zwykłym rozumieniu, lecz pozostają w dużej mierze na łasce języka, który stał się środkiem ekspresji w ich społeczeństwie” [Sapir 1978, 88–89]. Podążając tokiem

myślenia Edwarda Sapira, można wywnioskować, że język, którym się posługujemy na co dzień, wpływa na zrozumienie otaczającej nas rzeczywistości, a ukryte w nim konotacje ukierunkowują poniekąd nasz punkt widzenia.

W raporcie dotyczącym obrazu obcokrajowców w polskich mediach [Jura, Kałużyńska 2015, 2–3] autorzy zwracają uwagę na wzrost dostępnej dla indywidualnego odbiorcy ilości informacji, powiązany z popularyzacją poszczególnych mediów. W związku z tym coraz bardziej istotną rolę w kształtowaniu społecznego obrazu świata odgrywają instytucje, które selekcjonują poszczególne informacje i decydują, „która z nich i w jakim dokładnie kształcie zostanie przekazana do odbiorcy końcowego” [Jura, Kałużyńska 2015, 52]. Biorąc pod uwagę fakt, że dyskurs prasowy ma wpływ na językowe obrazy poszczególnych pojęć, dla pełniejszego zrozumienia ich postrzegania w społeczeństwie wskazane jest zbadanie przedstawionego w nich wizerunku. Praca opiera się na niektórych założeniach medialinguistyki oraz lingwistyki aksjologicznej, ponieważ przedstawia aksjologiczną ocenę wizerunku Ukraińców.

Niniejsze badanie ma na celu określenie wizerunku Ukraińców przedstawianego w polskiej prasie w latach 2005–2010. Przyczyn wyboru odcinka czasowego jest kilka. Po pierwsze, od 22 listopada 2004 roku do 23 stycznia 2005 roku miała miejsce pomarańczowa rewolucja, która wywarła wpływ na postrzeganie Ukraińców na świecie, m.in. też w Polsce. Zdaniem Joanny Koniecznej-Sałamatin przyniosła ona „prawdziwy przełom” [Konieczna-Sałamatin 2015, 137–153], natomiast przedtem Ukraińcy znajdowali się w gronie tych narodowości, do których najrzadziej odczuwano sympatię, a najczęściej – niechęć. Opisywaną zmianę można prześledzić na Wykresie 1.

Wykres 1. Stosunek Polaków do Ukraińców

Źródło: CBOS [Raport 2: *Mniejszość ukraińska...* 2019, 50]

Po drugie, badania nad postrzeganiem mieszkańców Ukrainy w dyskursie prasowym tego okresu są znikome. Głównym zamysłem jest rekonstrukcja konceptu Ukraińca w świadomości zbiorowej Polaków, poprzez badania nad tekstami z zasobów korpusowych. Zapotrzebowanie na badania językowego obrazu świata z uwzględnieniem danych korpusowych postulują nie tylko polscy naukowcy, tacy jak Wojciech Chlebda [*Dyskusja podsumowująca projekt...* 2016, 341] czy Adam Głaz [2015, 17], lecz także zagraniczni, którzy podejmują współpracę z polskimi etnolingwistami, np. Aleksy Judin [*Dyskusja podsumowująca projekt...* 2016, 339], James Underhill [2013, 339–349] i inni. W niniejszej pracy przeprowadzona zostanie wyłącznie analiza danych tekstowych w celu uzupełnienia językowego obrazu Ukraińca¹.

2. Definicja JOS

Pojęciu językowego obrazu świata (JOS) daleko do jednoznaczności w aspektach teoretycznym oraz metodologicznym. Zdaniem Jerzego Bartmińskiego JOS „pozwała poprzez analizę danych językowych docierać do sposobów postrzegania i konceptualizacji świata przez człowieka, do psychospołecznych mechanizmów kategoryzacji zjawisk, a więc poznawać mentalność mówiących” [Bartmiński 2009, 15].

W celu głębszego zrozumienia pojęcia należy krótko zarysować jego rozwój oraz sposoby definiowania. Pierwsze wzmianki o szeroko rozumianym JOS odnotowano na przełomie XVIII i XIX wieku. Filozof Johann Georg Hamann pisał, że „każdy język wymaga pewnego właściwego sobie sposobu myślenia oraz realizuje określone, sobie tylko charakterystyczne upodobania” [Anusiewicz 1990, 279]. Podobne poglądy wyrażał Johann Gottfried Herder, uznając, iż „każdy naród ma własny rezerwuar myśli, które się stały znakami. Tym rezerwuarem jest język (...) skarbiec myśli całego narodu” [Ibidem]. Wilhelm Humboldt rozszerzył te poglądy oraz podjął próbę zdefiniowania pojęcia językowego obrazu świata. Zauważył on, że każdy język naturalny zawiera odrębny, niepowtarzalny ogląd rzeczywistości oraz że język jest środkiem do poznania prawd pozajęzykowych, stanowiąc jednocześnie twór aktywny, zmieniający się wraz z mutacjami w percepcji i ocenie rzeczywistości przez daną społeczność. Zatem język, spełniając funkcję komunikacyjną, jest również odzwierciedleniem poglądów jego użytkowników [Maćkiewicz 1999, 8]. Badania nad JOS są aktywnie rozwijane poprzez lubelskich

¹ Warto zapoznać się z literaturą przedmiotu, związaną z aspektem ogólnego odbioru Ukraińca w Polsce, która bazuje m.in. na badaniach ankietowych. Zob. [Konieczna-Salamantin 2015].

etnolingwistów pod kierunkiem Jerzego Bartmińskiego oraz innych, niezależnych badaczy (Jolantę Maćkiewicz, Janusza Anusiewicza, Jadwigę Puzyninę, Wojciecha Chlebdę, Renatę Gregorczykową i in.).

Zdaniem Maćkiewicz subiektywne obrazy świata są zindywidualizowane i dopiero łączne potraktowanie różnych jednostkowych wizji rzeczywistości pozwala wysnuć wnioski co do intersubiektywnego obrazu. Obraz świata zawarty w języku stanowi wspólną bazę, która umożliwia tworzenie i odbiór komunikatu oraz ułatwia porozumiewanie się [Maćkiewicz 1999, 17]. W niniejszej pracy przez językowy obraz świata rozumiemy za Bartmińskim „zawartą w języku interpretację rzeczywistości, którą można ująć w postaci zespołu sądów o świecie” [Bartmiński 2009, 77]. Sądy, o których mowa, mogą być utrwalone w samym języku, w jego formach gramatycznych, słownictwie, kliszowanych tekstach lub implikowane przez formy i teksty języka.

Istnieją opracowania, dotyczące pojęcia medialnego obrazu świata, lecz zdaniem Ryszarda Tokarskiego odnoszą się one do pewnej perspektywy postrzegania językowego obrazu świata.

Obrazy świata to nie enigmatyczne sposoby rozumienia świata przez ludzi (Polaków) w ogóle, lecz obrazy możliwie jasno zdefiniowanych jednostkowych twórców lub szerszych grup społecznych. Idąc dalej, zauważmy, że kreacje nowych obrazów świata pozostają w ścisłej zależności od ogólnych strategii komunikacyjnych, przyjmujących formę konkretnych gatunków mowy (tu: spór, dyskusja, żart) (...) wraz z typowymi dla tych gatunków intencjami i środkami stylistyczno-retorycznymi. Istotny staje się tutaj fakt, że te ogólne strategie komunikacyjne obecne są w każdej formie komunikacji i nie ograniczają się wyłącznie do tekstów medialnych bądź niemiedialnych. Jeśli dodamy do tego niemożność przypisania określonej tematyki i związanych z nią obrazów świata jakimkolwiek formom komunikacji językowej, to pojęcie „medialnego obrazu świata” staje się swoistą hipostazą. A zatem nie medialny obraz świata, lecz co najwyżej – nawiązując do znanego rozróżnienia zaproponowanego przez Walerego Pisarka [Pisarek 2000, 10] – obrazy świata w mediach [Tokarski 2016, 36].

Uznając pozycję Ryszarda Tokarskiego, preferujemy definiowanie przedmiotu niniejszych rozważań za Wojciechem Kajtochem jako tekstowy obraz świata.

Tekstowy obraz świata (występujący na poziomie parole) jest swoistą, dokonaną w konkretnym tekście – lub zespole tekstów – realizacją językowego obrazu świata (występującego na poziomie langue), a więc jest zbiorem prawidłowości wynikłych z preferowania w danym tekście lub zespole tekstów określonych konstrukcji fleksyjnych, słowotwórczych, składniowych, a przede wszystkim – określonego słownictwa. Tekstowy obraz świata wskazuje na dominujący w danym tekście (zespole tekstów) pogląd na temat istnienia i funkcjonowania poszczególnych składników świata,

ich związków oraz wzajemnych proporcji, a więc takie rozumienie organizacji świata, panujących w nim hierarchii i wartości, które jest preferowane przez nadawcę danego tekstu i akceptowane przez użytkowników tegoż tekstu [Kajtoch 2008, 14–15].

Tokarski precyzuje tę definicję stwierdzeniem, że konkretny zbiór teksów oprócz powtarzania składników JOS może również samodzielnie „kreować nowe sposoby postrzegania rzeczywistości, dokonywać reinterpretacji systemowo powtarzalnych kategoryzacji i wartościowań” [Tokarski 2016, 33].

3. Stan badań

W porównaniu z dorobkiem naukowym dotyczącym innych narodowości tematyka wizerunku Ukraińców w prasie polskiej wiąże się z pewnym deficytem. Wczesne wzmianki o Ukraińcach w prasie zbadała Halina Sójka-Masztalarz. Badaczka przeprowadziła analizę materiału językowego, wynotowanego z tekstów propagandowych z lat 1918–1939, oraz wywnioskowała, że przedstawiciel nacji ukraińskiej był postrzegany bardzo różnie „mimo że dominował obraz Ukraińca jako wroga, pochodny od profilu Ukraińca jako obcego” [Sójka-Masztalarz 2004, 194].

W kolejnej pracy, na którą chcielibyśmy zwrócić uwagę, Barbara Stoczewska po przeprowadzonej analizie dochodzi do wniosku, że po II wojnie światowej „stereotyp «pocziwego Rusina», «brata przy pługu» czy sojusznika zastąpiony został wizerunkiem ukraińskiego rezuna, odpowiedzialnego za masowe mordy na ludności polskiej Wołynia, okrutnego i zięjącego nienawiścią” [Stoczewska 2011, 154]. Do podobnych wniosków dochodzi także Joanna Konieczna-Salamantin. Z jej badań nad wzajemnym wizerunkiem Polaków i Ukraińców wynika, że wizerunek ten nadal w dużym stopniu kształtowany jest przez bolesne wydarzenia historyczne. Oprócz tego autorka zauważa, iż negatywne skojarzenia z tym związane odnoszą się głównie do starszego pokolenia Polaków, natomiast młodsze – kojarzy naszych wschodnich sąsiadów z przestępczością i zacofaniem [Konieczna 2001, 8].

Ukraińska badaczka Maria Pawluch uważa, że „stereotypizacja” Ukrainy i Ukraińców w polskiej prasie przeszła dwa etapy: stanowienia i reorganizacji. „Stanowienie stereotypu w mediach prasowych odbywało się w czasie uzyskania niepodległości przez państwo ukraińskie do 2004 roku, natomiast po pomarańczowej rewolucji można było zaobserwować przekształcenie stereotypu z negatywnego w neutralny, z czasem nabrał on elementów pozytywnych” [Павлюх 2007, 253]. Tę opinię potwierdzają także badania Maryany Prokop nad obrazem Ukrainy i Ukraińców na łamach tygodnika „Polityka” [Prokop 2013, 57].

Warto wspomnieć również o współczesnych badaniach, które traktują o okresach późniejszych. W wyniku przeprowadzonej przez Renatę Rozbicką analizy tygodników z lat 2014–2016 stwierdzono, że wszystkie „kreowały pozytywny wizerunek współczesnego obywatela Ukrainy w odniesieniu do trzech zaproponowanych kategorii” [Rozbicka 2018, 56]. Zdaniem autorki czasopisma nie szerzyły postaw ksenofobicznych, a „dziennikarze z aprobatą pisali o Ukraińcach jako wykwalifikowanej kadrze zawodowej i podkreślali ich wkład w rozwój polskiej gospodarki” [Ibidem].

O wizerunku Ukraińca w prasie pisze także Dariusz Baran, poddając analizie lata 2012–2015. W jego opinii wydarzenia historyczne „pojawiają się w przekazie medialnym najczęściej, determinując ogólny obraz tej społeczności” [Baran 2016, 114]. W odróżnieniu od ustaleń Rozbickiej badacz dochodzi do wniosków, iż Ukraińcy przedstawiani są najczęściej w jednoznacznie negatywnym kontekście, co wiąże się z nawiązaniem do ukraińskich nacjonalistów i co najczęściej powtarza się na łamach prasy prawicowej, konserwatywnej [Ibidem, 114–115].

Chcielibyśmy też zwrócić uwagę na raport poświęcony analizie obrazu wybranych grup etnicznych oraz imigrantów pochodzących z tych grup w polskim dyskursie publicznym, który skupia się na analizie artykułów z drugiej połowy 2013 roku w wydaniach internetowych najważniejszych polskich periodyków, gazet i czasopism (takich jak „Polityka”, „Gazeta Wyborcza”, „Nasz Dziennik”, „Fakt”, „Wprost”, „Do Rzeczy” itp.) oraz internetowych portalach informacyjnych (Interia, Onet, Wirtualna Polska) [Jura, Kałużyńska, 2015, 2]. W wyniku badań stwierdzono, że obraz Ukrainy i Ukraińców prezentowany w analizowanych artykułach jest negatywny, gdyż „wyraźnie zaciążyły na nim zaszłości historyczne – głównie związane z ukraińskim nacjonalizmem, UPA i kwestią zbrodni wołyńskiej” [Jura, Kałużyńska 2015, 52].

Na koniec opisu stanu badań należy przywołać analizy przeprowadzone przez Ignacego Józwiaka, Joannę Konieczną-Salamantin oraz Michała Tudorowskiego, którzy poddali ilościowej i jakościowej analizie dziewięć tytułów prasowych z pierwszego półrocza 2009 roku na stworzonym zestawie słów kluczowych: „cudzoziemcy”, „obcokrajowcy”, „imigranci”, „uchodźcy”, „nielegalni”, „inwestorzy” wraz z określeniem wybranych kategorii narodowych, etnicznych, rasowych [Józwiak, Konieczna-Salamatin, Tudorowski 2010, 5]. W wyniku badań wywnioskowano, że „trudno o jednoznaczny, charakterystyczny dla wszystkich analizowanych tytułów prasowych obraz przebywających w Polsce cudzoziemców” [Ibidem, 35–36]. Autorzy postulują, że duże znaczenie dla obrazu cudzoziemców w prasie mają teksty o tematyce sportowej oraz że „prasa nie propaguje niechęci czy wrogości w stosunku do cudzoziemców” [Ibidem]. Warto zauważyć, że zgodnie

z wynikami badań nie brakuje tekstów, w których obcokrajowcy występują w roli „czarnych charakterów”, lecz „nawet gdy w doniesieniach o przestępstwach, niemoralnych występkach lub innych niepożądanych działaniach jest podkreślana narodowość (obywatelstwo) sprawcy, nie wiąże się to z ogólnie negatywnym stosunkiem do obecności i napływu obcokrajowców do Polski” [Ibidem].

W wynikach wspomnianych badań łatwo zaobserwować znaczne rozbieżności, chociaż okresy poddane analizie częściowo się pokrywają. Możliwe, że takie zróżnicowanie spowodowane jest odmiennym podejściem do wyboru tekstów źródłowych. Jednoznacznie brakuje badań nad prasą w kontekście wizerunku z okresu 2005–2010. Pomimo iż jest to istotny okres historyczny, który spowodował zmianę w postrzeganiu Ukraińców w dzisiejszych czasach, stanowi on także uzupełnienie istniejących już badań. Niniejsza analiza bazuje na zrównoważonym korpusie dzienników prasowych z wybranego okresu, w związku z czym wyniki badania mają szansę odzwierciedlić rzeczywisty stan rzeczy.

Warto podkreślić, że językowy obraz Ukraińca jest częścią językowego obrazu świata Polaków, a prowadzone na ten temat badania wspomagają zrozumienie świadomości zbiorowej oraz wypracowanie technik komunikacji międzykulturowej. Ważnym aspektem jest też znajomość językowego obrazu świata własnego narodu ze względu na pozytywny wpływ, który wywiera ona na postawy nosiciela.

4. Metodologia badania

Dane do analizy zostały pozyskane z Narodowego Korpusu Języka Polskiego, który jest wspólną inicjatywą Instytutu Podstaw Informatyki PAN (koordynator), Instytutu Języka Polskiego PAN, Wydawnictwa Naukowego PWN oraz Zakładu Językoznawstwa Komputerowego i Korpusowego Uniwersytetu Łódzkiego, zrealizowaną jako projekt badawczy rozwojowy Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Te cztery instytucje wspólnie zbudowały korpus referencyjny polszczyzny wielkości ponad półtora miliarda słów. Lista źródeł korpusu zawiera klasykę literatury polskiej, prasę codzienną i specjalistyczną, nagrania rozmów, teksty ulotne i internetowe. Zdaniem jego twórców ważnym aspektem dla wiarygodności korpusu jest dbałość o zróżnicowanie tematyczne i gatunkowe tekstów, dbałość o reprezentację rozmówców obu płci, w różnym wieku i z różnych regionów [*Narodowy Korpus Języka Polskiego*, online].

Do przeszukiwania korpusu posłużono się wyszukiwarką PELCRA. Zgodnie z definicją twórców projektu

wyszukiwarka jest oparta na składni zapytań korpusowych, która z jednej strony oferuje funkcjonalność porównywalną z opcjami wyszukiwania dostępnymi w innych narzędziach korpusowych, a z drugiej umożliwia szczególnie skuteczne wyszukiwanie pojedynczych wyrazów, wariantów morfologicznych i semantycznych oraz elastycznych wielowyrazowych kolokacji w bardzo dużych korpusach [Pęzik 2012, 253].

Analizowane słownictwo oparte jest na artykułach z dzienników prasowych z lat 2005–2010, w których jest wzmianka o Ukraińcach. Czasopisma, które wzięto pod uwagę to: „Dziennik Bałtycki”, „Dziennik Łódzki”, „Dziennik Polski”, „Dziennik Zachodni”, „Gazeta Pomorska”, „Gazeta Krakowska”, „Gazeta Poznańska”, „Super Express”, „Trybuna”, „Słowo Polskie”, „Gazeta Wrocławska”. Wykorzystano korpus zrównoważony, co oznacza, że teksty wybrane zostały z całego korpusu według ustalonych proporcji rejestrów stylistycznych i rodzajowych. „Ten korpus ma być reprezentatywny, tzn. proporcje częstości wyrazów i konstrukcji, kolokacje (typowe skojarzenia) oraz inne cechy leksykalne i gramatyczne powinny odpowiadać poczuciu językowemu przeciętnego użytkownika polszczyzny” [Ibidem]. Zrównoważona wersja NKJP pozwala przeszukać około 250 milionów segmentów².

Ogólna liczba wyrazów poddanych analizie to liczba wyrazów wyszukanych w Narodowym Korpusie Języka Polskiego po wprowadzeniu żądanych parametrów. Wyszukiwanie przeprowadzono dla wszystkich form gramatycznych leksemów „Ukrainiec” i „Ukrainka” przy użyciu funkcji wyszukiwania fleksyjnego. Podczas wyszukiwania zachowano szyk zdania, w których wymieniono użyte wyrazy. Jako kanał wybrano dzienniki prasowe (kanał_prasa_dziennik). Okres czasowy wykorzystywanych źródeł ustawiono od 2005 do 2010 roku³. W wyniku wyszukiwania otrzymano 87 przypadków użycia leksemu „Ukrainka” oraz 361 leksemu „Ukrainiec”.

Z pozyskanych danych utworzono korpus własny, zawierający kontekst użycia leksemów. Fragmenty artykułów prasowych, w których pojawiły się wybrane słowa, poddano analizie ilościowej w aplikacji Sketch Engine [*Sketch Engine*, online], w wyniku czego pozyskano pewną liczbę występowania konkretnych leksemów w korpusie własnym. Analiza bez podziału na części mowy dała możliwość rekonstrukcji obrazu Ukraińca/Ukrainki w dziennikach prasowych z wybranego okresu. Decyzja o rezygnacji z analizy pojedynczych czasopism,

² Dokładnie 240 192 461 słów.

³ Aby ułatwić odtwarzanie wyników, utworzono krótki odsyłacz do bieżącego ekranu zapytania. W skompresowanym odsyłaczu zakodowane są wszystkie informacje o wybranych opcjach wyszukiwania: „Ukrainka” – <http://nkjp.uni.lodz.pl/?q=y7vj3na3> , „Ukrainiec” – <http://nkjp.uni.lodz.pl/?q=y9wwdyzn>.

gdyż niektóre z nich mają wąską tematykę (np. sport lub polityka), była podjęta w celu odwzorowania maksymalnie pełnego obrazu mieszkańców Ukrainy. Na podstawie pozyskanych danych wybrano najczęściej używane konteksty tematyczne, po jednostkowej analizie słownictwa za pomocą arkuszy kalkulacyjnych Excel. Podczas grupowania zasobów leksykalnych oraz przypisywania poszczególnych haseł do kategorii tematycznych kierowano się metodą tworzenia pól semantycznych w celu przydzielenia słownictwa do grup i podgrup.

5. Wyniki badania

Wybrane słownictwo zostało podzielone na grupy tematyczne, oddzielnie dla hasła „Ukrainka” (cechy indywidualne, edukacja i kultura, narodowość, polityka, przestępczość, praca, sport, neutralne) oraz dla hasła „Ukrainiec” (cechy indywidualne, edukacja i kultura, historia, narodowość, polityka, praca, przestępczość, sport, zdrowie, neutralne), które wyodrębniono po analizie.

Przeprowadzono analizę poszczególnych kategorii, w kontekście których używane są tytułowe leksemy, zgodnie z częstotliwością użycia wskazanego w tabelach 1–3. Nie podlega wątpliwości, że kontekst użycia haseł jest w większości neutralny, gdyż wynosi 81% dla słowa „Ukrainiec”, 76% dla słowa Ukrainka oraz 81% dla obu analizowanych słów.

Tabela 1

Konteksty tematyczne użycia hasła „Ukrainiec” w dziennikach 2005–2010

Grupa tematyczna	Liczba użyc
Cechy indywidualne	104
Edukacja i kultura	43
Historia	83
Narodowość	315
Neutralna	9 672
Polityka	618
Praca	62
Przestępczość	166
Sport	825
Zdrowie	16
Suma końcowa	11 904

Źródło: opracowanie własne

Tabela 2

Konteksty tematyczne użycia hasła „Ukrainka” w dziennikach 2005–2010

Grupa tematyczna	Liczba użyc
Cechy indywidualne	46
Edukacja i kultura	12
Narodowość	66
Neutralna	1768
Polityka	22
Praca	9
Przestępczość	22
Sport	381
Suma końcowa	2326

Źródło: opracowanie własne

Tabela 3Konteksty tematyczne użycia hasła „Ukrainiec” oraz „Ukrainka”
w dziennikach 2005–2010

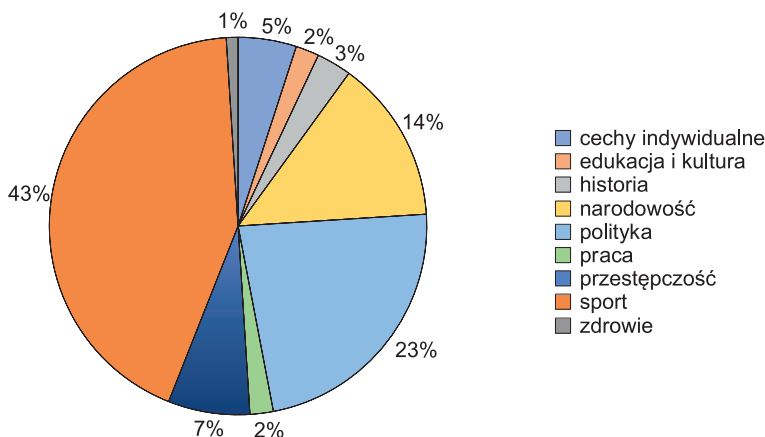
Grupa tematyczna	Liczba użyc
Cechy indywidualne	150
Edukacja i kultura	55
Historia	83
Narodowość	356
Neutralna	11 465
Polityka	640
Praca	71
Przestępczość	188
Sport	1 206
Zdrowie	16
Suma końcowa	14 230

Źródło: opracowanie własne

W dalszych rozważaniach neutralne leksemy nie będą poddawane analizie, jednak warto wspomnieć, że najczęściej spotykane słowa, należące do kategorii samodzielnych części mowy, to różne formy czasownika *być* (*jest* – 78 razy, *był* – 57 razy, *są* – 47 razy, *było* – 37 razy).

W pierwszej kolejności przeprowadzono analizę ogólną kontekstów użycia haseł „Ukrainka” oraz „Ukrainiec”. Na wykresie 2 widoczny jest procentowy udział tematów, do których przyporządkowane zostały rozpatrywane dane, z pominięciem słownictwa neutralnego. Najczęściej używane były leksemy, zakwalifikowane

do grupy tematycznej „sport”. Najliczniejsze z nich to: *miejsce, wzwyż, pokonać, mistrz, mistrzostwa, skok, wynik, zawodnik* itd. Oprócz tego część wyników to nazwy własne, wskazujące na nazwy drużyn lub imiona zawodników. W kontekście sportowym użyto 43% wszystkich ukierunkowanych tematycznie leksemów.

Wykres 2. Konteksty użycia leksemów „Ukrainiec” oraz „Ukrainka” w dziennikach z lat 2005–2010

Źródło: opracowanie własne

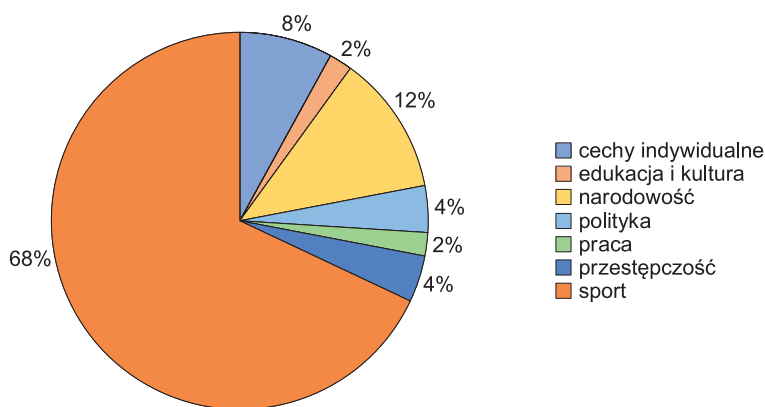
Kolejny według ilości blok tematyczny to „polityka” w którym pojawiają się ogólne zagadnienia (*świat, kraj, władza* itd.), nazwy krajów (*Polska, Ukraina, Niemcy, Czechy* itd.), instytucji (*unia, NATO* itd.). Należy zwrócić uwagę na częste użycie słownictwa związanego z konkretnym wydarzeniem politycznym, np. *pomarańczowa rewolucja, prezydent, kandydatura, wybory, koalicja, partia regionów*, oraz nazw własnych, np. *Juszczenko, Tymoszenko, Janukowycz*. Łącznie hasła związane z rewolucją pomarańczową stanowią ponad 10% słownictwa o tematyce związanej z polityką. Wyrazy zakwalifikowane do grupy „narodowość” to 14% słownictwa dotyczącego konkretnej tematyki oraz zawierającego nazwy narodowości. Do najczęściej spotykanych, używanych we wspólnym kontekście z hasłem „Ukrainiec” oraz „Ukrainka”, należą: *Polak, Rosjanin, Rom, Niemcy, Amerykanie, Łemkowie, Włosi, Białorusini*. Częstotliwość użycia wyrazów nazywających inne narodowości wskazuje naszym zdaniem na domniemane powiązania lub utożsamienie (np. z Rosjanami, Romami).

W grupie tematycznej dotyczącej przestępczości oraz łamania prawa najczęściej pojawiają się leksemy związane z umieraniem: *śmierć, zmarł, zginął*, oraz ochrony prawa: *policja, funkcjonariusz, prokuratura, prokurator, więzienie, areszt, straż graniczna* itd. Warto uzupełnić te dane informacją, że Ukraińcy w różnych kontekstach występowali zarówno w roli sprawców, jak i poszkodowanych.

Słownictwo o tematyce „cechy indywidualne” zostało wyodrębnione w oddzielnej grupie tematycznej, chociaż konotacje, które niesie, nie nawiązują jednoznacznie do opinii publicznej oraz stosunku do mieszkańców Ukrainy. Niemniej jednak w związku z tym, że używane słownictwo odnosi się najczęściej do więzi społecznych, opisywana osoba nabywa cechy odnoszące się do rzeczywistości. Pomaga to w wyeliminowaniu postaw negatywnych, związanych z wyobrażeniem obcokrajowców jako osób nierzeczywistych, oddalonych od słuchacza, obcych. Uświadomienie podobieństwa więzi społecznych oraz cech, które kojarzą się z czymś znanym, wzbudza przychylność i postawy empatyczne. Przykłady leksemów z tej grupy to *lat* (wskazuje na wiek), *kobieta*, *młody*, *ojciec*, *brat*.

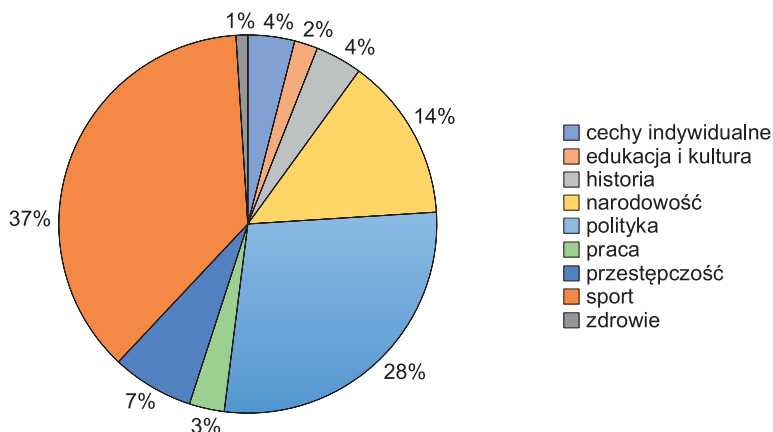
Jednoznacznie negatywny obraz Ukraińca zawierają leksemu użyte w historycznym kontekście, odwołującym się do przeszłości (*banderowiec*, *zbrodniarze*, *winowajcy* itd.). Warto zaakcentować, że treści historyczne stanowią zaledwie 3% analizowanego dyskursu. Mniejszą frekwencją charakteryzują się tylko grupy „edukacja i kultura” (2%), „praca” (2%) oraz „zdrowie” (1%). Słownictwo przyporządkowane do tych kategorii nie zawiera negatywnego nacechowania.

Należy zwrócić uwagę na różnice postrzegania Ukraińców w zależności od płci. Rozbieżności te widoczne są na wykresie 3 („Ukrainiec”) oraz wykresie 4 („Ukrainka”). Można zaobserwować, że obraz kobiety z Ukrainy w dyskursie prasowym z lat 2005–2010 jest ukazany w większości w kontekście sportowym, nie pojawia się w kontekście zdrowia oraz kontekście historycznym. W bloku tematycznym „edukacja i kultura” podczas analizy wizerunku Ukrainki słownictwo dotyczyło wyłącznie gotowania oraz kuchni.

Wykres 3. Konteksty użycia leksemu „Ukrainiec” w dziennikach z lat 2005–2010

Źródło: opracowanie własne

Wykres 4. Konteksty użycia leksemu „Ukrainka” w dziennikach z lat 2005–2010
Źródło: opracowanie własne

6. Podsumowanie

Język to główny element kultury, a jednocześnie jego narzędzie, które stwarza podmiotowy obraz rzeczywistości przedmiotowej. Kultura społeczeństwa jest zwerbalizowana w języku, a on odzwierciedla kluczowe koncepty kultury rekonstruowane w słowach [Вардзелашвили 2001, 32–37]. Bartmiński mówiąc o elementach rekonstrukcji JOS, oprócz gramatyki i leksyki wydziela też kontekst, przejawiający się w tekstach językowych, w których – jego zdaniem – relacje antonomiczne i ekwiwalencja między wyrazami są najbardziej widoczne [Bartmiński 2009, 13]. Biorąc pod uwagę tę opinię, badanie nad tekstami, zwłaszcza tak powszechnymi jak prasa, wydają się istotne dla określenia wizerunku Ukraińców także w opinii publicznej.

Pojęcie JOS dzięki analizie danych językowych umożliwia zrozumienie sposobów postrzegania i konceptualizacji świata przez człowieka, psychosocjalnych mechanizmów systematyzacji zjawisk, innymi słowy – poznawanie mentalności mówiącego [Ibidem, 15]. Niniejsza praca skierowana jest w pierwszej kolejności na poznanie własnej mentalności oraz stereotypów panujących w języku, a także na zmiany w postrzeganiu inności oraz ich przyczyny.

Niewątpliwie, aksjologiczna analiza elementów JOS, np. takich jak wizerunek obcokrajowca, w tym mieszkańca Ukrainy, sprzyja zrozumieniu postaw i sposobów postrzegania przez użytkownika języka osób nienależących do wspólnoty językowej. Obraz przedstawiany w mediach w okresie 2005–2010 wywiera wpływ na obecny stosunek do Ukraińców, gdyż postrzeżenie odzwierciedlone w JOS

zmienia się pod wpływem różnych czynników na przestrzeni wieków [Корнилов 2003, 15]. Wyniki przeprowadzonego badania wskazują na neutralne postrzeganie mieszkańców Ukrainy w dziennikach, uznanie osiągnięć sportowych oraz obserwacje aktualnych wydarzeń politycznych. Biorąc pod uwagę stan badań z lat wcześniejszych, warto zaznaczyć pozytywną zmianę wizerunku Ukraińca w polskich mediach, w których Ukrainiec przestaje być ukazywany jako osoba wroga, niechciana, obca.

Na koniec należy zaakcentować zmianę w sposobie rozumienia problemu denotacji leksemów, wprowadzonego po raz pierwszy w pracach Eleanor Rosch oraz Hilarego Putnama, która zastępuje pytania związane z tym, co znaczą i oznaczają słowa, na takie, które określają, jak użytkownicy je rozumieją i z czym kojarzą [Bartmiński 2009, 52]. W związku z tym, że to, jak rozumie słowo użytkownik języka, stanowi o jego znaczeniu, ważnym aspektem nauk interlingwistycznych jest zbadanie owych znaczeń oraz procesów wpływających na ich stanowienie.

BIBLIOGRAFIA

- Anusiewicz J. 1990. *Problematyka językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX w.* W: *Językowy obraz świata* Red. Bartmiński J. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej: 279.
- Baran D. 2016. *Wizerunek Ukraińców na łamach wybranej polskiej prasy.* „Państwo i Społeczeństwo” t. XVI, nr 1: 114–115.
- Bartmiński J. 2009. *Językowe podstawy obrazu świata.* Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej: 15–77.
- Dyskusja podsumowująca projekt „Metody analizy językowego obrazu świata w kontekście badań porównawczych”.* 2016. „Etnolingwistyka” nr 28: 339–341.
- Głaz A. 2015. *Etnolingwistyka daleka i bliska.* „Etnolingwistyka” nr 17: 17.
- Jóźwiak I., Konieczna-Salamatin J., Tudorowski M. 2010. *Bez cudzoziemców bylibyśmy ubożsi. Wizerunek obcokrajowców na łamach polskiej prasy.* Warszawa: Instytut Spraw Publicznych: 5–36.
- Jura J., Kałużyńska K. 2015. *Obraz obcokrajowców i imigrantów w polskich mediach tradycyjnych i internetowych.* W: *Imigranci o wysokich kwalifikacjach na polskim rynku pracy.* Red. Konieczna-Salamatin J. Warszawa: Instytut Społeczno-Ekonomicznych Ekspertyz, Fundacja „Nasz wybór”: 2–52.
- Kajtoch W. 2008. *Językowe obrazy świata i człowieka w prasie młodzieżowej i alternatywnej,* t. 1. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego: 14–15.
- Konieczna J. 2001. *Polska – Ukraina. Wzajemny wizerunek.* Warszawa: Instytut Spraw Publicznych: 8.
- Konieczna-Salamatin J. 2015. *Polacy i Ukraińcy – wzajemne postrzeganie w trudnych czasach.* W: *Polityka bezpieczeństwa. Polska. Ukraina.* Red. Horbowski T., Kosiewski P. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego: 137–153.
- Maćkiewicz J. 1999. *Co to jest „językowy obraz świata”.* „Etnolingwistyka” 11: 8–17.
- Pęzik P. 2012. *Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP.* W: *Narodowy Korpus Języka Polskiego.* Red. Przepiórkowski A., Bańko M., Górski R., Lewandowska-Tomaszczyk B. Warszawa: Wydawnictwo PWN: 253.

- Pisarek W. 2000. *Język w mediach, media w języku*. W: *Język w mediach masowych*. Red. Bralczyk J., Mosiołek-Kłosińska K. Warszawa: Upowszechnianie Nauki – Oświata: 10.
- Prokop M. 2013. *Stereotyp Ukraińca w polskim*. „Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne” nr 3: 57.
- Raport 2: Mniejszość ukraińska i imigranci z Ukrainy w Polsce. Analiza dyskursu*. 2019. Red. Tyma P. Warszawa: Związek Ukraińców w Polsce: 50.
- Rozbicka R. 2018. *Imigrant czy uchodźca? Wizerunek Ukraińców mieszkających w Polsce na podstawie tygodników opiniotwórczych: „Do Rzeczy”, „Newsweek Polska” i „Tygodnik Powszechny” w latach 2014–2016*. W: *Imigranci z Ukrainy w Polsce: potrzeby i oczekiwania, reakcje społeczne, wyzwania dla bezpieczeństwa*. Wrocław: Wydawnictwo AWL: 56.
- Sapir E. 1978. *Status lingwistyki jako nauki*. W: *Kultura, język, osobowość. Wybrane eseje*. Przeł. Stanosz B., Zimand R. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy: 88–89.
- Sójka-Masztalarz H. 2004. *Rusini czy Ukraińcy? Językowy obraz nacji ukraińskiej w prasie polskiej (1918–1939)*. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe: 194.
- Stoczewska B. 2011. *Wizerunek Ukraińca w polskiej myśli politycznej – perspektywa historyczna oraz współczesne odniesienia*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” Vol. LVIII: 154.
- Tokarski R. 2016. *Od językowego obrazu świata do obrazów świata w języku*. „Język Polski” nr 2: 33–36.
- Underhill J. 2013. *Reflections upon Bartmiński's ethnolinguistic approach to language and culture*. W: *The Linguistic Worldview. Ethnolinguistics, Cognition and Culture*. Red. Głaz A., Danaher D.S., Łozowski P. London: Versita: 339–349.

- Корнилов О.А. 2003. *Языковые картины мира как производные национальных менталитетов*. Москва: ЧеРо: 15.
- Павлюх М. 2007. *Стереотипи й образи України та Українця в сучасній польській журналістиці*. «Вісник Львівського Університету» Вип. 30: 253–261.
- Вардзелашвили Ж. 2001. *Метафорические номинации в языковой картине мира*. Санкт-Петербург–Тбилиси: Санкт-Петербургский государственный университет и Тбилисский государственный университет, «Научные труды». Вып. II: 32–37.

Źródła

- Narodowy Korpus Języka Polskiego. (online) <http://www.nkjp.pl/> (dostęp 21.06.2020).
- Sketch Engine. (online) <https://www.sketchengine.eu/> (dostęp 21.06.2020).

REFERENCES

- Anusiewicz J. 1990. *Problematyka językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX w.* In: *Językowy obraz świata*. Ed. Bartmiński J. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, p. 279. (In Polish)
- Baran D. 2016. *Wizerunek Ukraińców na łamach wybranej polskiej prasy*. “Państwo i Społeczeństwo” Vol. XVI, no 1, pp. 114–115. (In Polish)
- Bartmiński J. 2009. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, pp. 15–77. (In Polish)
- Dyskusja podsumowująca projekt “Metody analizy językowego obrazu świata w kontekście badań porównawczych”*. 2016. “Etnolingwistyka” no 28, pp. 339–341. (In Polish)
- Głaz A. 2015. *Etnolingwistyka daleka i bliska*. “Etnolingwistyka” np. 17, p. 17. (In Polish)
- Jóźwiak I., Konieczna-Salamantin J., Tudorowski M. 2010. *Bez cudzoziemców byłibyśmy ubożsi. Wizerunek obcokrajowców na łamach polskiej prasy*. Warsaw, Instytut Spraw Publicznych, pp. 5–36. (In Polish)

- Jura J., Kałużyńska K. 2015. *Obraz obcokrajowców i imigrantów w polskich mediach tradycyjnych i internetowych*. In: *Imigranci o wysokich kwalifikacjach na polskim rynku pracy*, Ed. Konieczna-Sałamatin J. Warsaw, Instytut Społeczno-Ekonomicznych Ekspertyz, Fundacja "Nasz wybór", pp. 2–52. (In Polish)
- Kajtoch W. 2008. *Językowe obrazy świata i człowieka w prasie młodzieżowej i alternatywnej*. Vol. 1. Cracow, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, pp. 14–15. (In Polish)
- Konieczna J. 2001. *Polska – Ukraina. Wzajemny wizerunek*. Warsaw, Instytut Spraw Publicznych, p. 8. (In Polish)
- Konieczna-Sałamatin J. 2015. *Polacy i Ukraińcy – wzajemne postrzeganie w trudnych czasach*. In: *Polityka bezpieczeństwa. Polska. Ukraina*. Eds Horbowski T., Kosiewski P. Warsaw, Fundacja im. Stefana Batorego, pp. 137–153. (In Polish)
- Kornilov O.A. 2003. *Азыковыя карціны міра як прайзводныя нацыянальных менталітэтов* [Language Pictures of the World as Derivatives of National Mentality]. Moscow, ЧRo, p. 15. (In Russian)
- Mańkiewicz J. 1999. *Co to jest „językowy obraz świata”*. "Etnolingwistyka" no 11, pp. 8–17. (In Polish)
- Pavlüh M. 2007. *Stereotipi j obrazu Ukraїni ta Ukraїncїв v sučasnij pol'skij žurnalistici* [The Types of Stereotypes and Forms of Ukraine and Ukrainian in the Modern Political Journalism]. "Visnik L'viv'skogo Universitetu" no 30, pp. 253–261. (In Ukrainian)
- Pęzik P. 2012. *Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP*. In: *Narodowy Korpus Języka Polskiego*. Eds Przepiórkowski A., Bańko M., Górski R., Lewandowska-Tomaszczyk B. Warsaw, Wydawnictwo PWN, p. 253. (In Polish)
- Pisarek W. 2000. *Język w mediach, media w języku*. In: *Język w mediach masowych*. Eds Bralczyk J., Mosiołek-Kłosińska K. Warsaw, Upowszechnianie Nauki – Oświata, p. 10. (In Polish)
- Prokop M. 2013. *Stereotyp Ukraińca w polskim tygodniku "Polityka" oraz stereotyp Polaka na łamach "Dziesięć tygodnia. Ukraina"*. "Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne" no 3, p. 57. (In Polish)
- Raport 2: Mniejszość ukraińska i imigranci z Ukrainy w Polsce. Analiza dyskursu*. 2019. Ed. Tyma P. Warsaw, Związek Ukraińców w Polsce, p. 50. (In Polish)
- Rozbicka R. 2018. *Imigrant czy uchodźca? Wizerunek Ukraińców mieszkających w Polsce na podstawie tygodników opiniotwórczych: "Do Rzeczy", "Newsweek Polska" i "Tygodnik Powszechny" w latach 2014–2016*. In: *Imigranci z Ukrainy w Polsce: potrzeby i oczekiwania, reakcje społeczne, wyzwania dla bezpieczeństwa*. Wrocław, Wydawnictwo AWL, p. 56. (In Polish)
- Sapir E. 1978. *Status lingwistyki jako nauki*. In: *Kultura, język, osobowość. Wybrane eseje*. Transl. Stanosz B., Zimand R. Warsaw, Państwowy Instytut Wydawniczy, pp. 88–89.
- Sójka-Masztalarz H. 2004. *Rusini czy Ukraińcy? Językowy obraz nacji ukraińskiej w prasie polskiej (1918–1939)*. Wrocław, Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, p. 194. (In Polish)
- Stoczevska B. 2011. *Wizerunek Ukraińca w polskiej myśli politycznej – perspektywa historyczna oraz współczesne odniesienia*. "Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska" Vol. LVIII, p. 154. (In Polish)
- Tokarski R. 2016. *Od językowego obrazu świata do obrazów świata w języku*. "Język Polski" no 2, pp. 33–36. (In Polish)
- Underhill J. 2013. *Reflections upon Bartmiński's ethnolinguistic approach to language and culture*. In: *The Linguistic Worldview. Ethnolinguistics, Cognition and Culture*. Eds Głaz A., Danaher D.S., Łozowski P. London, Versita, pp. 339–349. (In English)
- Vardzelašvili Ž. 2001. *Metaforičeskie nominacii v azykovej kartine mira* [Metaphorical Nominations in the Linguistic Worldview]. Sankt-Peterburg–Tbilisi, Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet i Tbilisskij gosudarstvennyj universitet, "Naučnye trudy". Vol. II, pp. 32–37. (In Russian)

Sources

Narodowy Korpus Języka Polskiego. Available at: <http://www.nkjp.pl/>
(Accessed 21 June 2020). (In Polish)

Sketch Engine. Available at: <https://www.sketchengine.eu/>
(Accessed 21 June 2020). (In English)

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5893>

Data przesłania artykułu: 20 czerwca 2020 r.

Data akceptacji artykułu: 31 sierpnia 2020 r.

JĘZYK W CZASACH ZARAŻY. O WPLYWIE PANDEMII NA SYSTEM LEKSYKALNY JĘZYKA POLSKIEGO I ROSYJSKIEGO

Katarzyna Kuligowska

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8443-4815>e-mail: katarzyna.kuligowska@amu.edu.pl

Abstrakt: Celem artykułu jest prezentacja dynamicznych zmian w polskim i rosyjskim systemie leksykalnym dokonujących się pod wpływem pandemii koronawirusa na świecie. Materiał badawczy zaczerpnięty został z polskich i rosyjskich czasopism, audycji radiowych i telewizyjnych oraz tekstów internetowych z pierwszej połowy 2020 roku. Jego analiza strukturalno-semantyczna pozwala na przedstawienie wpływu, jaki obecna sytuacja wywiera na polskie i rosyjskie słownictwo. Od momentu pojawienia się wiadomości o coraz liczniejszych zachorowaniach na COVID-19 w obu językach uaktywniły się wyrazy kluczowe, stanowiące bazę słowotwórczą dla powstających niemal każdego dnia neologizmów w postaci złożzeń, kontaminacji i derywatów prostych. Część wyrazów zyskała zupełnie nowe znaczenie lub zgoła odmienne nacechowanie. Do ogólnej odmiany obu badanych systemów językowych przeniknęła duża liczba wyrazów specjalistycznych, wywodzących się głównie z terminologii medycznej. Szerząca się epidemia nieodwracalnie zmieniła wiele aspektów życia współczesnego człowieka. Mocno odcisnęła swoje piętno także na systemie leksykalnym języka polskiego i rosyjskiego.

Słowa kluczowe: koronawirus, pandemia, neologizmy, okazjonalizmy, kontaminacje leksykalne, złożenia

Submitted on June 21, 2020
Accepted on August 31, 2020

LANGUAGE IN THE TIME OF PLAGUE THE IMPACT OF THE PANDEMIC ON THE POLISH AND RUSSIAN LEXICAL SYSTEM

Katarzyna Kuligowska

Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8443-4815>

e-mail: katarzyna.kuligowska@amu.edu.pl

Abstract: The paper analyses the dynamic changes in the Polish and Russian lexical system taking place under the influence of the coronavirus pandemic. The research material was excerpted from Polish and Russian magazines, TV news and internet texts from the first half of 2020. A structural and semantic analysis of neologisms demonstrated the impact that extralinguistic factors have on the language. Since the news about the increasing numbers of cases of COVID-19 appeared, keywords have been activated in both languages acting as a word-formation base for new compounds, contaminations and simple derivatives. Some common words have acquired a new meaning or a completely different connotation. A large number of specialist words, derived mainly from medical terminology, have penetrated the general variety of both language systems under study. The pandemic has irreversibly changed many aspects of contemporary life. It has also left a strong mark on the lexical system of Polish and Russian.

Keywords: coronavirus, pandemic, neologisms, occasionalisms, lexical contamination, compounds

1. Wprowadzenie

System leksykalny to część języka najbardziej podatna na zmiany dokonujące się pod wpływem czynników ekstralingwalnych. Zwykle należą do nich doniosłe wydarzenia o charakterze polityczno-społecznym prowadzące do przemian ustrojowych, przeobrażeń ekonomiczno-gospodarczych lub zmian w systemie wartości danego społeczeństwa. Zarówno dla polszczyzny, jak i dla języka rosyjskiego jednym z najbardziej przełomowych momentów czasów najnowszych, który w znaczący sposób odcisnął się na leksyce obu języków i zapoczątkował ogromne zmiany w jej obrębie, był okres transformacji systemowej przełomu lat 80. i 90.

XX wieku. Kolejne lata przynosiły pomniejsze zdarzenia i sytuacje, które pozostały w leksyce swój większy lub mniejszy ślad. Do historii przejdzie z pewnością także rok 2020 w związku z pandemią koronawirusa, która w istotny i dotkliwy sposób wpłynęła na funkcjonowanie niemal wszystkich krajów świata i codzienne życie ich mieszkańców. Nie dziwi zatem jej silne oddziaływanie widoczne również w języku polskim i rosyjskim w sposobie nazywania bezprecedensowych zjawisk związanych z rozprzestrzenianiem się COVID-19, w sposobie wyrażania towarzyszących im emocji oraz w sposobie radzenia sobie z lękiem i niepewnością poprzez żart i zabawę słowem.

Obserwowane obecnie zmiany w leksyce wpisują się w ogólne tendencje utrzymujące się w językach słowiańskich w ostatnich dekadach i polegają na pojawianiu się nowych, często okazjonalnych leksemów i związków wyrazowych, restrukturyzacji sieci znaczeń wyrazów funkcjonujących już w systemie języka, przesunięciach jednostek leksykalnych w obrębie leksyki pasywnej i aktywnej, neutralnej i nacechowanej oraz wzmożonej aktywności w języku ogólnym wyrazów pochodzących z profesjolektów (zarówno oficjalnych profesjonalizmów, jak i leksemów pochodzących z profesjonalnych żargonów) [*Русский язык...* 1996; Валгина 2003; *Презявы интернационалізацыі...* 2009; Кузьмина, Абросимова 2015]. Jednocześnie te innowacje leksykalne znacząco wpływają na polski i rosyjski system słowotwórczy, prowadząc do powstawania nowych modeli derywacyjnych oraz wzrostu aktywności określonych modeli już w tych językach istniejących.

Materiał badawczy, którego charakterystyka została zawarta w niniejszym tekście, pochodzi z polskich i rosyjskich środków masowego przekazu, tj. prasy, internetu oraz telewizji z okresu od końca lutego do połowy czerwca 2020 roku. Jako źródło ekscerpcji posłużyły drukowane i internetowe wydania następujących polskich i rosyjskich czasopism: „Newsweek”, „Polityka”, „Tygodnik Powszechny”, „Wprost”, „Комсомольская правда”, „Аргументы и факты”, „Огонек”, „Российская газета”. Pojedyncze przykłady polskie pochodzą z programów informacyjnych nadawanych przez stacje TVN, TVN24, Polsat i Polsat News. Wiele jednostek leksykalnych zostało wyselekcjonowanych z różnych stron internetowych o charakterze informacyjnym przy pomocy wyszukiwarki Google, rosyjskiej wersji wyszukiwarki Yandex oraz wyszukiwarki tekstów Frazeeo.pl.

W zgromadzonym materiale znalazły się leksemy, które obrazują niecodzienną i niełatwą sytuację, z jaką mierzy się obecnie świat. Zostały one poddane analizie strukturalno-semantycznej, która ma na celu zaprezentowanie przemożnego wpływu czynników zewnętrznych na najnowszą leksykę polską i rosyjską oraz różnorodności środków językowych wykorzystywanych przez użytkowników obu tych języków do opisu zmienionej przez wirus rzeczywistości.

2. *Koronawirus* i inne zapożyczenia

W centrum badanej grupy jednostek leksykalnych znajduje się zapożyczona nazwa wirusa będącego sprawcą zdarzeń w pierwszej połowie 2020 roku. Termin *koronawirus* ma pochodzenie łacińskie (*coronaviridae*) i odnosi się do całej grupy (*koronawirusy*), jednak obecnie nazwa ta funkcjonuje w zawężonym znaczeniu jako określenie tylko jednego jej przedstawiciela – wirusa SARS-CoV-2, wywołującego ciężki ostry zespół oddechowy, znany jako *COVID-19* (CO – *corona*, VI – *virus*, D – *disease*) [Ziółek, online].

Obecny w nazwie komponent *korona* nawiązuje do budowy cząstki wirusa, której wypustki na kulistej białkowej otoczce przypominają wieniec lub poświatę wokół słońca. W języku jednak w kontekście wirusa wyzyskiwane jest przede wszystkim podstawowe znaczenie leksemu *korona* ('rodzaj ozdoby wkładanej na głowę; oznaka władzy monarszej'), które stanowi bazę wielu zwrotów metaforycznych i żartobliwych, np. „Lekarzom z Wielkopolski «spada korona z głowy»”¹, „Korona z głowy! Bohaterowie czasów koronawirusa w Łodzi”², „Япония сбрасывает корону. Третья экономика мира возвращается к нормальной жизни”³, „Семь дней с короной и без вируса”⁴.

W języku rosyjskim w mowie potocznej nazwa *коронавирус* często zastępowana jest będącym rezultatem kompresji formalno-semantycznej rzeczownikiem *корона*, np. „Как будет жить город после «короны» (...)”⁵. Leksem *корона* używany jest również w znaczeniu choroby, którą wywołuje wirus SARS-CoV-2, por. „С начала пандемии умерли от «короны» 7660 человек (...)”⁶. W związku z tym znaczeniem wyraz ten zyskał w ostatnim czasie silne nacechowanie pejora-

¹ (online) <https://cowzdrowiu.pl/aktualnosci/post/lekarzom-z-wielkopolski-spada-korona-z-glowy> (dostęp 24.08.2020). Wszystkie kolejne przytoczenia w tekście zostały wyekscerpowane 24.08.2020.

² (online) <https://lodz.wyborcza.pl/lodz/7,44788,25886956,koronawirus-w-lodzi.html>

³ (online) <https://www.kommersant.ru/doc/4342382>.

⁴ Hasło to pochodzi z reklamy kompleksu hotelowego „Уральские зори” w Czelabińsku, a w związku z nim wszczęto postępowanie w sprawie naruszenia prawa reklamowego. Zdaniem ekspertów slogan ten sprzyja budowaniu niebezpiecznie lekceważącego stosunku wobec pandemii: „Использование выражения, приобретающего иронический характер, представляется недопустимым в ситуации, требующей осознанного и серьезного отношения общества к проблеме распространения коронавирусной инфекции”. (online) <https://www.kommersant.ru/doc/4356695>. Co więcej, jest w nim zawarta nieuzasadniona sugestia o wydzwięku obietnicy, że goście hotelowi nie zarażą się żadnym wirusem.

⁵ (online) <https://www.kommersant.ru/doc/4342175>.

⁶ (online) <https://novostivoronezha.ru/2020/06/18/178520>.

tywne, którego wcześniej nie posiadał⁷. Jednocześnie, jak zauważa językoznawca Władimir Pachomow, powszechnym stało się niepoprawne wyrażenie *заболеть коронавирусом (вирусом, короной)* zamiast *заболеть (коронавирусной) инфекцией*⁸.

Infekcja wywołwana przez nowego wirusa określana jest mianem *Covid* (w języku rosyjskim wyraz ten występuje także w wersji zasymilowanej graficznie – *ковид*), np. „Modlitwa i tonik, czyli tanzańskie sposoby na Covid”⁹, „(...) наши старички умрут не от ковида, а от одиночества и страха”¹⁰. W jednostkowych kontekstach rzeczownik *covid*, ros. *ковид*, jest używany w metonimicznym znaczeniu osoby chorej, por. „I kolejny covid poszedł do aniołków”¹¹, „В Челябинской области за сутки выявлено 105 новых ковидов (...)”¹².

Wirus SARS-CoV-2 zarówno w polszczyźnie, jak i w języku rosyjskim na początku epidemii określany był w mediach jako *chiński wirus*, *wirus z Wuhan*, *chiński wirus-zagadka*, ros. *китайский вирус*, «*уханьский вирус*», *китайский вирус-убийца*. Wyrażenia wskazujące na chińskie pochodzenie wirusa wywoływały głośny sprzeciw Chin i niemal powszechnie zostały uznane za politycznie niepoprawne. W jednym z marcowych wydań tygodnika „Newsweek” pojawiło się też sformułowanie *italowirus*, które było związane z ogromną liczbą zakażeń koronawirusem we Włoszech na początku marca 2020 roku [Nowicki 2020, 20]. W połowie czerwca natomiast w związku z nowymi zachorowaniami w jakoby wolnym od epidemii Pekinie używane było kolejne toponimiczne określenie – *пекинский вирус*, por. „Китайские вирусологи заявили также, что новый пекинский вирус более контагиозен, то есть заразен”¹³.

Oprócz nazwy wirusa oraz wywoływanej przez niego choroby do języka polskiego i rosyjskiego zapożyczonych zostało kilka innych wyrazów związanych z epidemią i jej konsekwencjami społecznymi. Jednym z anglicyzmów, który

⁷ Negatywne konotacje, które ów rzeczownik obecnie posiada, są na tyle silne, że wpływają nawet na decyzje marketingowe. Jedna z firm samochodowych zmieniła mającą w swym składzie wyraz *corona* nazwę felg nowej marki samochodów elektrycznych. (online) <https://quto.ru/journal/news/mini-pereimenoval-nazvanie-diskov-iz-za-koronavirusa-23-04-2020.htm>.

⁸ Podkast „Инфодемия, коронарка, санитайзер и самоизоляция: как коронавирус меняет русский язык?”. (online) <https://meduza.io/episodes/2020/03/23/infodemiya-koronarka-sanitayzer-i-samoizolyatsiya-kak-koronavirus-menyayet-russkiy-yazyk>.

⁹ (online) <https://www.gosc.pl/doc/6346648>.

¹⁰ (online) <https://www.kommersant.ru/doc/4357850>.

¹¹ (online) <https://pomorska.pl/ar/c1-15022532>.

¹² (online) <http://sn74.ru/news/koronavirus/07758>.

¹³ (online) <https://www.mk.ru/social/health/2020/06/17/agressivnost-koronavirusa-snizilas.html>.

z dnia na dzień znalazł się w powszechnym użyciu w obu badanych językach, jest wyraz *lockdown*, ros. *локдаун*, oznaczający zamknięcie instytucji, placówek oświatowych, centrów handlowych i punktów usługowych połączone z nakazem pozostania w miejscu zamieszkania i ograniczeniem możliwości przemieszczania się, por. „Stać nas na drugi lockdown?”¹⁴, „Компенсацию получают только те, кто совершил за период локдауна не более 22 поездок”¹⁵.

Do języka potocznego przejęty został angielski neologizm *kowidiota*, ros. *ковидиот* (ang. *covidiot*, *Covid + idiot*) w znaczeniu człowieka nieadekwatnie, tj. zbyt nerwowo lub zbyt lekceważąco, reagującego na wydarzenia i ograniczenia związane z epidemią koronawirusa. W obu badanych językach używany jest także anglicyzm *superroznośiciel*, ros. *суперспредер*, *суперраспространитель* (ang. *super-spreader*), oznaczający osobę zarażoną wirusem, która może zarazić proporcjonalnie więcej osób niż inni ludzie, np. „Może to też wynikać z tego, że superroznośiciel ma więcej namnożonego wirusa w organizmie lub jest zakażony większą ilością patogenów”¹⁶, „Человек-инфекция: кто такие суперспредеры?”¹⁷.

Kolejne przykłady zapożyczeń z czasu pandemii koronawirusa pochodzą z terminologii medycznej. Należy do nich rzeczownik *санитайзер* (ang. *sanitizer*), który zastąpił wyraz *антисептик*, mający analogiczne znaczenie (‘обеззараживающее средство’), np. „Санитайзер вместо антисептика: оптимизация на западный манер”¹⁸, „В США спрос на антисептики для рук (санитайзеры) с декабря по январь вырос на 1400%”¹⁹, oraz rzeczownik *фомит* (ang. *fomites*) w znaczeniu ‘любой предмет, на поверхности которого могут жить патогенные микроорганизмы’, np. „До сих пор нет чёткого ответа о передаче вируса через фомиты (контаминированные предметы, одежда, кожа, волосы) (...)”²⁰.

Język rosyjski przejął ponadto z języka angielskiego określenia nowych zjawisk społecznych typowych dla czasu epidemii i izolacji: *зумбомбинг* (ang. *Zoom*, *bombing*, ‘новая разновидность троллинга, несанкционированное подключение злоумышленника к видеоконференции, иногда с демонстрацией

¹⁴ (online) dziennikzachodni.pl/ar/c1-15019767.

¹⁵ (online) https://radiokp.ru/obschestvo/mosmetro-moskvichi-smogut-proverit-razmer-kompensacii-poezdok-s-telefona_nid24513_au8073au.

¹⁶ (online) <https://polki.pl/magazyn/o-tym-sie-mowi,40-000-osob-poddanych-kwarantannie-z-powodu-jednego-mezczyzny-czy-byl-superroznościcielem,10433519,artykul.html>.

¹⁷ (online) https://yandex.ru/turbo/s/medaboutme.ru/zdorove/publikacii/stati/soveti_vracha/chelovek_infektsiya_kto_takie_superspredery/.

¹⁸ (online) <https://zen.yandex.ru/media/pozhivomu/sanitaizer-vmesto-antiseptika-optimizacii-na-zapadnyi-maner-5e92e4044b3ad201b9ee86ef>.

¹⁹ (online) <https://www.kommersant.ru/doc/4276159>.

²⁰ (online) <https://culturavrn.ru/science/31061>.

шокирующих, нецензурных или оскорбительных материалов’), *думскроллинг* (ang. *doom, scrolling*, ‘ciągłe czytanie negatywnych wiadomości o pandemii’), por. „Главная проблема зумбомбинга в принципиальном отсутствии методов защиты от такого вторжения”²¹, „Пандемия COVID-19 добавила в список психиатрических диагнозов еще одно заболевание: думскроллинг”²².

W polskich serwisach informacyjnych ostatnich miesięcy często występuje anglicyzm *drive-thru* (ang. *drive-through*) w znaczeniu mobilnego punktu pobierania wymazu w celu zbadania obecności koronawirusa w organizmie, por. „(...) w specjalnym namiocie ruszył mobilny punkt pobierania wymazów, tzw. drive-thru”²³, lub w znaczeniu badania przeprowadzanego w takim punkcie, np. „Pierwsze drive-thru zostało przeprowadzone w Krotoszynie”²⁴. Najczęściej jednak zapożyczenie to występuje w funkcji atrybutywnej jako określenie punktu lub stanowiska do przeprowadzania testów, np. „(...) muszą się udać na badanie do punktu drive-thru, jeżeli chcą jechać do sanatorium”²⁵. Przed czasem pandemii leksem ten pojawiał się w polszczyźnie sporadycznie, zawsze w kontekście sieci restauracji lub kawiarni, np. „(...) kawiarnia w formie drive-thru, czyli lokal wyposażony w okienko, w którym osoby zmotoryzowane mogą kupić kawę na wynos”²⁶.

3. Wyrazy złożone

Najnowsze zapożyczenia tworzą w obu badanych językach stosunkowo nieliczną grupę, największą zaś aktywność w analizowanym okresie można zaobserwować w obrębie klasy wyrazów złożonych. Krystyna Waszakowa nazywa złożenia charakterystyczną strukturą przełomu XX i XXI wieku oraz podkreśla, że ich zwiększona liczba „jest interpretowana przez badaczy jako jeden z wyraźnych przejawów uintensywnienia się tendencji do precyzji i wyrazistości semantycznej struktur wyrazowych albo tendencji do skrótu, albo też jako wyraz jednoczesnego działania obu tych czynników” [Waszakowa 2010, 352]. Niebywałą dynamiką zarówno w polszczyźnie, jak i w języku rosyjskim, a także w innych

²¹ (online) <https://www.techcult.ru/internet/8131>.

²² (online) https://www.gazeta.ru/lifestyle/style/2020/07/a_13155211.shtml.

²³ (online) <https://www.radiolodz.pl/posts/61626>.

²⁴ (online) <https://www.krotoszynska.pl/koronawirus/koronawirus-7000-testow-w-ramach-drive-thru-w-wielkopolsce,15530>.

²⁵ (online) <https://fakty.interia.pl/raporty/raport-koronawirus-chiny/polska/news-rzecznicz-mz-rozpoczynaja-sie-badania-osob-wyjezdzajacych-do-,nId,4537460>.

²⁶ (online) <https://www.portalspozywczy.pl/horeca/wiadomosci/starbucks-wprowadza-koncept-drive-thru-do-europy-sr-wsch-pierwszy-lokal-tego-typu-ruszy-w-polsce,63574.html>.

językach słowiańskich charakteryzują się przede wszystkim złożenia bezafiksalne powstające w wyniku zestawiania jednoznacznych elementów składowych bez jakichkolwiek przekształceń. Elena Koriakowcewa podkreśla, że ów „nowy typ złożzeń, kompleksowo wyrażających pojęcia atrybutywne i sytuacyjność, jest tak produktywny, ponieważ odpowiada współczesnym zapotrzebowaniom użytkowników języka, zaspokaja potrzebę skrótowego nazywania złożonych pojęć, które w innym wypadku należałoby nazywać za pomocą analitycznych konstrukcji pre-dykatywnych” [Koriakowcewa 2014, 29].

W ostatnich miesiącach w związku z pandemią koronawirusa zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim doszło do powstania seryjnych analitycznych złożzeń z komponentem *korona-*, ros. *корона-*, a w języku rosyjskim także z nazwą *ковид-* (lub *COVID-*), w funkcji prepozytywnego komponentu. Pojawiły się m.in. nazwy osób, eksponujące różne postawy społeczne wobec zaistniałej sytuacji, w tym sceptycyzm, podważanie prawdziwości informacji o pandemii i lekceważenie zalecanych środków ostrożności, np. *korona-ateista*, *korona-denialista*, *koronamenel* (‘osoba lekceważąca ograniczenia wprowadzone w celu ograniczenia rozprzestrzeniania się koronawirusa’), *коронаскептик*, *коронапофигист*, *ковид-диссидент*. Osoby zajmujące zgoła odmienne stanowisko, owładnięte lękiem i gorliwie przestrzegające zaleceń instytucji ochrony zdrowia określane są m.in. za pomocą rzeczowników: *korona-niewolnik*, *коронафоб*, *коронаэнтузиаст*, *ковид-паникер*. Inne nazwy osób należące do prezentowanych typów to m.in. *koronarabuş* (‘złodziej wykorzystujący czas pandemii’), *koronaszwaczka* (‘wolontariuszka szyjąca maseczki ochronne’), *koronacelebryta* (‘osoba znana głównie z tego, że jest zarażona koronawirusem lub zarażony celebryta’), *ковид-трендсеттер* (‘инноватор, своим примером внедряющий новшество во время эпидемии коронавируса’), *ковид-мошенник* (‘мошенник, действующий во время эпидемии коронавируса’), a także występujące w funkcji przymiotnika lub rzeczownika nazwy określające osobę ze względu na wynik testu na obecność koronawirusa: *COVID-dodatni*, *korona-ujemny*, *ковид-положительный*, *ковид-отрицательный*, *ковид-больной*.

Niemalą grupę stanowią złożenia nazywające reakcje i zachowania społeczeństwa w okresie zagrożenia wirusem i niebezpieczną infekcją, np. *koronapanka*, *koronahejt*, *korona optymizm*, *koronalans* (‘dobroczynne działanie na rzecz walki z koronawirusem prowadzone na pokaz’), *korona-plucie* (‘umyślne plucie na inne osoby w celu rzeczywistego lub pozornego zainfekowania ich koronawirusem’), *koronadepresja*, *коронапофигизм* (‘пренебрежительное отношение к пандемии коронавируса’), *коронапсихоз*, *коронабесие* (‘истерика, вызванная пандемией коронавируса’), *коронафобия*, *коронабунт*, nazwy wydarzeń

organizowanych w czasie epidemii, np. *korona-grill*, *korona-party*, *korona-wesele*, *korona-wieczerinka*, *ковид-вечеринка*, a także terminy medyczne i złożenia opisujące działalność służby zdrowia, np. *korona-ambulans*, *koronatest*, *koronadomino* ('lawinowy przyrost zakażeń'), *корона-проверка*, *коронапроявления*, *ковид-госпиталь*, *ковид-позитивность*, *ковид-центр*, *ковид-бригада*, *ковид-статус*, *ковид-пневмония*, *ковид-ассоциированный*.

Wśród nowych złożzeń z komponentami *korona-* i *covid-* nie brakuje terminów finansowych i określeń dotyczących sytuacji gospodarczej, np. *koronaobligacje*, *koronakrach*, *koronarecesja*, *koronaceny*, *коронакризис*, *корона-облигации*, *коронаспрос*, a także nazw związanych ze środkami masowego przekazu i komunikacją, np. *koronanews*, *koronatem*, *koronainfolinia*, *koronanewsletter*, *korona-dziennik*, *коронановости*, *коронахроники*, *коронафейк* ('ложное сведение о коронавирусе'), *корона-статистика*.

W obu językach wyeksponowane zostały ponadto same specyficzne dla czasu pandemii zjawiska językowe w postaci następujących złożzeń analitycznych: *koronarzeczowniki*, *koronajęzyk*, *korona-słownik*, *коронаслова*, *короналексика*, *коронаречь*, *ковид-неологизмы*. Pozostałe odnotowane nazwy złożone z wymienionymi komponentami odnoszą się do różnych sfer aktywności i aspektów życia codziennego w czasie pandemii, np. *koronaśmieci* ('zużyte maseczki, rękawiczki i inne środki ochrony osobistej'), *koronamatura*, *koronarozwód*, *koronawakacje* ('1. czas zawieszenia zajęć szkolnych w związku z epidemią koronawirusa; 2. wakacje w sytuacji obostrzeń i podwyższonych wymogów higieniczno-sanitarnych z powodu epidemii koronawirusa'), *koronaplaża*, *koronaturystyka*, *корона-выпуск* ('выпускники времени пандемии коронавируса'), *ковид-инструктаж*, *карантин-каникулы*.

Struktury złożone z innymi komponentami są mniej liczne, jednak i one wzbogacają zestaw pandemicznych neologizmów. Należą do nich zarówno czyste złożenia, np. *maseczkomania*, *pandemiopsychoza*, *wirusosceptyk*, *макароновирус* ('вызванный сведениями о пандемии спрос на продукты длительного хранения, в частности макароны'), złożenia sufiksalne, np. *маскобесие*, *вирусобесие*, jak i złożenia bezafiksalne, wśród których wymienić można m.in. formacje opisujące prowadzoną na znacznie szerszą niż dotychczas skalę działalność na różnych płaszczyznach za pośrednictwem internetu z komponentem *e-* w języku polskim i *онлайн-* w języku rosyjskim, np. *e-nauka*, *e-koncert*, *e-studia*, *e-sport*, *онлайн-занятия*, *онлайн-кинотеатр*, *онлайн-урок*, *онлайн-фестиваль*.

W zebranych materiale występują również pojedyncze złożenia z tematem niesamodzielnym (związanym), np. *telemedycyna* (gr. *tele-* 'na odległość' + *medycyna*, 'zdalna forma świadczenia usług medycznych'), *teleporada* ('porada medyczna

udzielana w formie zdalnej’), oraz złożenia z komponentem o postaci zdeintegrowanej, np. *maseczkomat* (*maseczka* + *-mat* < *automat*, ‘urządzenie umożliwiające bezobsługowy zakup maseczki ochronnej’), *wymazobus* (*wymaz* + *-bus* < *autobus*, ‘ambulans pobierający próbki do testów na obecność koronawirusa’).

4. Kontaminacje

Jedną z aktywnych tendencji we współczesnym słowotwórstwie jest tworzenie okazjonalizmów metodą kontaminacji, co owocuje szeregiem nowych jednostek leksykalnych o żartobliwym lub ironicznym charakterze. Elena Ziemska w następujący sposób tłumaczy dążenie człowieka do wprowadzenia do języka elementu zabawy i zaskoczenia: „Человек играет со словом, состязается в этих играх с окружающими, стремясь победить соперника в остроумии, остроловии, оригинальности формы выражения” [Земская 1996, 128]. W sytuacji, w jakiej znalazł się świat w czasie rozprzestrzeniania się koronawirusa, z pewnością można do tego argumentu dodać jeszcze próbę zminimalizowania lęku i poczucia zagrożenia związanego z ryzykiem zachorowania poprzez żart i ironię. Krystyna Ratajczyk podkreśla, że „okazjonalizmy kontaminacyjne są godne uwagi ze względu na ich fenomen semantyczny, czyli pomnożenie sensów w jednym słowie. W oszczędnej formie przekazana jest zarówno wielopłaszczyznowa informacja, jak i stosunek autora do opisywanej rzeczywistości. W ten sposób autor kreuje obraz tej rzeczywistości, czyli obraz świata, najczęściej o ujemnej aksjologizacji” [Ratajczyk 2015, 15].

Kontaminacje obecne są również w grupie analizowanych polskich i rosyjskich neologizmów ostatnich miesięcy. W materiale badawczym do najliczniej reprezentowanych należą formacje powstałe z połączenia początkowej części pierwszego i końcowej części drugiego komponentu²⁷, np. *infodemia* (*informacja* + *epidemia*), ros. *инфодемия* (‘rozprzestrzenianie się niewiarygodnych i nieprawdziwych informacji dotyczących koronawirusa’), *koronasutra* (*koronawirus* + *kamasutra*), ros. *коронасутра* (‘instrukcja dotycząca życia seksualnego w czasie pandemii’), *korontanna* (*koronawirus* + *kwarantanna*, ‘kwarantanna wprowadzona z powodu epidemii koronawirusa’), *koronagedon* (*koronawirus* + *armagedon*, ‘kłęska, spustoszenie, katastrofa wywołana przez pandemię koronawirusa’), *koronapokalipsa* (*koronawirus* + *apokalipsa*, ‘spowodowany epidemią koronawirusa chaos

²⁷ Sposób tworzenia struktur tego typu w piśmiennictwie rosyjskim nazywany jest teleskopowym („телескопический способ словообразования”, „телескопия”) [Кузьмина, Абросимова 2015, 152].

zapowiadający koniec świata’), *koronalia* (*koronawirus* + *juwenalia*, ‘juwenalia w okresie pandemii koronawirusa’) *карантикулы* (*карантин* + *каникулы*, ‘період отмены школьных занятий по эпидемиологическим основаниям’), *коронантин* (*коронавирус* + *карантин*, ‘карантин, наложенный по поводу коронавируса’), *короноя* (*коронавирус* + *параноя*, ‘болезненный страх заразиться коронавирусом’), *карантим* (*карантин* + *интим*, ‘интимная обстановка во время карантина’), *карантье* (*карантин* + *рантье*, ‘человек, сдающий собаку в аренду для прогулок’), *коронаоке* (*коронавирус* + *караоке*, ‘пение дома во время карантина’).

W mniejszej liczbie występują kontaminaty złożone z jednego komponentu o pełnej postaci i zdeintegrowanej formy drugiego z nich, przy czym forma pełna może występować zarówno w prepozycji, jak i postpozycji, np. *kawantanna* (*kawa* + *kwarantanna*, ‘spotkanie na kawie w trybie zdalnym’), *memdemia* (*mem* + *epidemia*, ‘masowe tworzenie memów na tematy związane z pandemią’) *pandemimika* (*pandemia* + *mimika*, ‘mimika górnej części twarzy zakrytej do połowy maseczką ochronną’), *карантини* (*карантин* + *Мартини*, ‘алкогольный напиток, который пьют участники группового чата на онлайн-вечеринках’), *ковидарность* (*ковид* + *солидарность*, ‘солидарность людей во время пандемии коронавируса’).

Połączenie pełnych form obu komponentów można zaobserwować w dwóch rosyjskich rzeczownikach: *карантиндер* (*карантин* + *Тиндер*, ‘мобильное приложение для знакомств Тиндер, используемое во время карантина’), *ковидиом* (*ковид* + *идиом*, ‘неологизм, возникший во время пандемии коронавируса’), a także w okazjonalnym przzymiotniku *коронавирусский* (*коронавирус* + *русский*, o charakterze: ‘отличающийся чертами, приписываемыми русскому обществу, детерминирующими рискованное поведение во время эпидемии’).

Ciekawym przykładem kontaminacji jest również wyraz *инфейкция* (*инфекция* + *фейк*, ‘распространение фейков об эпидемии коронавируса’) będący rezultatem włączenia, tzn. ulokowania wyrazu w środku wyrazu bazowego [Ratajczyk 2015, 47]. W analogiczny sposób powstał okazjonalny przzymiotnik *неблаCOVIDный* (*неблаговидный* + *COVID*, ‘о бизнесе, который наживается во время пандемии’), w którym dodatkowo zastosowano mechanizm grafoderywacji²⁸.

²⁸ Grafoderywacja to produktywny w słowotwórstwie słowiańskim końca XX i początku XXI w. sposób tworzenia derywatów poprzez graficzne wyróżnienie części wyrazu, która formalnie pokrywa się lub jest bardzo zbliżona do innego wyrazu, np. *БесприМЭРные скандалы*. W jej realizacji powstają okazjonalizmy o skondensowanym znaczeniu wywodzącym się z całości kontekstu, w którym się znajdują [Ращибуурская 2009, 162–163].

5. Derywaty proste

Wśród wyselekcjonowanych jednostek leksykalnych znajduje się także grupa derywatów prostych, choć jest ich znacznie mniej niż wyrazów złożonych. W materiale polskim odnotowane zostały pojedyncze formacje sufiksalne: *covidowiec*, *koronialsi* (na wzór rzeczownika *milenialsi*, 1. ‘pokolenie ludzi wchodzących w dorosłość w czasie epidemii koronawirusa’, 2. ‘dzieci poczęte w okresie epidemii koronawirusa’), *superroznośicielstwo* (< *superroznośiciel*), *covidowy*, *koronawirusowy*, prefiksalne: *parapandemia*, *pseudopandemia*, *superinfekcja*, oraz prefiksально-sufiksalne: *współchorobowość*, *wielochorobowość* (‘jednoczesne występowanie u pacjenta większej ilości schorzeń’), *postkoronawirusowy*, *postcovidowy*, *przedpandemiczny*, *antykoronawirusowy*, *antymaseczkowy*.

W wyekscerpowanym materiale rosyjskim znajduje się kilkanaście neologizmów sufiksalnych, np. *карантинщик* (‘tот, кто находится в карантине’), *квартирник* (‘концерт, который проводится дома с трансляцией в социальных сетях’), *ковидник* (‘больница для пациентов с COVID-19 или сам пациент’), *гречник* (‘человек, который скупает гречку, опасаясь продовольственного кризиса из-за пандемии’), *ковидарий* (‘специализированная больница для пациентов с COVID-19’), *корониалы* (‘дети лет 10–15, которые легко осваивают виртуальную реальность’), *застрянец* (< *застрясть*, ‘тот, кто остается за границей и не может вернуться на родину из-за локдауна’), *ковидиада*, *карантиниада* (‘занятия спортом в домашних условиях’)²⁹, *коронавирусный*, *ковидный*, *зумиться* (‘общаться в сервисе видеоконференции Zoom’), *карантинить* (‘проводить время на карантине’).

Część rosyjskich formacji sufiksalnych należy do jednostek potocznych o silnym nacechowaniu ekspresywnym, np. *ковидло* (‘неодобрительное название коронавируса’), *коронавт* (‘человек в белом, защитном костюме или тот, кто гуляет по улице в маске и перчатках’), *наружу* (‘то, что за пределами дома’).

W grupie badanych derywatów rosyjskich występują też pojedyncze derywaty prefiksalne: *псевдопандемия*, *гиперизоляция*, prefiksально-sufiksalne: *докоронавирусный*, *докоронный*, *посткарантинный*, *посткоронный*, *посткоронавирусный*, *постпандемический*, *посткоронакризисный*, oraz żartobliwa prefiksально-sufiksoidalna formacja *расхламинго* utworzona od rzeczownika *хлам* (‘генеральная уборка дома’).

²⁹ Rosyjscy internauci wyszczególnili następujące dyscypliny takiej domowej olimpiady w czasie kwarantanny: *современное пятижорье*, *перетягивание салата*, *легкая котлетика*, *фигурное питание*, *балконный спорт*, *вялобол*, *спортивная ходьба в Пятерочку* (sieć sklepów w Rosji), *алкогольф*. (online) <https://anekdotovstreet.com/anekdot/karantiniada-2020-sovremennoe-pyatizhore/227148/>.

6. Zmiany semantyczne

Wśród polskich i rosyjskich innowacji leksykalnych pojawiających się w czasie pandemii koronawirusa można zaobserwować przesunięcia semantyczne polegające głównie na zawężeniu znaczenia leksemów. W węższym znaczeniu używane są przede wszystkim rzeczowniki *koronawirus*, co było sygnalizowane już wcześniej, oraz *wirus*. Określenie *wirus*, ros. *вирус*, obecnie niemal we wszystkich kontekstach wskazuje konkretnie na SARS-CoV-2, np. „Wirus rozkłada kolejne miasta w regionie łódzkim i przywraca obostrzenia”³⁰, „Сочетание всех этих факторов и заставило исследователей отнести детей к самой опасной категории распространителей вируса”³¹. W węższym niż dotychczas znaczeniu występuje polski rzeczownik *izolatorium*, który według definicji słownikowej oznacza ‘zakład leczniczy, rodzaj sanatorium przeznaczony wyłącznie dla chorych na jakąś chorobę zakaźną’, teraz zaś określa się tym mianem ‘miejsce dla osób oczekujących na wynik testu na obecność koronawirusa’.

Modyfikacja znaczenia polegająca na jego poszerzeniu objęła jedne z najbardziej powszechnych w rosyjskiej epidemicznej codzienności nazwy *удаленка* (‘удаленная работа’) i *дистанционка* (‘дистанционное обучение’). Pierwszy leksem wcześniej odnosił się do pracy tzw. freelancerów, czyli osób bez etatu, realizujących zlecenia pracodawcy, w tej chwili często nazywa on ogólnie pracę wykonywaną w domu w związku z obostrzeniami wynikającymi z sytuacji epidemicznej. Rzeczownik *дистанционка* określa obecnie sposób kształcenia się wszystkich bez wyjątku uczniów. Rozszerzenie znaczenia obu tych uniwerbizmów wynika oczywiście z okoliczności, które wymogły na społeczeństwie prowadzenie tego rodzaju aktywności na szeroką skalę.

Wspomnieć należy także o wyrazach, które wzbogaciły się w dobie pandemii o nowe, nieznane dotąd znaczenia. Ilustracją derywacji semantycznej w materiale polskim może być rzeczownik *wymazówka* używany dotąd w znaczeniu ‘pałeczka do pobierania wymazu’. W wielu artykułach prasowych w ostatnich miesiącach wyrazem *wymazówka* nazywana jest karetka, którą przyjeżdża do pacjenta zespół pobierający wymazy. Nowe znaczenie otrzymał również czasownik *wymazywać* (‘1. ścierać, usuwać coś napisanego lub narysowanego’, 2. ‘mocno czymś mazać, smarować, brudzić’, 3. ‘powodować, że coś przestaje być znane, obecne’, 4. pot. ‘zużywać coś’) i pochodzący od niego rzeczownik *wymazywanie*. W oficjalnych komunikatach dotyczących pandemii wyrazy te wskazują na czynność pobierania

³⁰ (online) dzienniklodzki.pl/ar/c14-15020985.

³¹ (online) <https://iz.ru/1025383/2020-06-19/>.

wymazów od pacjentów w celu zbadania obecności koronawirusa w organizmie, np. „Biorąc pod uwagę koszty i pracę – nie wszystkie laboratoria były na początku w stanie „wymazywać” pacjentów komercyjnie (...)”³², „Resort zdrowia chce zakończyć wymazywanie pracowników przemysłu wydobywczego na Śląsku w ciągu przyszłego tygodnia”³³.

Rosyjskimi przykładami neosemantyzmów są m.in. nazwy *карантинизация*, *самоизоляция*, *контактный*. Rzeczownik *карантинизация* to termin medyczny często występujący w połączeniu *карантинизация плазмы*, oznaczający ‘przechowywanie zamrożonego osocza do czasu ponownego badania dawcy pod kątem chorób zakaźnych’. Zgromadzony materiał zawiera wiele przykładów użycia tego leksemu w znaczeniu nakazu poddania się kwarantannie, por. „(...) только временная карантинизация (те самые две недели) поможет снизить уровень заболеваемости”³⁴. Wyraz *самоизоляция* (‘погружение в мир личных переживаний с отстранением от внешнего мира’) należy do terminów z dziedziny psychologii, czasem też jest używany w kontekście zagadnień ekonomiczno-politycznych (por. *самоизоляция страны*). Nowe znaczenie tego wyrazu ma w przeciwieństwie do znaczeń wcześniejszych nacechowanie pozytywne i wskazuje na przestrzeganie zaleceń służb sanitarno-epidemiologicznych dotyczących nieopuszczania miejsca zamieszkania bez konieczności i uzasadnionej przyczyny, np. „Тридцатого марта в России введен режим полной самоизоляции для всех граждан из-за угрозы распространения COVID-19”³⁵. W wyselekcjonowanych z internetu kontekstach przymiotnik *контактный* używany jest do charakterystyki osoby, która miała kontakt z kimś zarażonym koronawirusem. W części zdań występuje też w postaci substantywowanej, por. „Все заболевшие и контактные находятся на карантинной самоизоляции и под обязательным медицинским наблюдением”³⁶.

Niektóre z nowych znaczeń mają charakter zdecydowanie żartobliwy i okazjonalny, np. *короноваться* (‘сдать тест на коронавирус’), *шашлычники* (‘нарушители самоизоляции, устраивающие пикники’), *маски-шоу* (pierwotne znaczenie: ‘обыск, захват и т. п. с участием спецназа и применением физической силы’, nowe znaczenie: ‘хождение людей в масках по улицам’), *голомордые* (pierwotne znaczenie ‘небритые’, nowe znaczenie: ‘люди без защитной маски’).

³² (online) <https://twojeradio.fm/prezes-szpitala-w-goleniowie-komercyjne-testy-na-koronawirusa-nie-ciesza-sie-duza-popularnoscia-powodem-jest-cena-video.html>.

³³ (online) <https://forsal.pl/artykuly/1478724,cieszynski-te-same-szpitala-jednoimienne-moga-zostac-przywroczone-na-jesieni.html>.

³⁴ (online) <https://politsib.ru/news/37710>.

³⁵ (online) <https://ria.ru/20200408/1569764617.html>.

³⁶ (online) <https://stavropolye.tv/news/134291>.

7. Podsumowanie

Rok 2020 będzie bez wątpienia długo pamiętany jako czas panowania koronawirusa, czas strachu i niepewności oraz czas głębokiego kryzysu w wielu sektorach gospodarki. Wszystkie aspekty tej niecodziennej i niespokojnej rzeczywistości bardzo szybko znalazły odzwierciedlenie w języku. Także język polski i język rosyjski zaczęły błyskawicznie wzbogacać się o nowe jednostki leksykalne opisujące realia walki z koronawirusem na różnych płaszczyznach. Innowacje dokonujące się w systemach leksykalnych obu języków niemal każdego dnia są ilustracją tendencji aktywnych w nich od końca XX wieku, z których główna to internacjonalizacja rozumiana jako jednostronna relacja polegająca na wpływie jednej grupy języków (język angielski) na drugą (języki słowiańskie) [Waszakowa 2019, 189]. Jednym z jej przejawów jest widoczna w analizowanym materiale leksykalnym aktywizacja procesu tworzenia złożzeń bezafiksalnych wpływających na wzrost aglutynacyjności w języku polskim i rosyjskim, np. *koronabus*, *koronahejt*, *коронафейк*, *ковид-центр*. Innym wyrazem wpływu języka angielskiego na badane systemy leksykalne są zapożyczenia bezpośrednie, np. *lockdown*, *думскроллинг*, oraz formacje tworzone na gruncie języka zapożyczającego od kluczowych w danym okresie wyrazów obcego pochodzenia, np. *covidowiec*, *koronials*, *ковидник*, *зумиться*. Nowe zjawiska i sytuacje zaistniałe w związku z pandemią koronawirusa znalazły odzwierciedlenie także w licznych polskich i rosyjskich przykładach kontaminacji leksykalnych o żartobliwym charakterze, np. *pandemimika*, *epidemiokracja*, *ковидиом*, *инфейкция*. Odmieniona rzeczywistość wpłynęła ponadto na modyfikacje znaczeń wyrazów, o czym świadczą zaobserwowane przykłady neosemantyzmów, m.in. *wymazywanie*, *короноваться*.

Badanie zgromadzonego materiału pozwoliło wyodrębnić trzy zasadnicze grupy jednostek leksykalnych. Jedną z nich to upowszechniające się w języku ogólnym terminy medyczne, ekonomiczne i administracyjne, które stały się nieodłączną częścią komunikacji i języka mediów w pandemicznych okolicznościach. Warstwa druga to wyrazy potoczne, którymi posługują się na co dzień użytkownicy języka polskiego i rosyjskiego w nowej rzeczywistości. Trzecią grupę tworzą jednostki okazjonalne, nacechowane aksjologicznie, charakteryzujące się silną ekspresją, tworzone doraźnie w odpowiedzi na niecodzienne wydarzenia i sytuacje, wpisujące się w koncepcję kultury śmiechu i pomagające przetrwać czas kryzysu. Jedynie czas pokaże, które z tych innowacji pozostaną w języku dłużej, a które odejdą w niepamięć wraz z wyczekiwany koniec pandemii.

BIBLIOGRAFIA

- Koriakowcewa Elena. 2014. *Słowotwórcze zasoby nowych stylów funkcjonalnych w językach słowiańskich*. „LingVaria” nr 1 (17): 9–32.
- Nowakowska Beata. 2005. *Nowe połączenia wyrazowe we współczesnej polszczyźnie*. Kraków: Wydawnictwo LEXIS.
- Nowicki Maciej. 2020. *Italowirus*. „Newsweek” nr 11: 20–22.
- Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich*. 2009. Red. Koriakowcewa E. Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej.
- Ratajczyk Krystyna. 2015. *Kontaminacje leksykalne. Kultura – sens – pragmatyka*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Waszakowa Krystyna. 2010. *Composita – charakterystyczna struktura przelomu XX/XXI w. W: Człowiek. Słowo. Świat*. Red. Chojrak J., Korpysz T., Waszakowa K. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego: 351–363.
- Waszakowa Krystyna. 2019. *Internacjonalizacja w słowotwórstwie polszczyzny przelomu XX i XXI wieku jako przykład jednostronnych kontaktów językowych*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” t. 75: 179–193.
- Ziółek Magdalena. *Koronawirus. Eksperti UAM o wirusie*. (online) <https://uniwersyteckie.pl/nauka/koronawirus-eksperti-uam-o-wirusie> (dostęp 24.08.2020).
- Абрамов Андрей. *Словарь эпохи коронавируса: «Ковидиоты на самоизоляции зачали коронаиалов, зумились и оформили ковидиворс»*. (online) <https://www.kp.ru/daily/27132/4221683/> (доступ 24.08.2020).
- Валгина Нина Сергеевна. 2003. *Активные процессы в современном русском языке*. Москва: «Логос».
- Земская Елена Андреевна. 1996. *Активные процессы современного словопроизводства. В: Русский язык конца XX столетия (1985–1995)*. Red. Земская Е. Москва: Языки русской культуры: 90–141.
- Кузьмина Наталья Арнольдовна, Абросимова Екатерина Алексеевна. 2015. *Активные процессы в русском языке и коммуникации новейшего времени. Учебное пособие*. Москва: Издательство «ФЛИНТА»: Наука.
- Рацибурская Лариса Викторовна. 2009. *Тенденция к интернационализации в деривационных процессах современного русского языка. В: Прzejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich*. 2009. Red. Koriakowcewa E. Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej.

REFERENCES

- Koriakowcewa Elena. 2014. *Słowotwórcze zasoby nowych stylów funkcjonalnych w językach słowiańskich*. „LingVaria” no 1 (17), pp. 9–32. (In Polish)
- Kuz'mina Natal'â Arnol'dovna, Abrosimova Ekaterina Alekseevna. 2015. *Aktivnye processy v ruskom âzyke i kommunikacii nowejšego vremeni. Učebnoe posobie* [Active Processes in Russian Language and Modern Communication. Tutorial]. Moscow, Izdatel'stvo “FLINTA”: Nauka. (In Russian)
- Nowakowska Beata. 2005. *Nowe połączenia wyrazowe we współczesnej polszczyźnie*. Cracow, Wydawnictwo LEXIS. (In Polish)
- Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich*. 2009. Ed. Koriakowcewa E. Siedlce, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej. (In Polish)

- Raciburskaà Larisa Viktorovna. 2009. *Tendenciã k internacionalizacii v derivacionnyh procesah sovremennogo ruskogo àzyka* [Internalization in the Modern Russian Word-Formation]. In: *Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich*. 2009. Ed. Koriakowcewa E. Siedlce, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej. (In Russian)
- Ratajczyk Krystyna. 2015. *Kontaminacje leksykalne. Kultura – sens – pragmatyka*. Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. (In Polish)
- Valgina Nina Sergeevna. 2003. *Aktivnye processy v sovremennom ruskom àzyke* [Active Processes in Contemporary Russian Language]. Moscow, "Logos". (In Russian)
- Waszakowa Krystyna. 2010. *Composita – charakterystyczna struktura przelomu XX/XXI w.* In: *Człowiek. Słowo. Świat*. Eds Chojrak J., Korpysz T., Waszakowa K. Warsaw, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, pp. 351–363. (In Polish)
- Waszakowa Krystyna. 2019. *Internacjonalizacja w słowotwórstwie polszczyzny przelomu XX i XXI wieku jako przykład jednostronnych kontaktów językowych*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” Vol. 75, pp. 179–193. (In Polish)
- Zemskaa Elena Andreevna. 1996. *Aktivnye processy sovremennogo slovoiproizvodstva* [Active Processes in Modern Word-Formation]. In: *Russkij àzyk konca XX stoletia (1985–1995)* [The Russian Language at the End of the 20th Century (1985–1995)]. Ed. Zemskaa E.A. Moscow, Àzyki russkoj kul'tury, pp. 90–141. (In Russian)
- Ziółek Magdalena. *Koronawirus. Eksperci UAM o wirusie*. Available at: <https://uniwersyteckie.pl/nauka/koronawirus-eksperci-uam-o-wirusie> (Accessed 24 August 2020). (In Polish)

МЕТАФОРИЧЕСКАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ЛЖИ И ОБМАНА (НА МАТЕРИАЛЕ СОВРЕМЕННОЙ РОССИЙСКОЙ ПРЕССЫ)

Łukasz Malecki

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5813-8630>

e-mail: lmalecki@amu.edu.pl

Аннотация: Метафоре отводится роль одного из наиболее продуктивных средств формирования вторичных наименований в создании языковой картины мира, которая обладает свойством навязывать говорящим на определенном языке специфичный взгляд на мир. Современная когнитивная лингвистика считает метафору не тропом, призванным украсить речь и сделать образ более понятным, а формой мышления. В коммуникативной деятельности метафора – важное средство воздействия на интеллект, чувства и волю адресата. В настоящее время в повседневной коммуникации отмечается повышенная агрессивность высказываний, активное использование конфронтационных стратегий и тактик речевого поведения, напр., всевозможных угроз, игнорирования, дискредитации, наклеивания ярлыков, оскорбления, а также обмана. Обман, несомненно, принадлежит к наиболее значимым социальным явлениям, но одновременно он отличается и высокой степенью абстрактности. Абстрактность семантического наполнения обмана, в свою очередь, побуждает обращаться к лексике с более конкретным значением. Настоящая статья посвящена рассмотрению метафоры в качестве средства вербализации лжи и обмана в современном русском языке. Объект исследования – метафора, функционирующая в языке современной русскоязычной газеты, в свою очередь предмет – метафора, очерчивающая языковую реализацию лжи и обмана, являющаяся ярким средством вербализации оценки, в частности и в печатных СМИ. Материалом исследования послужили русскоязычные газетно-публицистические тексты ведущих высокотиражных печатных изданий, напр.: «Новая газета», «Независимая газета», «Вести», «Российская газета», «Коммерсантъ» и др. В результате анализа фактического материала, отобранного из современной русскоязычной печати, возможным является выделение нескольких схем, метафорических моделей, которые вскрывают механизм метафорического описания обмана и его разновидностей. В большей степени оказываются

востребованными конфликтные, агрессивно воздействующие метафоры обмана (криминальные и милитарные), метафоры водной стихии (гидронимные), а также экономические, морбиальные и антропоморфные. Обман, ложь, фейк чаще всего характеризуются как сущности, неподконтрольные человеку, независимые от него, хотя им вербализованные в речи с моделированием целой системы схем. Кроме этого, в русскоязычной печати обман и его разновидности воспринимаются как самостоятельные, всепроникающие, нередко мистические сущности, перед которыми человек оказывается слабым и бессильным существом, характеризующие человека как пассивного, невластного над своей деятельностью, склонного к зависимости от неких более могущественных сил.

Ключевые слова: метафора, метафорическая репрезентация, ложь, фейк, медиа-дискурс

Submitted on June 20, 2020
Accepted on September 09, 2020

METAPHORICAL REPRESENTATION OF LIES AND DECEPTION (BASED ON THE MATERIAL OF CONTEMPORARY RUSSIAN NEWSPAPERS)

Łukasz Malecki

Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5813-8630>

e-mail: lmalecki@amu.edu.pl

Abstract: Metaphor is assigned the role of one of the most productive means of forming secondary names in creating a linguistic picture of the world, which has the property of imposing a specific view of the world on speakers of a certain language. Modern cognitive linguistics considers metaphor not as a trope designed to decorate speech and make an image more understandable, but as a form of thinking. In communicative activity, metaphor is an important means of influencing the intellect, feelings and will of the addressee. Currently, in everyday communication there is an increased aggressiveness of statements, the active use of confrontational strategies and tactics of speech behaviour, e.g. many kinds of threats, ignorance, discrediting, labelling, insults and deception. Deception is undoubtedly one of the most significant social phenomena but, at the same time, it is distinguished by a high degree of abstractness. The abstractness of the semantic content of deception, in turn, prompts to refer to vocabulary with a more specific meaning. This article is devoted to the consideration of metaphor as a means of verbalizing lies and deceit in modern Russian. The object of the research is a metaphor that functions in the language of modern Russian-language newspaper, in turn, the subject is a metaphor that outlines the linguistic implementation of lies and deceit, which is a vivid means of verbalizing an assessment, in particular in the print media. The research material was the Russian-language newspaper and journalistic texts of the leading high-circulation print media, for example: *Novaya Gazeta*, *Nezavisimaya Gazeta*, *Vesti*, *Rossiyskaya Gazeta*, *Kommersant* and others. As a result of the analysis of factual material selected from the modern Russian-language press, it is possible to identify several schemes – metaphorical models that reveal the mechanism of a metaphorical description of deception and its varieties. Metaphors in great demand turn out to be those of an aggressive nature: metaphors of deception (criminal and military), metaphors of the water element (hydronymic), as well as economic, morbid and anthropomorphic metaphors. Deception, lies, and fakes are most often characterized as entities that are beyond the control of a person, independent of them, although they are verbalized in speech with the modelling of an entire system of schemes. In addition, in the Russian-language press, deception and its varieties are

perceived as independent, all-pervading, often mystical entities, before which a person turns out to be a weak and powerless being, characterizing a person as passive, powerless over their activities, inclined to dependence on some more powerful forces.

Keywords: metaphor, metaphoric representation, lie, fake, media discourse

Лексема *обман* и ее многочисленные синонимы (*неправда*, *ложь* и бьющий рекорды популярности *фейк*) служат для номинации явления, отличающегося общественной значимостью, распространенностью в жизни каждой языковой личности и отражающегося в многочисленных видах и проявлениях.

Толковый словарь Сергея Ожегова так раскрывает смысловую структуру слова *обман*: «1) слова, поступки, действия и т. п., намеренно вводящие других в заблуждение; 2) Заблуждение, ошибка; 3) ложное представление о чем-нибудь, ложь» [Ожегов, Шведова online]. Автор монографии «Психология лжи» Пол Эжман, в свою очередь, отмечает, что «(...) ложь или обман – действия, которым один человек вводит в заблуждение другого, делая это умышленно, без предварительного уведомления о своих целях и без отчетливо выраженной со стороны жертвы просьбы не раскрывать правды» [Эжман 2018, 22].

Обман как действие предполагает двух (или более) участников: «обманщика» – автора или адресанта – того, кто совершает действие, т. е. обманывает или намеревается кого-то обмануть, и «обманутого», т. е. адресата – того, на кого данное действие направлено. Первый из упомянутых участников – обманщик – является активным деятелем, в свою очередь, второй – обманутый – находится чаще всего в позиции пассивного субъекта, ради которого обман скрывается и затаивается.

Обман сопровождает общение, коммуникацию и своеобразно в нем реализуется, отражая конфликт между нормой, моралью и правдой как одной из фундаментальных ценностей общества. Известно, что можно выделить столько картин мира, сколько имеется наблюдателей, т. е. бесконечное количество. Учитывая вышеизложенное, отметим, что любая вербальная кодировка информации может быть одновременно и правдой, и ложью для разных реципиентов, языковых личностей. Данное замечание особенно актуально, и нашу современность совершенно справедливо называют «эпохой пост-правды» и «эпохой фейков». Фактически человек постоянно сталкивается с обманом: либо мы говорим неправду, либо нам лгут. Вышесказанное

позволяет констатировать, что обман, хотим мы этого или нет, вне сомнения, является неотъемлемой составляющей жизни каждого из нас.

Вопросы, связанные с рассмотрением лингвофилософского феномена обмана (лжи), в последние годы привлекают особое внимание ученых различных сфер науки: и философов [Свинцов, 1990; Гусейнов, 1989; Секацкий, 1994; 1995], и психологов [Знаков, 1993; 1994; 1995; 1997; Щербатых, 2002; Экман 2008; Хьюстон, Флойд 2015; Кузина, 2018], и, естественно, языковедов [Шаховский 1995; Булыгина 1995; Шмелев 1995; Панченко, 1999; Антас 1999; Арутюнова, 2008; и др.].

Нет такой сферы деятельности, в которой человек не сталкивался бы в той или иной степени с вышеназванным феноменом. Нет сомнения в том, что обман или ложь не только вызывают, но и определенным образом моделируют человеческие эмоции, влияют на поведение человека, способ восприятия информации, а также ее понимания, интерпретации. В настоящее время наблюдаем довольно распространенное явление «превращения» обмана и лжи, ранее осуждаемых, в официально одобряемые действия, даже регулируемые социальной нормой. Ярким примером этого факта является феномен т. н. *фейка* или *фейковых новостей* – новейшей разновидности обмана, наиболее выразительно проявляющегося в современных СМИ.

Обман, несомненно, принадлежит к наиболее значимым социальным явлениям, но одновременно он отличается и высокой степенью абстрактности. Абстрактность семантического наполнения обмана, в свою очередь, побуждает обращаться к лексике с более конкретным значением.

Одним из способов вербализации представлений о воздействии обманщика на свою «жертву» служат метафорические образования, с помощью которых семантическое поле обмана расширяется и своеобразно наполняется, благодаря появлению дополнительных семантических признаков и вследствие возникновения новых его семантических маркеров, смыслов, конкретизирующих его характеристики.

Метафорические выражения, как известно, не только отражают и эксплицируют восприятие действительности, корректируют мировидение, мировосприятие и миропонимание человека, но и во многом формируют все перечисленное. Именно поэтому исследование метафоры дает возможность понять, каким образом человек представляет себе окружающую его действительность.

Настоящая статья посвящена рассмотрению метафоры в качестве средства вербализации лжи и обмана в современном русском языке. Объект исследования – метафора, функционирующая в языке современной

русскоязычной газеты, а её предмет – метафора, очерчивающая языковую реализацию лжи и обмана, являющаяся ярким средством вербализации оценки, в частности и в печатных СМИ, поскольку «познаваемый мир всегда оценивается, а оценка – свидетельство степени познания мира» [Космеда 2000, 92]. Материалом исследования послужили русскоязычные газетно-публицистические тексты ведущих высокотиражных печатных изданий, напр.: «Новая газета», «Независимая газета», «Вести», «Российская газета», «Коммерсантъ» и др.

В настоящей статье использована система исследовательских методов. Основными среди них являются интерпретационный метод и прием абстрагирования, а также описательный и классификационный методы, активизированы контекстуальный и дискурсивный виды анализа, последовательно использован метод когнитивной интерпретации, а также приём сплошной выборки материала: осуществляется фиксация метафорических образований из газетных текстов последних лет – начала XXI века.

Метафоре, как известно, отводится роль одного из наиболее продуктивных средств формирования вторичных наименований в создании языковой картины мира, которая обладает свойством «навязывать говорящим на данном языке специфичный взгляд на мир» [Телия 1988, 175]. Однако метафора вплетается в концептуальную систему отражения мира, обогащает и украшает ее как наиболее популярное орнаментальное средство речи.

Изучение метафоры имеет долгую традицию. На протяжении длительного периода времени метафора преимущественно воспринималась как эстетическое выразительное средство, служащее исключительно для украшения речи. Вышеизложенное понимание метафоры имеет свое начало еще в трудах античных философов, прежде всего Платона и Аристотеля. Вслед за ними поколения ученых и философов рассматривали метафору, прежде всего, как необязательное дополнение речи, второстепенное средство, усиливающее ее эмоциональное воздействие на аудиторию [см. об этом: Ковалевская 2009, 80].

Однако в современных исследованиях по метафорологии, к наиболее известным из которых относится монография Джона Лакоффа и Майкла Джонсона «Метафоры, которыми мы живем», положено начало интерпретации метафоры в совершенно новом ключе. Когнитивная теория метафоры показывает, что последняя присуща языку органически. Метафора – это способ человеческого мышления, с помощью которого в речи, а затем и в языке возникают и закрепляются различные понятия, специфически вербализованные.

В последнее время интерес к изучению метафоры возобновляется в связи с актуализацией когнитивного направления в современной лингвистике. Методологически важным стало утверждение, что именно в метафоре наиболее ярко проявляется и воплощается специфика мировосприятия действительности человеческим сознанием. В рамках когнитивной лингвистики предполагается рассмотрение метафоры с учетом особенностей познавательной деятельности индивида как языковой личности, языкового пользователя, лингвоперсоны. Определенные когнитивные способности (напр., способность найти сходства и отличия, а также способность обобщать, суммировать и абстрагировать) дают человеку возможность использовать механизм метафоризации в рамках процесса переосмысления понятий и представлений, формируемых на основе познания различных фрагментов окружающей действительности.

Американский лингвист Дж. Лакофф приводит такое рассуждение о метафоре:

(...) для большинства людей метафора – это поэтическое и риторическое выразительное средство, принадлежащее скорее к необычному языку, чем к сфере повседневного обыденного общения. Более того, метафора обычно рассматривается исключительно как одно из проявлений естественного языка – то, что относится к сфере слов, но не к сфере мышления или действия. Именно поэтому большинство людей полагает, что они превосходно могут обойтись в жизни и без метафор. В противоположность этой расхожей точке зрения мы утверждаем, что метафора пронизывает всю нашу повседневную жизнь и проявляется не только в языке, но и в мышлении и действии. Наша обыденная понятийная система, в рамках которой мы мыслим и действуем, метафорична по самой своей сути [Лакофф 2004, 387].

Работы Дж. Лакоффа трансформируют статус метафоры из украшающего речь риторического тропа в статус когнитивно осознаваемого средства, организующего наши мысли, оформляющего наши мнения и структурирующего наш язык.

В свою очередь, Нина Давидовна Арутюнова исследует метафору и ее функции в практической (обыденной и деловой), научной и художественной речи. Названная исследовательница считает, что:

(...) метафора не нужна практической речи, но она ей в то же время необходима. Она не нужна как идеология, но она необходима как техника. Всякое обновление, всякое развитие начинается с творческого акта. Это верно и по отношению к жизни и по отношению к языку. Акт метафорического творчества лежит

в основе многих семантических процессов – развития синонимических средств, появления новых значений и их нюансов, создания полисемии, развития систем терминологии и эмоционально-экспрессивной лексики [Арутюнова 1999, 374].

Современная теория метафоры, представленная в американской лингвистике Дж. Лакоффом, основывается именно на когнитивном подходе к изучению метафоры. Метафора рассматривается как результат мышления, концептуализирующий языковую картину мира, а не только как сугубо лингвистическое явление.

Одним из наиболее распространенных в лингвистике определений метафоры является следующее:

Метафора (метафорическая модель) – уподобление одного явления другому на основе семантической близости состояний, свойств, действий, характеризующих эти явления, в результате которого слова (словосочетания, предложения), предназначенные для обозначения одних объектов (ситуаций) действительности, употребляются для наименования других объектов (ситуаций) на основании условного тождества приписываемых им предикативных признаков [Глазунова 2000, электронный ресурс].

В лингвистической литературе, посвященной метафоре, обсуждаются различные ее аспекты. Изучая метафору, исследователи подчеркивают ее утилитарный характер. Данный факт объясняется тем, что метафора может быть использована как своеобразное орудие или средство описания и объяснения в разных сферах деятельности человека как языковой личности. Автор ряда исследований о метафоре Роберт Хофман полагает, что:

(...) метафора исключительно практична. Она может быть применена в качестве орудия описания и объяснения в любой сфере: в психотерапевтических беседах и в разговорах между пилотами авиалиний, в ритуальных танцах и в языке программирования, в художественном воспитании и в квантовой механике. Метафора, где бы она нам ни встретилась, всегда обогащает понимание человеческих действий, знаний и языка [Hoffmann 1985, 327].

Метафора играет особую роль в когнитивных процессах, ибо в ней наиболее четко воплощается специфика мировосприятия. Моделирование метафоры – универсальное свойство человеческого мышления, поскольку отражает творческую интерпретацию окружающей действительности, в основе которой – опыт человека.

По мнению Вероники Николаевны Телия, метафора объясняется «(...) не интеллектуальным бессилием человека, а тем, что она способна

служить средством получения нового знания, создавая мощное ассоциативное поле с помощью ограниченного диапазона средств выразительности, в частности, образов или символов» [Телия 2006].

Таким образом, метафору рассматриваем как средство познания, представляющее способ анализа и рассмотрения одной области действительности сквозь призму другой, т.е., например, обман или ложь рассматриваются путем сопоставления с хорошо известными, привычными для человека явлениями реального мира. Восприятие, процессы мышления, осмысление более или менее сложных объектов и явлений основываются на переосмыслении базисных понятий человеческого опыта. Ввиду своей общественной значимости, вне сомнения, обман является одним из ключевых компонентов человеческой жизни, языковой деятельности. Человек переосмысливает и перекодирует мир в метафорически образном языке. В этом смысле каждая метафора неповторима, а их количество – бесконечно. Мы не ставим своей целью «объять необъятное», нам важно выделить и систематизировать метафорические модели схематизации человеческого опыта, связанного с различными проявлениями обмана.

В результате анализа фактического материала, отобранного из современной русскоязычной печати, возможным становится выделение нескольких схем, метафорических моделей, которые вскрывают механизм метафорического описания обмана и его разновидностей. Одним из наиболее распространенных способов метафорического осмысления обмана в авторской картотеке является схема **обман как охота или ловля**, напр.:

- доверчивая, сто раз уже обманутая публика легко **ловится на фейки**, фальшивки и подлоги: на прокуроршу в белом парадном кителе, ходящую с иконой во главе Бессмертного полка, на гламурную миллионершу, нанятую, чтобы изображать кандидата в президенты [Новая газета, 1],
- Сирия **в паутине фейков** по рецепту кураторов из США [Агентство новостей riafan.ru, 2],
- люди всегда были и всегда будут глупенькими **жертвами обмана** и самообмана в политике [Независимая газета, 3],
- в условиях, когда информационное пространство становится все менее объективным и все более агрессивным, очень сложно не стать **очередной жертвой фейк-эпидемии** [Агентство PR-Service: 4].

Большинство метафорических выражений объединено общим сценарием. Это обусловлено, вероятно, тем, что вокруг одного понятия образуются не только ассоциативные семантические ряды, но и целые слои семантических ассоциаций и коннотаций. Учитывая вышесказанное, метафорическое

осмысление обмана как охоты, ловли или плетения соединяется со следующей метафорической моделью **ложь / обман – это оружие**. В рамках данной модели отмечается осмысление лжи и обмана как средств, причиняющих физический ущерб человеку. Эту группу метафор можно также квалифицировать как **милитарные или криминальные метафоры**, ср.:

- **ложь убивает** Россию. Народ гибнет от коррупционного террора, а власть – от пиар-наркотика [Свободная пресса, 5],
- **обман разрушает** репутацию кредитных кооперативов [Независимая газета, 6],
- эта **ложь убивает, огнём выжигает** под корень, под ноль [Газета.ру, 7].

Анализ примеров дает также возможность выделить группу, в которой наблюдается переосмысление **лжи / обмана как сооружений**, т. е. средства, инструмента, материала, опоры для осуществления не только определенных видов деятельности человека вообще, но также самого обманного, ложного поведения в частности, напр.:

- (...) они становятся **инструментами обмана** и манипуляции [Независимая газета, 8],
- признаки работы государственной **машины обмана** [Независимая газета, 9],
- прорваться сквозь **каменную толщу лжи** [Независимая газета, 10],
- **строить на лжи** [Независимая газета, 11],
- **фабрика лжи** [Независимая газета, 12], я хочу закрыть эту **фабрику лжи** [Новая газета, 13],
- **модернизация лжи** [Новая газета, 14],
- конструкция каждую минуту грозит обвалиться, и она **подпирает ее еще большей ложью, увязая в обмане**, как муха в капле меда [Новая газета, 15],
- одна **ложь** здесь **громоздится на другую**, их **подпирает еще одна**, и все это во благо, и все это к лучшему [Коммерсантъ, 16],
- своей **ложью подпирает** чужие ожидания [Коммерсантъ, 17].

Кроме вышеперечисленных моделей, ложь и обман осмысливаются в рамках **морбиальных метафор**, реализующих следующий образ: **ложь / обман – это болезнь**, напр.:

- **вирус лжи** попадает раз, два на кожу и, проникая внутрь, убивает человека [Православная жизнь, 18],
- **ложь** – это **информационный вирус** (...) после проникновения в человеческое сознание начинается **процесс репликации вируса фейка** [Коммерсантъ, 19],

- **вирус общественной лжи** захватывает и вертикаль власти. В регионах пытаются фальсифицировать выборы с тем, чтобы не вызвать гнев федерального центра [Яндекс.новости, 20],
- систематическая **инъекция лжи** постепенно убивает интерес к истине [Новая газета, 21],
- **вакцина лжи** [Наша версия, 22],
- **эпидемия фейков**: как на коронавирусе зарабатывают аптеки и хайпуют блогеры [Москва24, 23],
- мы живем в эпоху самой страшной для человечества эпидемии. **Эпидемии фейков** [Информационный портал Офицеры, 24],
- **сыворотка лжи** [Новая газета, 25],
- что **фейк грядущий** нам готовит? Это похоже на цунами, саранчу, эпидемию [Независимая газета, 26] – в этом случае прослеживаем также актуализацию феномена интертекстуальности, репрезентируется прецедентная ситуация (ср.: Что мир грядущий нам готовит? /А. Пушкин/),
- мутация **вируса обмана** [Новостной портал Правда, 27],
- **прививка от лжи** [Колокол России, 28].
- **таблетки лжи** [Независимая газета, 29].
- такая **концентрированная ложь**, что ее надо в аптеке под колпаком держать [Новая газета, 30],

Образы, представленные концептуальной метафорической моделью **ложь / обман – это болезнь**, объединяются концептуальными векторами агрессивности и тревожности, в них отражаются обеспокоенность, безысходность. В значении приведенных метафор присутствуют также векторы стихийности, массивности, разрушительности, которые ассоциируются с больным или ослабленным от физических мучений организмом человека. При анализе метафорических образований данной модели обращаем внимание на составляющие болезненного состояния, т. е. происхождение или источник болезни (*вирус лжи, инъекция лжи*), развитие болезни (*репликация вируса лжи*), неконтролируемый и массовый характер развития, распространения заболевания (*эпидемия лжи, эпидемия фейков*), а также попытки ее приостановить (*прививка от лжи*).

Собранный и проанализированный автором материал в рамках использования метафоры в языке СМИ свидетельствует о тенденции не только создать, креативно представить номинацию явления, предмета или факта, но также оценить его, навязать адресату (читателю) определенное отношение к происходящему, чаще отрицательное. Выраженная метафорой негативная

оценка эмоционально приемлема для адресата и не вызывает у читателя желания ее оспорить. Нина Давидовна Арутюновой в этой связи подчеркивает, что метафора – «приговор суда без разбирательства» [Арутюнова 1990, 28]. Общеизвестно, что в процесс моделирования метафоры гармонично вплетается оценка. Наглядным подтверждением сказанного являются метафоры, репрезентирующие модель **ложь – это грязь**, напр.:

- **грязная ложь** в основе санкций США [Газета.ru, 31],
- **не смейте втапывать Порошенко в грязь** [Комсомольская правда, 32],
- чем ближе выборы, тем больше **грязной лжи** выливают на нас [Коммерсантъ, 33].

Будучи «зеркалом» лингвокультурного сознания, метафоры способны лаконично и точно передавать общепринятые представления о конкретном факте, явлении, действии, процессе. В проанализированных текстах имеются и примеры реализации метафорической модели **ложь / обман – это театр**:

- **фейк** во всем блеске гламура, осыпанный блестками и деньгами, **выбегает на передний план**, чтобы **сыграть главную роль** в немудреной заказной пьеске [Новая газета, 34],
- годами жил под **маской лжи** [Независимая газета, 35],
- с такой доверчивой публикой **фейку** не жизнь, а малина. **Он даже может выйти на сцену** и, честно поводя лживыми глазами, попросить: «Дайте мне шанс! Дайте мне шанс еще раз обмануть вас! Я вас не подведу, обману не хуже, чем раньше!» [Новая газета, 36].

«Театральные» метафоры также используются с целью выражения отрицательной оценки, ибо ложь и обман идентифицируются с намерением искажения истины, а также с неискренностью, фальшивостью и попытками ввести в заблуждение.

Кроме театральных метафор, в русском языке обнаруживаются также специфические переосмысления лжи / обмана как некой **мистической сущности**, напр.:

- среди **лжи непроглядной, освещенной всемогущим блеском**, все продающего и все оправдывающего (...) [Независимая газета, 37],
- власти продолжают сеяние иллюзий, они насаждают великий обман в головах и сознании людей [Независимая газета, 38],
- **религия лжи** [Новая газета, 39],
- **волшебный обман** [Независимая газета, 40],
- **чудовищная ложь** [Независимая газета, 41],
- **молиться богу лжи** [Независимая газета, 42],
- **святая ложь** во спасение [Независимая газета, 43],

Обман как **пространственное или материальное явление** часто осознается невидимым, неосязаемым, но овладевающим человеком, одурманивающим его или заполняющим собой все вокруг него:

Россия – страна фейков, которые на паях производятся властью, бизнесом и гламуром [Независимая газета, 44],

Мелкая дрянь фейков звенит по России. Вся **атмосфера** в стране **отравлена ложью**. **Ложь сгустилась** так, что дышать нельзя [Новая газета, 45],

– (...) **в атмосфере тотальной лжи и обмана** [Независимая газета, 46],

– царствующая вокруг **абсурдная система лжи** [Независимая газета, 47],

– **царство обмана** [Независимая газета, 48].

В ряде других рассмотренных примеров метафорическая экземплификация разнообразной палитры обмана концентрируется вокруг **гидронимной метафоры**, напр.:

– **волна фейков захлестнула** мессенджеры: бананы заподозрили в связи с коронавирусом [Вести, 49],

– кто пытается **утопить в волне фейков** Игоря Смешко и его партию «Сила и Честь»? [Политика, 50],

– **ложь потоком льётся** с экранов телевизоров, кричит со всех рекламных баннеров на улице, сидит в газетных объявлениях [LiveJournal, 51],

– **потоки лжи и пошлости** с экранов телевизоров **льются** круглосуточно. Ложь заливает человека через Интернет, через телевидение, через разные средства массовой информации. А **ложь, как яд**, – попадает раз, два на кожу и, проникая внутрь, убивает человека [Православная жизнь, 52],

– можно ли **повернуть вспять поток лжи** [Новая газета, 53],

– в **море лжи** корабли не тонут [Новая газета, 54],

– каждый человек ежесекундно барахтается в этом **глобальном океане лжи** [Позитивер, 55].

Вода, как известно, является одним из важнейших ресурсов, необходимых для существования всех организмов, оказывающих как благоприятное, так и отрицательное влияние на жизнь. Однако в рамках метафорического осмысления лжи и обмана подчеркиваются, главным образом, негативные составляющие понятия «вода», т. е. ее стихийность, неуправляемость, разрушительная сила (см. об этом: «Вода», 2013). В языке печати обман, ложь, фейк уподобляются также стихийному бедствию.

Метафора, как было отмечено, позволяет человеку структурировать знания о действительности и создавать предположения о сущности характеризуемого объекта. В значительном количестве рассмотренных примеров метафорическое представление лжи и обмана основывается на сравнении

с пищей. Таким образом, реализуется следующая метафорическая модель **обман / ложь – продукт питания**, напр.:

- для чего нужна новая **порция фейков**? [Газета.ру, 56],
- очередная **порция лжи и обмана** [Кременчугская газета, 57],
- гороскопы – твоя ежедневная **порция лжи** [Портал Ивона, 58],
- **сладкий обман** [Вести, 59],
- **сладкая ложь** [Комсомольская правда, 60],
- **обман столь сладок** [Независимая газета, 61],
- **привкус обмана** [Независимая газета, 62],
- **раскусить обман** [Коммерсантъ, 63],

С вышеприведенной метафорической моделью коррелирует модель, в рамках которой образ лжи / обмана осмысливается в **товаро-денежных отношениях**, напр.:

- **платить за ложь** [Вести, 64],
- **продукт систематического обмана** [Независимая газета, 65],
- **спрос на фейки. Фейки продаются** куда лучше, чем качественное описание реальности. Возможно, у правды действительно плохой маркетинг. Возможно, нам просто предстоит научиться продавать факты. Возможно, нужно думать о том, в какую упаковку заворачивать товар [Главред, 66],
- **предложение лжи**, активно продвигаемое на информационном рынке,
- в прокремлевских СМИ – **встречает немалый спрос** со стороны россиян [Republic, 67].

Метафоры, составляющие данную модель, представляют ложь и обман в виде товара, наделенного определенными качественными характеристиками, присущими любому другому реальному товару: стоимость, сфера использования, способы эксплуатации товара и т. п.

Особый тип представляют **антропоцентрические метафоры**. Как утверждал Шарль Балли (1961),

(...) извечное несовершенство человеческого разума проявляется также в том, что человек всегда стремится одухотворить все, что его окружает. Он не может представить себе, что природа мертва и бездушна; его воображение постоянно наделяет жизнью неодушевленные предметы, но это еще не все: человек постоянно приписывает всем предметам внешнего мира черты и стремления, свойственные его личности [Балли 1961, 221].

Ложь и обман наделяются такими свойствами человека как способность мыслить, чувствовать, совершать поступки, свойственные человеку. Ш. Балли подчеркивал, что «человек всегда стремится одухотворить все, что

его окружает» [Балли 1961, 221]. Способность ко лжи и обману, свойственная человеку, выражается также в том, что она может зависеть от интеллектуальной, нравственной, психической и физической его деятельности, поэтому активизируется широкая палитра всевозможных определений, эпитетов: **старая ложь** [Новая газета, 68], **безграмотная ложь** [Новая газета, 69], **бессовестный обман** [Новая газета, 70], **упрямые фейки** [Культура, 71], а также моделируется метафора-олицетворение, ср.: **менталитет обмана и лжи** [Независимая газета, 72], **перед лицом лжи** [Независимая газета, 73], **ложь провоцировала агрессию** [Новая газета, 74], **ложь пугает** [Правда, 75], по соцсетям **гуляет фейк** [Вслух.ru, 76], **фейк подменил собой жизнь, заслонил ее, отодвинул на задний двор** [Новая газета, 77], **в объятиях лжи** [Информационное агентство РИА новости, 78].

Все, связанное с ложью и обманом, актуально для человека и осваивается человеческим сознанием, как отмечалось, через соотнесение с аксиологической системой, шкалой оценки, обуславливающей положительный и отрицательный ее вектор, что получают множественную интерпретацию по нравственно-этическим и утилитарно-прагматическим критериям. Эмоциональные словосочетания с прилагательными оценочного характера типа *чудовищная, гнусная, грязная, отвратительная ложь / обман* усиливают негативную оценку опорного слова.

Можем однозначно утверждать, что если в советский период, период тоталитаризма доминировал «язык намеков», лукавства [Космеда 2000, 218], то с начала XX века сталкиваемся с языком «изысканных» манипуляций, грубого лукавства, беспредельного обмана, непредвиденной лжи, беспрецедентного фейка и под. А это приводит к совершенствованию механизмов порождения средств вербализации оценки, наиболее продуктивным из которых является метафора, которая может быть сфокусирована, как было показано, и на вербализации лжи, обмана. Подобная метафора выполняет систему функций, среди которых, как минимум, – номинативная, оценочная, образная, эмоциональная, экспрессивная, аттракционная, манипулятивная.

В качестве итога отметим, что в русском печатном медиа-дискурсе возможности метафоризации феноменов лжи и обмана очень широки, очевидно, бесконечны. Проведенный анализ метафорических моделей, вербализующих обман и ложь в русскоязычном медиа-дискурсе, показал монументальность и многоликость метафорических образов данного понятия, имеющего способность и абстрагироваться, и конкретизироваться. В большей степени оказываются востребованными конфликтные, агрессивно воздействующие метафоры обмана (криминальные и милитарные), метафоры водной стихии

(гидронимные), а также экономические и антропоморфные. Обман, ложь, фейк чаще всего характеризуются как сущности, неподконтрольные человеку, независимые от него, хотя им вербализованные в речи с моделированием целой системы схем. Кроме этого, в русскоязычной печати обман и его разновидности воспринимаются как самостоятельные, всепроникающие, нередко мистические сущности, перед которыми человек оказывается слабым и бессильным существом, характеризующие человека как пассивного, невластного над своей деятельностью, склонного к зависимости от неких более могущественных сил.

В рамках проведенного анализа обращаем внимание на факт расширения языковой картины мира за счет новых метафор как одного из способов ее пополнения. Метафоре по праву отводится роль одного из наиболее продуктивных средств формирования вторичных наименований в процессе совершенствования языковой картины мира, обладающей свойством навязывать человеку определенный взгляд на окружающий его мир. Языковая картина мира не стенограмма знаний о мире, не зеркальное отражением мира, а лишь интерпретация действительности, зависящей от призмы, сквозь которую мы видим мир, его ощущаем. Роль этой призмы блестяще выполняет именно метафора, поскольку она способна сфокусировать внимание на вновь познаваемом через уже познанное, зафиксированное в виде значения устойчивой языковой единицы. Само обращение к метафоре – своеобразное проявление лингвокреативности современного человека.

Проблема изучения особенностей метафоризации обмана, лжи и фейка является актуальной для современного языкознания, особенно медиалингвистики, поскольку в языке СМИ это явление широко представлено. Обман, ложь, фейк, как показал собранный авторский материал, одна из популярных тем, обсуждаемых в российских СМИ.

В настоящей статье рассмотрены далеко не все вопросы, связанные с анализом метафорического моделирования лжи и обмана в дискурсе СМИ. Перспективой исследования считаем сопоставительное изучение метафорической репрезентации обмана и его разновидностей в дискурсе СМИ разных стран. Такие исследования предоставят возможность определить и обосновать существование метафорических универсалий или, напротив, отличий и особенностей национальных концептуальных картин мира.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Арутюнова Нина Давидовна. 1990. *Метафора и дискурс*. В: *Теория метафоры*. Ред. Арутюнова Н.Д., Журинская М.А. Москва: Издательство Прогресс: 5–32.
- Арутюнова Нина Давидовна. 1999. *Язык и мир человека*. Москва: Издательство Языка русской культуры.
- Арутюнова Нина Давидовна. 2008. *Логический анализ языка: Между ложью и фантазией*. Москва: Издательство Индрик.
- Балли Шарль. 1961. *Французская стилистика*. Москва: Издательство иностранной литературы.
- Булыгина Татьяна Васильевна, Шмелев Алексей Дмитриевич. «Правда факта» и «правда больших обобщений». В: *Логический анализ языка*. Ред. Арутюнова Н.Д. Москва: Наука: 126–133.
- «Вода» в славянской фразеологии и паремииологии. 2013. Коллект. моногр. в 2 т. Науч. ред. Золтан А., Федосов О., Янурик С. Будапешт: Тинта.
- Глазунова Ольга Игоревна. 2000. *Логика метафорических преобразований*. (online) <http://www.philology.ru/linguistics1/glazunova-00.htm> (доступ 02.02.2020).
- Гусейнов Гасан Чингизович. 1989. *Ложь как состояние сознания*. «Вопросы философии» № 11: 64–76.
- Космеда Тетяна. 2000. *Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки*. Львів: Видавництво ЛНУ ім. Івана Франка.
- Ковалевская Екатерина Витольдовна. 2009. *Метафора и сравнение в публицистическом тексте*. «Филология. Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова» № 3: 80–85.
- Кузина Светлана. 2018. *Психология влияния и обмана*. Москва: Издательство АСТ.
- Лакофф Джордж, Джонсон Марк. 1990. *Метафоры, которыми мы живем*. В: *Теория метафоры*. Пер. с английского Перцова Н.В. Москва: Издательство Прогресс: 387–415.
- Лукин Владимир Александрович. 1993. *Концепт истины и слово истина в русском языке*. «Вопросы языкознания» № 4: 63–85.
- Ожегов Сергей Иванович, Шведова Наталия Юльевна. *Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений*. (online) <http://slovari.ru/default.aspx?s=0&p=244> (доступ 10.05.2020).
- Панченко Надежда Николаевна. 1999. *Средства объективации концепта «обман» (на материале английского и русского языков)*. Волгоград: диссертация.
- Свинцов Виталий Иванович. 1990. *Полуправда*. «Вопросы философии» № 6: 53–61.
- Секацкий Александр Куприянович. 1995. *Онтология лжи*. Санкт-Петербург: диссертация.
- Шаховский Виктор Иванович. 1995. *О лингвистике эмоций*. В: *Язык и эмоции*. Волгоград: Перемена: 3–15.
- Щербатых Юрий Викторович. 2002. *Искусство обмана*. Москва: Эксмо-Пресс.
- Телия Вероника Николаевна. 1988. *Метафора в языке и тексте*. Москва: Наука.
- Телия Вероника Николаевна. 2006. *Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира*. (online) http://genhis.philol.msu.ru/article_66.shtml (доступ 01.5.2020).
- Знаков Виктор Владимирович. 1993. *Неправда, ложь и обман как проблемы психологии понимания*. «Вопросы психологии» № 2: 9–16.
- Знаков Виктор Владимирович. 1997. *Половые различия в понимании неправды, лжи и обмана*. «Психологический журнал» №1: 38–49.
- Экман Пол. 2018. *Психология лжи*. Москва: Издательство Питер.

- Antas Joanna. 1999. *O kłamstwie i kłamaniu. Studium semantyczno-pragmatyczne*. Kraków: Universitas.
- Hoffman R.R., Kemper S. 2009. *What could reaction-time studies be telling us about metaphor comprehension?* W: *Metaphor and Symbolic Activity*. 1987. Vol. 2: 149–186. (online) https://doi.org/10.1207/s15327868ms0203_1 (dostęp 02.02.2020).
- Houston Philip, Floyd Michael, Carnicero Susan, Tennant Don. 2015. *Anatomia kłamstwa*. Przeł. I. Noszczyk. Kraków: Wydawnictwo SQN.

ИСТОЧНИКИ ЯЗЫКОВОГО МАТЕРИАЛА

1. «Новая газета». (online) <https://novayagazeta.ru/articles/2017/11/03/74433-dayte-mne-shans-esche-gaz-obmanut-vas> (дostęp 29.01.2020).
2. Агентство новостей www.riafan.ru. (online) <https://riafan.ru/111112-siriya-v-pautine-feikov-po-receptu-kuratorov-iz-ssha-nusra-obvinyat-damask-v-blokade-lagerya-ar-rukban> (дostęp 26.10.2019).
3. «Независимая газета». (online) http://www.ng.ru/ideas/2020-01-15/7_7768_class.html (дostęp 16.01.2020).
4. Агентство PR-Service. (online) <http://www.pr-service.com.ua/content/news/view/416> (дostęp 23.11.2019)
5. «Свободная пресса». (online) <https://svpressa.ru/blogs/article/127757/> (дostęp 21.07.2018).
6. «Независимая газета». (online) <http://www.ng.ru/forum/messages/forum3/topic207674/message176296/> (дostęp: 19.11.2019).
7. «Газета.ru». (online) https://www.gazeta.ru/comments/2004/09/09_a_169335.shtml (дostęp 11.12. 2019).
8. «Независимая газета». (online) http://ng.ru/ideas/2019-04-17/5_7559_survival.html (дostęp 17.05. 2019).
9. «Независимая газета». (online) http://www.ng.ru/editorial/2012-09-19/2_red.html (дostęp 21.06.2019).
10. «Независимая газета». (online) http://ng.ru/ng_exlibris/2019-07-25/14_989_mania.html (дostęp 08.08.2019).
11. «Независимая газета». (online) http://ng.ru/world/2019-06-24/1_7605_palestina.html (дostęp 08.08.2019).
12. «Независимая газета». (online) <http://www.ng.ru/news/635423.html> (дostęp 31.01.2020).
13. «Новая газета». (online) <https://novayagazeta.ru/articles/2015/06/01/64343-171-ya-hochu-zakryt-etu-fabriku-lzhi-187> (дostęp 01.06.2019).
14. «Новая газета». (online) <https://novayagazeta.ru/articles/2014/02/22/58485-modernizatsiya-lzhi> (дostęp 22.01.2020).
15. «Новая газета». (online) <https://novayagazeta.ru/articles/2014/02/22/58485-modernizatsiya-lzhi> (дostęp 22.01.2020).
16. «Коммерсантъ». (online) <https://www.kommersant.ru/doc/4111669> (дostęp 27.01.2020).
17. «Коммерсантъ». (online) <https://www.kommersant.ru/doc/42141669> (дostęp 27.09.2019).
18. «Православная жизнь». (online) <https://pravlife.org/ru/content/predstoyatel-poyasnil-chem-opasna-nepravdivaya-informaciya> (дostęp 03.11.2019).
19. «Коммерсантъ». (online) <https://www.kommersant.ru/doc/4235582> (дostęp 02.02.2020).
20. Яндекс.новости. (online) <https://yaso.aneews.com/p/105415492-virus-lzhi-i-teatr-absurda-v-pravdivost-chinovnikov-veryat-lish-12-rossiyan/> (дostęp 17.01.2020).
21. «Новая газета». (online) <https://novayagazeta.ru/issues/2165> (дostęp 06.08.2019).
22. «Наша версия». (online) <https://versia.ru/pravda-o-privivkax-ne-vygodna-ni-medikam-ni-farm-kompaniyam> (дostęp 08.09.2019).

23. «Москва24». (online) https://www.m24.ru/articles/obshchestvo/27012020/156373?utm_source=СоруБуф (доступ 02.02.2020).
24. Информационный портал Офицеры. (online) <http://oficery.ru/social/22019> (доступ 15.01.2020).
25. «Новая газета». (online) <https://novayagazeta.ru/articles/2003/08/04/17688-syvorotka-lzhi> (доступ 18.08.2019).
26. «Независимая газета». (online) http://www.ng.ru/scenario/2018-04-24/10_7218_fake.html (доступ 24.04.2019).
27. Новостной портал Правда. (online) <https://gp.by/category/news/society/news18955.html> (доступ 12.12.2019.)
28. «Колокол России». (online) <http://kolokolrussia.ru/kachestvo-jizni/privivka-ot-lji-dlya-minzdrava> (доступ 29.01.2020).
29. «Независимая газета». (online) http://ng.ru/ng_exlibris/2018-09-20/13_951_katarsys.html (доступ 19.12.2019).
30. «Новая газета». (online) <https://novayagazeta.ru/articles/2011/11/08/46679-abramovich-171-slova-berezovskogo-o-tom-chto-ya-emu-ugrozhal-takaya-kontsentrirovannaya-lozh-chto-ee-nado-v-arteke-pod-kolpakom-derzhat-187> (доступ 20.11.2019).
31. «Газета.ru». (online) https://www.gazeta.ru/business/news/2019/04/17/n_12874339.shtml (доступ 18.05.2019).
32. «Комсомольская правда». (online) <https://www.spb.kp.ru/daily/26194/3081902/?cp=8> (доступ 30.11.2019).
33. «Коммерсантъ». (online) <https://www.kommersant.ru/doc/4082288> (доступ 08.10.2019).
34. «Новая газета». (online) <https://novayagazeta.ru/articles/2017/11/03/74433-dayte-mne-shans-esche-raz-obmanut-vas> (доступ 30.01.2020).
35. «Независимая газета». (online) <http://www.ng.ru/news/617000.html> (доступ: 22.01.2020).
36. «Новая газета». (online) <https://novayagazeta.ru/articles/2017/11/03/74433-dayte-mne-shans-esche-raz-obmanut-vas> (доступ: 03.02.2020).
37. «Независимая газета». (online) http://ng.ru/ng_exlibris/2019-04-18/15_979_rival.html (доступ 20.08. 2019].
38. «Независимая газета». (online) http://www.ng.ru/ng_politics/2010-04-06/9_lie.html (доступ 14.01.2020).
39. «Новая газета». (online) <https://novayagazeta.ru/articles/2010/08/23/1920-religiya-lzhi> (доступ 25.01.2020).
40. «Независимая газета». (online) http://www.ng.ru/inquiry/2002-06-05/9_blind.html?id_user=Y (доступ 16.05.2019).
41. «Независимая газета». (online) http://ng.ru/dipkurer/2018-12-23/11_7471_moldova.html (доступ 26.01.2020).
42. «Независимая газета». (online) http://ng.ru/cinematograph/2018-10-18/7_7335_diva.html (доступ 27.01.2020).
43. «Независимая газета». (online) http://ng.ru/economics/2019-01-27/4_7492_statistics.html (доступ 27.01.2020).
44. «Новая газета». (online) <https://novayagazeta.ru/articles/2017/11/03/74433-dayte-mne-shans-esche-raz-obmanut-vas> (доступ 29.01.2020).
45. «Новая газета». (online) <https://novayagazeta.ru/articles/2017/11/03/74433-dayte-mne-shans-esche-raz-obmanut-vas> (доступ 29.01.2020).
46. «Независимая газета». (online) http://ng.ru/kartblansh/2019-06-16/3_7598_kart.html (доступ 30.01.2020).
47. «Независимая газета». (online) http://ng.ru/ng_exlibris/2019-09-26/13_999_ikony.html (доступ 31.01.2020).
48. «Независимая газета». (online) http://ng.ru/zavisimaya/2019-07-08/13_7617_timoveevsky.html (доступ 26.01.2020).

49. «Вести». (online) <https://www.vesti.ru/videos/show/vid/825122/cid/1/> (доступ 31.01.2020).
50. «Политика». (online) <https://politua.org/politika/66791-kto-pytaetsya-utopit-v-volne-fejkom-igorya-smeshko-i-ego-partiju-sila-i-chest/> (доступ 31.01.2020).
51. «LiveJournal». (online) <https://traditionalist.livejournal.com/1019877.html> (доступ 12.01.2020).
52. «Православная жизнь». (online) <https://pravlife.org/ru/content/predstoyatel-poyasnil-chem-orasna-neravdivaya-informaciya> (доступ 03.12.2019).
53. «Новая газета». (online) <https://novayagazeta.ru/articles/2018/02/20/75564-samara-perezagruzka> (доступ 31.01.2020).
54. «Новая газета». (online) <https://novayagazeta.ru/articles/2015/08/29/65408-v-more-lzhi-korabli-ne-tonut> (доступ 31.01.2020).
55. «Позитивер». (online) <https://pozitiver.by/postyi/filosofiya-i-psixologiya/kak-otlichit-lozh-ot-istinyi.html> (доступ 28.01.2020).
56. «Газета.ru». (online) https://www.gazeta.ru/politics/2018/03/21_a_11690215.shtml (доступ 21.01.2020).
57. «Кременчугская газета». (online) <https://intvua.com/news/politics/49986-na-pervom-nacionalnom-gotovitsya-ocherednaya-porciya-manipulyativnoy-lzhi-protiv-obedinennoy-oppozicii.html> (доступ 22.01.2020).
58. Портал Ивона. (online) <http://ivona.bigmir.net/health/news/13977-goroskopy--tvoya-ezhednevnaia-porciya-lzhi> (доступ: 02.02.2020).
59. «Вести». (online) <https://www.vesti.ru/doc.html?id=603345> (доступ 01.02.2020).
60. «Комсомольская правда». (online) <https://www.kp.ru/radio/26857.4/3899279/> (доступ 01.02.2020).
61. «Независимая газета». (online) http://ng.ru/ng_exlibris/2018-08-23/10_947_miakishev.html (доступ 19.01.2020).
62. «Независимая газета». (online) http://www.ng.ru/ngregions/2007-12-17/19_privkus.html (доступ 20.01.2020).
63. «Коммерсантъ». (online) <https://www.kommersant.ru/doc/3352803> (доступ 31.01.2020).
64. «Вести». (online) <https://www.vesti.ru/doc.html?id=1475338> (доступ 20.01.2020).
65. «Независимая газета». (online) http://ng.ru/stsenarii/2018-01-23/9_7156_society.html (доступ 18.11.2019).
66. «Лавред». (online) <https://glavred.info/opinions/10029146-spros-na-feyki-ili-kak-ukraincy-pokupayut-lozh-v-krasivoy-obertke.html> (доступ 01.02.2020).
67. «Republic». (online) <https://republic.ru/posts/57685> (доступ 31.01.2020).
68. «Новая газета». (online) <https://novayagazeta.ru/articles/2011/11/08/46679-abramovich-171-slova-berezovskogo-o-tom-chto-ya-emu-ugrozhal-takaya-kontsentrirovannaya-lozh-chto-ee-nado-v-arteke-pod-kolpakom-derzhat-187> (доступ 28.11.2019).
69. «Новая газета». (online) <https://novayagazeta.ru/articles/2018/04/10/76119-staraya-staraya-lozh> (доступ 15.12.2019).
70. «Новая газета». (online) <https://novayagazeta.ru/news/2014/10/11/106584-171-memorial-187-na-zval-syuzhet-ntv-o-pravozaschitnom-tsentre-bezgramotnoy-lozhyu> (доступ 17.12.2019).
71. «Независимая газета». (online) http://ng.ru/ng_exlibris/2019-12-26/12_1012_dragomoschenko.html (доступ 17.12.2019).
72. «Культура». (online) <https://portal-kultura.ru/articles/syuzhet/265311-upryamy-feyki/> (доступ 17.12.2019).
73. «Независимая газета». (online) http://ng.ru/politics/2018-01-30/2_7162_rodchenkov.html (доступ 17.12.2019).
74. «Независимая газета». (online) http://ng.ru/politics/2019-02-28/3_7521_femida.html (доступ 17.12.2019).
75. «Новая газета». (online) <https://novayagazeta.ru/articles/2004/09/06/21025-lozh-provotsirovala-agressiyu-terroristov> (доступ 17.12.2019).

76. «Правда». (online) <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2001/10/29/4363701/> (доступ 02.02.2020).
77. «Вслух.ру». (online) <https://vsluh.ru/news/society/337982> (доступ 03.02.2020).
78. «Новая газета». (online) <https://novayagazeta.ru/articles/2017/11/03/74433-dayte-mne-shans-esche-raz-obmanut-vas> (доступ 03.02.2020).

REFERENCES

- Antas Joanna. 1999. *O kłamstwie i kłamaniu. Studium semantyczno-pragmatyczne*. Cracow, Universitas (In Polish)
- Arutūnova Nina Davidovna. 1990. *Metafora i dyskurs* [Metaphor and discourse]. In: *Teoriâ metafory* [Metaphor theory]. Eds Arutūnova N.D., Žurinska M.A. Moscow, Progress-Press, pp. 5–32. (In Russian)
- Arutūnova Nina Davidovna. 1999. *Âzyk i mir čeloveka* [Human language and world]. Moscow, Izdatel'stvo Âzyki russkoj kul'tury. (In Russian)
- Arutūnova Nina Davidovna. 2008. *Logičeskij analiz âzyka: Meždu lož'û i fantaziej* [Logical Analysis of Language: Between Lies and Fantasy]. Moscow, Indrik-Press. (In Russian)
- Balli Šarl'. 1961. *Francuzskaâ stilistika* [French style]. Moscow, Izdatel'stvo inostrannoj literatury. (In Russian)
- Bulygina Tat'ana Vasil'evna, Šmelev Aleksej Dmitrievič. “Pravda fakta” i “pravda bol'sih obobšenij” [“Truth of Fact” and “Truth of Big Generalizations”]. In: *Logičeskij analiz âzyka* [Logical analysis of language]. Ed. Arutūnova N.D. Moscow, Nauka, pp. 126–133. (In Russian)
- Èkman Pol. 2018. *Psihologiâ lži* [The psychology of lies]. Moscow, Piter-Press.
- Glazunova Ol'ga Igorevna. 2000. *Logika metaforičeskikh preobrazovanij* [The logic of metaphorical transformations]. (online) <http://www.philology.ru/linguistics1/glazunova-00.htm> [Accessed 02 February 2020]. (In Russian)
- Gusejnov Gasan Čingizovič. 1989. *Lož' kak sostoânie soznaniâ* [Lying as a state of consciousness]. “Voprosy filosofii” no 11, pp. 64–76. (In Russian)
- Hoffman R.R., Kemper S. 2009. *What could reaction-time studies be telling us about metaphor comprehension?* In: *Metaphor and Symbolic Activity*. 1987. Vol. 2, pp. 149–186. Available at: https://doi.org/10.1207/s15327868ms0203_1 (Accessed 02 February 2020). (In English)
- Houston Philip, Floyd Michael, Carnicero Susan, Tennant Don. 2015. *Anatomia kłamstwa*. Transl. by I. Noszczyk. Cracow, Wydawnictwo SQN. (In Polish)
- Kosmeda Tetâna. 2000. *Aksiologični aspekti pragmalingvistiky: formuvannâi rozvitok kategorii ocinki ocinki* [Axiological aspects of pragmatic language: the formulation and development of the assessment category]. Lviv, Vidavnictvo LNU im. İvana Franka. (In Ukrainian)
- Kovalevskaâ Ekaterina Vitol'dovna. 2009. *Metafora i sravnenie v publicističeskom tekste* [Metaphor and comparison in a nonfiction text]. “Filologiâ. Vestnik KGUM. N.A. Nekrasova” [Philology. Bulletin of KSU named after N.A. Nekrasova] no 3, pp. 80–85. (In Russian)
- Kuzina Cvetlana. 2018. *Psihologiâ vliâniâ i obmana* [The psychology of influence and deception]. Moscow, AST-Press. (In Russian)
- Lakoff Džordž, Džonson Mark. 1990. *Metafori, kotorymi my živem* [The Metaphors We Live By]. Transl. from English by Percov N.V. Moscow, Progress-Press, pp. 387–415. (In Russian)
- Lukin Vladimir Aleksandrovič. 1993. *Koncept istiny i slovo istina v russkom âzyke* [The concept of truth and the word truth in Russian]. “Voprosy âzykoznaviâ” [“Questions of linguistics”] no 4, pp. 63–85. (In Russian)
- Ožegov Sergej Ivanovič, Švedova Nataliâ Ūl'evna. *Tolkovyj slovar'russkogo âzyka: 80 000 slov i frazeologičeskikh vyraženij* [Explanatory dictionary of the Russian language: 80,000 words and

- phraseological expressions]. Available at: <http://slovari.ru/default.aspx?s=0&p=244> (Accessed 10 May 2020). (In Russian)
- Pančenko Nadežda Nikolaevna. 1999. *Sredstva ob"ektivacii koncepta "obman" (na materiale anglijskogo i russkogo žykov)* [Means of objectification of the concept of "deception" (on the material of English and Russian languages)]. Volgograd, dissertaciâ. (In Russian)
- Šahovskij Viktorivanovič. 1995. *O lingvistike èmocij* [About the linguistics of emotions]. In: *Žyik i èmocii* [Language and emotions]. Volgograd, Peremena-Press, pp. 3–15. (In Russian)
- Sekackij Aleksandr Kupriânoviç. 1995. *Ontologîâ lži* [Ontology of lies]. Sankt-Peterburg: dissertaciâ. (In Russian)
- Šerbatyh Ūrij Viktoroviç. 2002. *Iskusstvo obmana* [The art of deception]. Èksmo-Press. (In Russian)
- Svincov Vitalij Ivanoviç. 1990. *Polupravda* [Half truth]. "Voprosy filosofii" ["Questions of Philosophy"] no 6, pp. 53–61. (In Russian)
- Teliâ Veronika Nikolaevna. 1988. *Metafora v žyke i tekste* [Metaphor in language and text]. Moskva, Nauka-Press. (In Russian)
- Teliâ Veronika Nikolaevna. 2006. *Metaforizaciâ i ee rol' v sozdanii žykovoj kartiny mira* [Metaphorization and its role in creating a linguistic picture of the world]. Available at: http://genhis.philol.msu.ru/article_66.shtml (Accessed 01 May 2020). (In Russian)
- "Voda" v slavânskoj frazeologii i paremiologii ["Water" in Slavic phraseology and paremiology]. 2013. Kollekt. monogr. 2 volumes. Eds Zoltan A., Fedosov O., Ânurik S. Budapest, Tinta. (In Russian)
- Znakov Viktor Vladimiroviç. 1993. *Npravda, lož' i obman kak problemy psihologii ponimaniâ* [Lies, lies and deceit as problems of the psychology of understanding]. "Voprosy psihologii" no 2, pp. 9–16. (In Russian)
- Znakov Viktor Vladimiroviç. 1997. *Polovye različiâ v ponimanii nepravdy, lži i obmana* [Sex differences in understanding untruth, lies and deceit]. "Psihologičeskij žurnal" ["Psychological Journal"] no 1, pp. 38–49. (In Russian)

REFERENCES – SOURCES OF LANGUAGE MATERIAL

1. "Novaâ gazeta". Available at: <https://novayagazeta.ru/articles/2017/11/03/74433-dayte-mne-shans-esche-raz-obmanut-vas> (Accessed 29 January 2020). (In Russian)
2. Agenstvo novostej www.riafan.ru. Available at: <https://riafan.ru/111112-siriya-v-pautine-feikov-po-receptu-kuratorov-iz-ssha-nusra-obvinyaet-damask-v-blokade-lagerya-ar-rukban> (Accessed: 26 October 2019). (In Russian)
3. "Nezavisimâ gazeta". Available at: http://www.ng.ru/ideas/2020-01-15/7_7768_class.html (Accessed 16 January 2020). (In Russian)
4. Agentstvo PR-Service. Available at: <http://www.pr-service.com.ua/content/news/view/416> (Accessed 23 November 2019). (In Russian)
5. "Svobodnaâ pressa". Available at: <https://svpressa.ru/blogs/article/127757/> (Accessed 21 July 2018). (In Russian)
6. "Nezavisimâ gazeta". Available at: <http://www.ng.ru/forum/messages/forum3/topic207674/message176296/> (Accessed 19 November 2019).
7. "Gazeta.ru". Available at: https://www.gazeta.ru/comments/2004/09/09_a_169335.shtml (Accessed 11 December 2019). (In Russian)
8. "Nezavisimâ gazeta". Available at: http://ng.ru/ideas/2019-04-17/5_7559_survival.html (Accessed 17 May 2019). (In Russian)
9. "Nezavisimâ gazeta". Available at: http://www.ng.ru/editorial/2012-09-19/2_red.html (Accessed 21.06.2019). (In Russian)

10. "Nezavisimaa gazeta". Available at: http://ng.ru/ng_exlibris/2019-07-25/14_989_mania.html (Accessed 08 August 2019). (In Russian)
11. "Nezavisimaa gazeta". Available at: http://ng.ru/world/2019-06-24/1_7605_palestina.html (Accessed 08 August 2019). (In Russian)
12. "Nezavisimaa gazeta". Available at: <http://www.ng.ru/news/635423.html> (Accessed 31 January 2020). (In Russian)
13. "Novaâ gazeta". Available at: <https://novayagazeta.ru/articles/2015/06/01/64343-171-ya-hochu-zakryt-etu-fabriku-lzhi-187> (Accessed 01 June 2019). (In Russian)
14. "Novaâ gazeta". Available at: <https://novayagazeta.ru/articles/2014/02/22/58485-modernizatsiya-lzhi> (Accessed 22 January 2020). (In Russian)
15. "Novaâ gazeta". Available at: <https://novayagazeta.ru/articles/2014/02/22/58485-modernizatsiya-lzhi> (Accessed 22 January 2020). (In Russian)
16. "Kommersant". Available at: <https://www.kommersant.ru/doc/4111669> (Accessed 27 January 2020). (In Russian)
17. "Kommersant". Available at: <https://www.kommersant.ru/doc/42141669> (Accessed 27 September 2019). (In Russian)
18. "Pravoslavnaâ žizn". Available at: <https://pravlife.org/ru/content/predstoyatel-poyasnil-chem-opasna-nepravdivaya-informaciya> (Accessed 03 November 2019). (In Russian)
19. "Kommersant". Available at: <https://www.kommersant.ru/doc/4235582> (Accessed 02 February 2020). (In Russian)
20. "Ândeks.novosti". Available at: <https://yasno.a.news.com/p/105415492-virus-lzhi-i-teatr-absurdav-pravdivost-chinovnikov-veryat-lish-12-rossijan/> (Accessed 17 January 2020). (In Russian)
21. "Novaâ gazeta". Available at: <https://novayagazeta.ru/issues/2165> (Accessed 06 August 2019). (In Russian)
22. "Naša versia". Available at: <https://versia.ru/pravda-o-privivkax-ne-vygodna-ni-medikam-ni-farmkompaniyam> (Accessed 08 September 2019). (In Russian)
23. "Moskva24". Available at: https://www.m24.ru/articles/obshchestvo/27012020/156373?utm_source=CopyBuf (Accessed 02 February 2020). (In Russian)
24. Informacionnyj portal Oficery. Available at: <http://oficery.ru/social/22019> (Accessed: 15 January 2020). (In Russian)
25. "Novaâ gazeta". Available at: <https://novayagazeta.ru/articles/2003/08/04/17688-syvorotka-lzhi> (Accessed 18 August 2019). (In Russian)
26. "Nezavisimaa gazeta". Available at: http://www.ng.ru/scenario/2018-04-24/10_7218_fake.html (Accessed 24 April 2019). (In Russian)
27. Novostnoj portal Pravda. Available at: <https://gp.by/category/news/society/news18955.html> (Accessed 12 December 2019). (In Russian)
28. "Kolokol Rossii". Available at: <http://kolokolrussia.ru/kachestvo-jizni/privivka-ot-lji-dlya-minzdrava> (Accessed 29 January 2020). (In Russian)
29. "Nezavisimaa gazeta". Available at: http://ng.ru/ng_exlibris/2018-09-20/13_951_katarsys.html (Accessed 19 December 2019). (In Russian)
30. "Novaâ gazeta". Available at: <https://novayagazeta.ru/articles/2011/11/08/46679-abramovich-171-slova-berezovskogo-o-tom-cto-ya-emu-ugrozhal-takaya-kontsentrirovannaya-lozh-cto-ee-nado-v-apteke-pod-kolpakom-derzhat-187> (Accessed 20 November 2019). (In Russian)
31. "Gazeta.ru". Available at: https://www.gazeta.ru/business/news/2019/04/17/n_12874339.shtml (Accessed 18 May 2019). (In Russian)
32. "Komsomol'skaâ pravda". Available at: <https://www.spb.kp.ru/daily/26194/3081902/?cp=8> (Accessed 30 November 2019). (In Russian)
33. "Kommersant". Available at: <https://www.kommersant.ru/doc/4082288> (Accessed 08 October 2019). (In Russian)

34. "Novaâ gazeta". Available at: <https://novayagazeta.ru/articles/2017/11/03/74433-dayte-mne-shans-esche-raz-obmanut-vas> (Accessed 30 January 2020). (In Russian)
35. "Nezavisimaâ gazeta". Available at: <http://www.ng.ru/news/617000.html> (Accessed 22 January 2020). (In Russian)
36. "Novaâ gazeta". Available at: <https://novayagazeta.ru/articles/2017/11/03/74433-dayte-mne-shans-esche-raz-obmanut-vas> (Accessed 03 February 2020). (In Russian)
37. "Nezavisimaâ gazeta". Available at: http://ng.ru/ng_exlibris/2019-04-18/15_979_rival.html (Accessed 20 August 2019). (In Russian)
38. "Nezavisimaâ gazeta". Available at: http://www.ng.ru/ng_politics/2010-04-06/9_lie.html (Accessed 14 January 2020). (In Russian)
39. "Novaâ gazeta". Available at: <https://novayagazeta.ru/articles/2010/08/23/1920-religiya-lzhi> (Accessed 25 January 2020). (In Russian)
40. "Nezavisimaâ gazeta". Available at: http://www.ng.ru/inquiry/2002-06-05/9_blind.html?id_user=Y (Accessed 16 May 2019). (In Russian)
41. "Nezavisimaâ gazeta". Available at: http://ng.ru/dipkurer/2018-12-23/11_7471_moldova.html (Accessed 26 January 2020). (In Russian)
42. "Nezavisimaâ gazeta". Available at: http://ng.ru/cinematograph/2018-10-18/7_7335_diva.html (Accessed 27 January 2020). (In Russian)
43. "Nezavisimaâ gazeta". Available at: http://ng.ru/economics/2019-01-27/4_7492_statistics.html (Accessed 27 January 2020). (In Russian)
44. "Novaâ gazeta". Available at: <https://novayagazeta.ru/articles/2017/11/03/74433-dayte-mne-shans-esche-raz-obmanut-vas> (Accessed: 29 January 2020). (In Russian)
45. "Novaâ gazeta". Available at: <https://novayagazeta.ru/articles/2017/11/03/74433-dayte-mne-shans-esche-raz-obmanut-vas> (Accessed 29 January 2020). (In Russian)
46. "Nezavisimaâ gazeta". Available at: http://ng.ru/kartblansh/2019-06-16/3_7598_kart.html (Accessed 30 January 2020). (In Russian)
47. "Nezavisimaâ gazeta". Available at: http://ng.ru/ng_exlibris/2019-09-26/13_999_ikony.html (Accessed 31 January 2020). (In Russian)
48. "Nezavisimaâ gazeta". Available at: http://ng.ru/zavisimaya/2019-07-08/13_7617_timoveevsky.html (Accessed 26 January 2020). (In Russian)
49. "Vesti". Available at: <https://www.vesti.ru/videos/show/vid/825122/cid/1/> (Accessed 31 January 2020). (In Russian)
50. "Politika". Available at: <https://politua.org/politika/66791-kto-pytaetsya-utopit-v-volne-fejkom-igorya-smeshko-i-ego-partiju-sila-i-chest/> (Accessed 31 January 2020). (In Russian)
51. "LiveJournal". Available at: <https://ltraditionalist.livejournal.com/1019877.html> (Accessed 12 January 2020). (In Russian)
52. "Pravoslavnaâ žizn'". Available at: <https://pravlife.org/ru/content/predstoyatel-poyasnil-chem-opasna-nepravdivaya-informaciya> (Accessed 03 December 2019). (In Russian)
53. "Novaâ gazeta". Available at: <https://novayagazeta.ru/articles/2018/02/20/75564-samara-perezagruzka> (Accessed 31 January 2020). (In Russian)
54. "Novaâ gazeta". Available at: <https://novayagazeta.ru/articles/2015/08/29/65408-v-more-lzhi-korabli-ne-tonut> (Accessed 31 January 2020). (In Russian)
55. "Pozitiver". Available at: <https://pozitiver.by/postyi/filosofiya-i-psixologiya/kak-otlichit-lozh-ot-istinyi.html> (Accessed 28 January 2020). (In Russian)
56. "Gazeta.ru". Available at: https://www.gazeta.ru/politics/2018/03/21_a_11690215.shtml (Accessed 21 January 2020). (In Russian)
57. "Kremenčugskâ gazeta". Available at: <https://intvua.com/news/politics/49986-na-pervom-nacionalnom-gotovitsya-ocherednaya-porciya-manipulyativnoy-lzhi-protiv-obedinenny-oppozicii.html> (Accessed 22 January 2020). (In Russian)

58. Portal Ivona. Available at: <http://ivona.bigmir.net/health/news/13977-goroskopy--tvoya-ezhednevnyaya-porciya-lzhi> (Accessed 02 February 2020). (In Russian)
59. "Vesti". Available at: <https://www.vesti.ru/doc.html?id=603345> (Accessed 01 February 2020). (In Russian)
60. "Komsomol'skaâ pravda". Available at: <https://www.kp.ru/radio/26857.4/3899279/> (Accessed 01 February 2020). (In Russian)
61. "Nezavisimâ gazeta". Available at: http://ng.ru/ng_exlibris/2018-08-23/10_947_miakishev.html (Accessed 19 January 2020). (In Russian)
62. "Nezavisimâ gazeta". Available at: http://www.ng.ru/ngregions/2007-12-17/19_privkus.html (Accessed 20 January 2020). (In Russian)
63. "Kommersant". Available at: <https://www.kommersant.ru/doc/3352803> (Accessed 31 January 2020). (In Russian)
64. "Vesti". Available at: <https://www.vesti.ru/doc.html?id=1475338> (Accessed 20 January 2020). (In Russian)
65. "Nezavisimâ gazeta". Available at: http://ng.ru/stsenarii/2018-01-23/9_7156_society.html (Accessed 18 November 2019). (In Russian)
66. "Glavred". Available at: <https://glavred.info/opinions/10029146-spros-na-feyki-ili-kak-ukraincy-pokupayut-lozh-v-krasivoy-obertke.html> (Accessed 01 February 2020). (In Russian)
67. "Republic". Available at: <https://republic.ru/posts/57685> (Accessed 31 January 2020). (In Russian)
68. "Novaâ gazeta". Available at: <https://novayagazeta.ru/articles/2011/11/08/46679-abramovich-171-slova-berezovskogo-o-tom-cto-ya-emu-ugrozhal-takaya-kontsentrirannaya-lozh-cto-ee-nado-v-apteke-pod-kolpakom-derzhat-187> (Accessed 28 November 2019). (In Russian)
69. "Novaâ gazeta". Available at: <https://novayagazeta.ru/articles/2018/04/10/76119-staraya-staraya-lozh> (Accessed 15 December 2019). (In Russian)
70. "Novaâ gazeta". Available at: <https://novayagazeta.ru/news/2014/10/11/106584-171-memorial-187-nazval-syuzhet-ntv-o-pravozaschitnom-tsentre-bezgramotnoy-lozhyu> (Accessed 17 December 2019). (In Russian)
71. "Nezavisimâ gazeta". Available at: http://ng.ru/ng_exlibris/2019-12-26/12_1012_dragomoschenko.html (Accessed 17 December 2019). (In Russian)
72. "Kul'tura". Available at: <https://portal-kultura.ru/articles/syuzhet/265311-upryamy-feyki/> (Accessed 17 December 2019). (In Russian)
73. "Nezavisimâ gazeta". Available at: http://ng.ru/politics/2018-01-30/2_7162_rodchenkov.html (Accessed 17 December 2019). (In Russian)
74. "Nezavisimâ gazeta". Available at: http://ng.ru/politics/2019-02-28/3_7521_femida.html (Accessed 17 December 2019). (In Russian)
75. "Novaâ gazeta". Available at: <https://novayagazeta.ru/articles/2004/09/06/21025-lozh-provot-sirovala-agressiyu-terroristov> (Accessed 17 December 2019). (In Russian)
76. "Pravda". Available at: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2001/10/29/4363701/> (Accessed 02 February 2020). (In Russian)
77. "Vsluh.ru". Available at: <https://vsluh.ru/news/society/337982> (Accessed 03 February 2020). (In Russian)
78. "Novaâ gazeta". Available at: <https://novayagazeta.ru/articles/2017/11/03/74433-dayte-mne-shans-esche-raz-obmanut-vas> (Accessed 03 February 2020). (In Russian)

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5895>

Data przesłania artykułu: 20 czerwca 2020 r.

Data akceptacji artykułu: 10 września 2020 r.

СТЕРЕОТИПНЫЙ ОБРАЗ СОВРЕМЕННОГО МУЖЧИНЫ В РОССИЙСКИХ ГЛЯНЦЕВЫХ ЖУРНАЛАХ (НА МАТЕРИАЛЕ ЖУРНАЛОВ «GQ» И «ESQUIRE»)

Joanna Wasiluk

Uniwersytet Warszawski, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8994-8177>e-mail: j.wasiluk@uw.edu.pl

Аннотация: Предметом нашего анализа является образ современного мужчины, который создается дискурсом глянцевого журнала. Основой для наших рассуждений послужила теория гендер, согласно которой коммуникативному поведению мужчин свойствен специфический выбор единиц лексикона. Следовательно мы сосредоточили наше внимание на анализе лексических единиц и тематических групп лексем с целью определения, какой образ современного мужчины тиражируется глянцевыми журналами, учитывая тот факт, что стереотипный мужской образ выступает в двух вариантах маскулинности: гегемонной и естественной. Для того, чтобы выяснить, который из вариантов преобладает мы решили проанализировать материал журналов «GQ» и «Esquire». Данные журналы находятся в первой пятёрке самых популярных ежемесячных журналов, адресатом которых являются мужчины. В нашем исследовании мы решили применить метод компонентного и контекстуального анализа. В результате проведенного исследования мы сделали вывод, что образ мужчины, который создается дискурсом данных глянцевых журналов, является скорее стереотипным, но одновременно имеет отличительные черты, отражающие другие представления о современной маскулинности. Следовательно, происходит модификация образа мужчины.

Ключевые слова: гендер, гендерный концепт, стереотип, концепт маскулинности, гегемонная и естественная маскулинность

Submitted on June 20, 2020

Accepted on September 10, 2020

STEREOTYPICAL IMAGE OF A MODERN MAN IN CONTEMPORARY RUSSIAN GLOSSY MAGAZINES (BASED ON “GQ” AND “ESQUIRE” MAGAZINES)

Joanna Wasiluk

University of Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8994-8177>

e-mail: j.wasiluk@uw.edu.pl

Abstract: The subject of this analysis is the image of a modern man, which is created by the discourse of glossy magazines. The conclusions were based on the theory of gender, according to which the communicative behaviour of men is characterized by a specific choice of lexicon units. Consequently, the article focuses on an analysis of lexical units and thematic groups of lexemes to determine which image of a modern man is represented by glossy magazines, because two variants of masculinity appear to have been added to the stereotypical male image: hegemonic and natural (a term introduced by S.A. Il'inyh) masculinity. To find out which of the options prevails, it was decided to analyse the material of the magazines “GQ” (“Gentlemen’s Quarterly”) and “Esquire”. These magazines are in the top five most popular monthly magazines for men. In this study, it was decided to apply the method of component and contextual analysis. As a result of the study, it was concluded that the image of a man, represented by the discourse of these glossy magazines, is rather stereotyped, but at the same time has distinctive features that reflect other ideas about modern masculinity. Thus, the image of a man is modified.

Keywords: gender, gender concept, stereotype, concept of masculinity, hegemonic and natural masculinity

Исследования, касающиеся гендера, воспринимаемого как «социокультурный конструкт, связанный с приписыванием индивидуальных определенных качеств и норм поведения на основе его биологического пола» [Кирилина, Томская 2005, online], являются достаточно молодой отраслью гуманитарных знаний. Интенсивное развитие гендерных исследований в лингвистике (*лингвистическая гендерология*) датируется, как правило, серединой девяностых годов XX века, когда в российской научной литературе

появился термин *гендер* (*gender*), а российским читателям стали доступны работы зарубежных авторов, специалистов по гендерной проблематике (т.н. *gender studies*) [Томская, Маслова 2006, 105].

Интенсивное развитие гендерных исследований в лингвистике наступило под влиянием постмодернистской философии. Новый подход требовал применения новой терминологии, которая более точно соответствовала методологическим установкам исследователей, что, в свою очередь, и стало причиной введения в научное описание термина *гендер*:

(...) призванного подчеркнуть общественно конструируемый характер пола, его конвенциональность, институциональность и ритуализованность. Этот подход естественно стимулировал изучение лингвистических механизмов проявления гендера в языке и коммуникации [Кирилина, Томская 2005, online].

Немаловажную роль в этом плане сыграла и феминистская лингвистика, которая выдвинула проблему андроцентричности языка (т.е. ориентированность не на человека вообще, а на мужчину). Согласно данному подходу, дискриминация женщин выражается в языковом сексизме, или андроцентризме языка, т.е. в неравномерной представленности в языке наименований лиц разного пола. В результате, наряду с терминами *сексизм* и *андроцентризм* был введен еще один термин – *гендерная асимметрия*, считавшийся более нейтральным, не подразумевающим дискриминацию по признаку пола [Кирилина 2005, 16–17].

По мере развития теории гендер начали появляться и другие направления исследований, среди которых особое место занимают т.н. мужские исследования (*men studies*), суть которых состоит в том, чтобы определить:

(...) как конструируется обществом мужественность, какие типы мужественности существуют в данной культуре в данное время и как это сказывается на поведении людей, каковы нормы и требования к мужчинам и т.п. [Кирилина, Томская 2005, online].

В общем, исследование гендера в языкознании касается двух групп проблем [Там же]:

1. Язык и отражение в нем пола. Цель такого подхода состоит в описании и объяснении того, как манифестируется в языке наличие людей разного пола (исследуются в первую очередь номинативная система, лексикон, синтаксис, категория рода и т.п.), какие оценки приписываются мужчинам и женщинам и в каких семантических областях они наиболее отчетливо выражены;

2. Речевое и в целом коммуникативное поведение мужчин и женщин, где выделяются типичные стратегии и тактики, гендерно специфический выбор единиц лексикона, способы достижения успеха в коммуникации, предпочтения в выборе лексики, синтаксических конструкций и т.д. – т.е. специфика мужского и женского говорения.

В наших рассуждениях мы сосредоточились на вопросах второй группы. На основании медиатекстов мы попытаемся определить, какой образ современного мужчины складывается и транслируется глянцевыми журналами (далее ГЖ), обращая внимание на лексические единицы и тематические группы лексем, которые способствуют его конструированию. Для достижения этой цели мы решили применить метод компонентного и контекстуального анализа. Предметом исследования стали ГЖ «GQ» («Gentlemen's Quarterly») и «Esquire»¹, занимающие первое и третье место в десятке самых популярных ежемесячных журналов, адресатом которых являются мужчины². Данные журналы являются переизданиями американских изданий. «GQ» – это журнал, сочетающий в себе качество глянцевого издания и интеллектуальный потенциал репортажной и аналитической журналистики. На его страницах представлены последние новости от ведущих дизайнеров, тенденции науки, техники и культуры, гастрономические изыски и лучшие отели мира. Основные же темы ГЖ «Esquire» это: культура и искусство, мода и стиль, бизнес и политика, технологии и автомобили, еда и здоровье, персонажи и интервью³.

Необходимо отметить, что в плане создания определенного образа, в том числе на страницах журналов, существенным является понятие *гендерных концептов*, к которым следует отнести:

(...) образно-символическую систему, описывающую женщину и мужчину в культуре; комплекс норм, которые предопределяют образно-символическую систему и находят выражение в научных, правовых, религиозных и политических доктринах и течениях; социальные отношения и институты, ими формируемые; самоидентификацию личности [Калугина 2010, 2, 2].

¹ Титул в Великобритании, которым почетно награждали оруженосцев. Затем его стали присваивать чиновникам, правительственным служащим. Позже термин стал равнозначен термину «джентльмен».

² По данным сайта: <https://www.mlg.ru/ratings/> и <http://top5-top10.ru/top-10-samyh-populyarnyx-zhurnalov-dlya-muzhchin/> (доступ 3.05.2019)

³ По данным сайта: <https://www.journal-off.info/tags> (доступ 3.05.2019).

Данное понятие важно, поскольку относится к понятию гендерных стереотипов. Как отмечают исследователи: «Стереотип формируется на базе концепта и способен включать в себя все принципиально выделяемые в структуре концепта компоненты» [Щекотихина 2008, 72]. Причем «(...) в структуре стереотипа выделяют, как правило, два компонента: знание (когнитивно-информационный компонент) и отношение (эмоционально-чувственный и оценочный компонент)» [Там же, 72]. Следовательно, *гендерные стереотипы* – это «(...) упрощенные и заостренные представления о свойствах и качествах лиц того или иного пола» [Кирилина, Томская 2005, online]. Притом следует отметить, что в ГЖ гендерные стереотипы представляются как «(...) стандартизированный, устойчивый, эмоционально насыщенный, ценностно определенный образ, представление о социальном объекте» [Шихирев 1998, 538].

Итак, на основании собранного лексического материала мы попытаемся определить, какой образ мужчины транслируется данными журналами. В наших рассуждениях мы исходим из положения, что существует некий стереотипный мужской образ, который обладает определенными концептуальными качествами маскулинности. Причем, как подчеркивается исследователями, концепт маскулинности выступает в нескольких вариантах: два крайних – гегемонная и естественная маскулинность, а также инверсионная, метросексуальная и юберсексуальная маскулинность.

Согласно научным работам гегемонная маскулинность определяется как «(...) жизнь в соответствии с мужским хабитусом лидерства, власти, первенства. Хабитуализация сопряжена с закреплением в языке гендерных стереотипов» [Ильиных 2012, 94], напр. *жена не стекло – можно побить; муж пашет, а жена пляшет; курица не птица, баба не человек*. Естественная же маскулинность –

(...) это жизнь в соответствии с мужским хабитусом, в котором имеет место снятие разного рода ограничений, накладываемых гегемонной маскулинностью. Сюда относится и право на эмоциональность, и признание за мужчиной права быть неуверенным, обеспокоенным будущим, и возможность иного отношения к семье, к детям [Там же, 94].

Инверсионная маскулинность предполагает «(...) жизнь в соответствии с хабитусом неуверенности в себе, низкой степени личностной автономности, зависимости во взглядах и поведении, конформности» [Там же, 95]. Последние два варианта – метросексуальная и юберсексуальная маскулинность – выделяются исследователями с точки зрения потребления. Метросексуальная маскулинность проявляется в стиле жизни мужчины,

который ориентирован на неустанную заботу о себе, ему присущи тонкий вкус, утонченная изысканность манер и одежды. В свою очередь качества, определяющие обладателя юберсексуальной маскулинности, это страсть и стиль. Причем представитель метросексуальной маскулинности по сравнению со вторым больше интересуется отношениями, чем самим собой [Там же, 96–97].

Именно на эти четыре варианта образа и на то, как они проявляются в языке указанных выше журналов мы будем обращать внимание. Схема анализа создана на основании модели стереотипного гендерного образа, разработанной О. А. Глущенко, которая, как подчеркивает сам автор, «(...) может быть адаптирована к любому языковому материалу и различным дискурсивным практикам» [Глущенко, Прудникова 2013, 9]. Модель обладает универсальными аспектами организации, такими как: 1) характер и поведение; 2) социальная и социально-семейная роль; 3) внешность; 4) интеллект.

Следовательно, учитывая приведенную модель и специфику анализируемых ГЖ, мы сосредоточили наше внимание на следующих тематических направлениях: 1) характер, эмоции, поведение; 2) социальная и социально-семейная роль: карьера (отношение к деньгам и современным атрибутам жизни), отношение к противоположному полу, к браку и семье; 3) внешний вид, стиль. Данные направления продиктованы содержанием избранных для анализа ГЖ, которые, в основном, как и большинство других такого рода журналов, «(...) пропагандируют образ социально активного представителя “сильного пола”, обладающего чувством собственного достоинства, достаточным интеллектом и стремлением к самосовершенствованию в любых своих проявлениях» [Зиновьева 2016, 199–200].

Итак, образ российского мужчины является довольно стереотипным, основанным на гегемонной маскулинности, где признаком мужественности является физическая сила, мужчина призван быть лидером, соперничать с другими, бороться с любыми препятствиями и преодолевать их, ему свойственна эмоциональная невыразительность, что подтверждают приведенные ниже примеры, ср.

1. С корабля на баттл. Почему рэп – это рок-н-ролл XXI века и как стать известным благодаря умению филигранно унизить противника (Esq 01/2018);
2. Смелость быть другим (Lexus Esq 04/2018);
3. Твой драйв, твои правила (Lada Esq 04/2019);
4. Время показать характер (BMW Esq 07/2018);

5. Мужчина всегда должен делать то, что хочет. Надо идти на встречу своим мечтам, желаниям и в конечном счете реализовать их (Esq 01/2018);

6. Кулаки в карманах. Политолог Алексий Чесноков объясняет, что происходит, когда свобода и ценности становятся важнее дружбы... Умение декларировать крутость и умение ее демонстрировать – две большие разницы (Esq 05/2018);

7. Набор качеств. Настоящий мужчина – исчезающий типаж. «Писатель года» 2016 по версии GQ Борис Минаев постарался припомнить его главные черты (GQ 04/2018).

В данных примерах подчеркивается, что мужчина должен делать то, что сам считает правильным, самому устанавливать правила, не бояться противника, быть смелым и показать, что у него есть характер, что он по истине – крутой. Данные черты типичны для гегемонной маскулинности и тот, кто ими обладает, может чувствовать себя на вершине гендерной иерархии.

Однако не всем представителям мужской общности присущи эти черты. Несомненно, данный образ начинает уступать место естественной маскулинности и предпочтение отдается другим тенденциям в поведении с женщиной и в отношениях с детьми, ср.:

1. Равноправие полов давно коснулось и темы заботы о внешности, а вместе с ним появилась взаимовыгодная возможность делиться со своей половиной средствами ухода (Esq 01/2018);

2. Подарки тем, кого любишь, лучше делать без повода. Цветы завянут, сладкому объявлен бой, поэтому включаем фантазию. Если думать некогда или вы не успели узнать вкусы одаряемого, изучите гид Esquire – в нем собрано все, что дополнит завтрак в постель (Esq 03/2018);

3. Как быть романтичным (и не сгореть со стыда)? (GQ 02/2018);

4. #МееТоо – это не конец секса. Для кого-то «мужчина» означает «секс-агрессор». Но тем из нас, кто не разучился вести себя пристойно, грань между флиртом и приставанием ясна как день;

5. Что такое хорошо. Есть способности, которые отец может передать ребенку лишь на собственном примере. Среди них манеры, чувство юмора и умение одеваться. Всему остальному его научат в школе (GQ 01/2018);

6. Правила отцовского клуба. Отец тройняшек о том, зачем вообще нужны дети и что с ними делать. (Если не брать в расчет продолжение рода и рост числа пенсионеров по стране) (GQ 01/2018);

7. Отцовская гордость. На извечный вопрос о том, как совмещать карьеру и семью, каждый отвечает сам. А вот в чем это делать, покажет GQ – конечно, в идеально скроенных костюмах (GQ 01/2019).

Данные примеры свидетельствуют о том, что мужчина готов работать над отношениями с женщиной (главным при этом остается равенство с женщиной), уважает ее, ценит, стремится стать ответственным отцом, дает хороший пример, проявляет заботу о детях настолько, что может чувствовать себя членом особого клуба – отцовского.

В ГЖ довольно много места отводится разного рода «атрибутам» и аксессуарам, так как для современных мужчин характерно стремление пользоваться в полной мере разного рода гаджетами и последними новинками техники, тем более что они свидетельствуют о их статусе. В данных журналах особо заметны автомобили и часы, ср.:

1. Незаменимый предмет мужской гордости, рассмотренный в деталях (Mercedes-Benz GLS; Esq 01/2018);
2. Создан для истинных ценителей роскоши (Bentley V8; Esq 04/2018);
3. Новый Mazda CX-9. Благородное происхождение (Esq 04/2019);
4. На протяжении почти трех столетий часы Jaquet Droz являются предметом восхищения, примером непревзойденного мастерства непрерывно растущего творческого потенциала (Esq 01/2018);
5. Не комплексуй (часы Diesel, Esq 01/2018);
6. В точности твой момент (часы Certina Esq 02/2018);
7. Созданы для мужчин, готовых открывать новые горизонты (часы IWC Esq 05/2018).

Притом следует отметить, что подчеркивается и опасность излишней зависимости от достижений технического прогресса, которая может привести к серьезным последствиям, ср.:

Щупальца прогресса. Apple. Google. Facebook. Amazon. Эти четыре компании обрели неслыханное для частного бизнеса экономическое влияние. Мы ни за что не расстанемся с нашими стильными телефонами, сотнями подписчиков в соцсетях и возможностью в два клика заказать со скидкой новую куртку. Проблема в том, что бесконтрольное потребление ведет нас к кризису, масштабы которого сложно даже вообразить (Esq 05/2018).

Приведенные примеры трудно однозначно приписать к концепту гегемонной или естественной маскулинности, так как представители и того и другого типажа могут являться их адресатами. Однако, что интересно, в данных журналах заметен повышенный интерес к мужской внешности, т.е. к косметике по уходу за лицом и телом, одежде и стилю вообще, ср.:

1. Я люблю вещи за их суть: рубашка должна быть накрахмаленная, отглаженная и – в идеале – белая, пуховик должен быть теплым, спортивный костюм – удобным (Esq 01/2018);

2. У каждого из них своя история... Отказался от работы в банке, чтобы печь хлеб. Никогда не оглядывается назад; Принял дела у отца. Дела, но не гардероб – И все они принадлежат миру Emporio Armani (Esq 03/2018);

3. Смельчаки и трусы. Esquire предлагает узнать, на кого из героев недавнего прошлого вы похожи, исходя из предпочитаемого нижнего белья (Нил Армстронг, Жак-Ив Кусто, Сэр Уинстон Черчилль, Эрнест Хемингуей, Мохаммед Али, Уильям Уоллес, Esq 03/2018);

4. Как соблюсти идеальный баланс между теплом и стилем в лучших вещах января (Esq 01/2018);

5. Как закалялся стайл (Esq 01/2019);

6. Мужской стиль, как форма искусства (Esq 04/2019);

7. Из грязи в князи. Извальяться в грязи – идея, которая кажется привлекательной не только вашим детям и собакам, нравится она и тем, кто пристально следит за собой. Но есть нюанс – не все грязи одинаково полезны. Рассказываем, какой бывает косметическая грязь и зачем она нужна лично вам (Esq 02/2019);

8. Esquire собрал дюжину простых и полезных привычек, которые помогут сделать уход за собой эффективнее: можно осваивать по одной в месяц, а можно уже с января стать абсолютно новым человеком (Esq 12/2018);

9. Мощный старт отличного дня (гель для умывания лица GQ 01/2018);

10. Коллекция бунтарских ароматов для гурманов (ESQ 04/2019).

Данные примеры доказывают, что их адресатом являются мужчины, которые ухаживают за собой (и то пристально), ожидают от средств хорошего эффекта и знакомы с последними новинками моды. Следовательно, как было отмечено выше, это скорее представители метросексуальной общности, так как чрезмерное внимание мужчины к собственной внешности противоречит представленному выше концепту гегемонной маскулинности. Следует, однако, отметить, что хотя данный образ не соответствует существующему стереотипу, сегодня ухоженный мужчина производит только положительное впечатление.

Итак, как показал проведенный анализ, в современном обществе функционирует и преобладает стереотипный образ мужчины основанный, прежде всего, на гегемонной маскулинности. Однако, заметно и то, что все чаще предпочтение отдается естественной маскулинности, которая постепенно передвигает границу и расширяет свою территорию влияния. Материалы, которые помещаются в гляцевых журналах, позволяют определить, насколько меняются и меняются ли вообще, гендерные стереотипы, которые формируют представления о мужественности и женственности

в конкретном обществе. В нашем анализе мы обращали внимание не только на статьи, но и рекламы. И хотя реклама использует свои определенные средства воздействия, образ мужчины, должен соответствовать политике журнала, для того чтобы реклама вызвала определенный отклик.

Следовательно, использованные лексические единицы свидетельствуют о том, что для современного мужчины идеальным набором качеств являются решительность, уверенность в себе, дерзость и смелость, которые соответствуют стереотипному мужскому образу «настоящего мужчины». Однако к желательным качествам относятся также манеры, чувство юмора, высокий интеллект, привлекательность и умение одеваться. Таким образом, концепт гегемонной маскулинности, хотя все еще преобладает, но начинает уступать место естественной и метросексуальной маскулинности, которые формируют образ «нового мужчины». Нельзя сказать, что образ, создаваемый дискурсом ГЖ «GQ» и «Esquire» однозначен, поскольку, как показало исследование, в нем можно найти примеры разных концептов маскулинности. Возможно, из-за того, что оба журнала являются переизданиями западных журналов, в транслируемом ими мужском образе и наблюдаются эти противоречия, а может быть, это как раз и есть процесс разрушения стереотипа.

Результаты проведенного анализа хорошо иллюстрируют слова Игоря Семеновича Кона: «“Настоящий мужчина” сегодня – не только “силовик”, но и ученый, инженер, художник, поэт-лирик и просто ласковый отец, а разные виды деятельности предполагают неодинаковые психологические свойства» [Кон, 13].

БИБЛИОГРАФИЯ

- Глушенко Олеся Анатольевна, Прудникова Евгения Сергеевна. 2013. *Стереотипные образы женщины и мужчины в зеркале русской языковой культуры: монография*. Петропавловск-Камчатский: КамГУ им. Витуса Беринга.
- Зиновьева Елена Сергеевна. 2016. *Создание стереотипного образа мужчины в гляцевых журналах (на материале русского и английского языков)*. «Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова» № 5: 198–203.
- Ильиных Светлана Анатольевна. 2012. *Феномен «нового мужчины» или снова о гендере*. «Вестник Бурятского государственного университета» № 14: 93–97.
- Калугина Елена Николаевна. 2010. *Гендерные исследования в языкознании*. В: *Научный потенциал студенчества в XXI веке*. Т. 2. Общественные науки. Ставрополь: СевКавГТУ: 183–185.
- Кирилина Алла Викторовна, Томская Мария Викторовна. 2005. *Лингвистические гендерные исследования*. «Отечественные записки» № 2 (23). (online) <https://www.twirpx.com/file/347257/> (доступ 17.09.2019).
- Кирилина Алла Викторовна. 2005. *Гендерные исследования в лингвистических дисциплинах*. В: *Гендер и язык*. Сост. Кирилина А.В. Москва: Языки славянской культуры: 7–32.

- Кон Игорь Семенович. 2008. *Гегемонная маскулинность как фактор мужского (не)здоровья*. «Социология: теория, методы, маркетинг. Научно-теоретический журнал» № 4: 5–16.
- Томская Мария Викторовна, Маслова Любовь Николаевна. 2006. *Гендерные исследования в отечественной лингвистике*. В: *Русский язык в современном обществе: функциональные и статусные характеристики. Сборник обзоров*. Отв. ред. Опарина Е.О. и др. Москва: ИНИОН РАН: 104–132.
- Шихирев Петр Николаевич. 1998. *Социальные стереотипы*. В: *Российская социологическая энциклопедия*. Отв. ред. Осипов Г.В. Москва: Норма-Инфра-М: 538.
- Щекотихина Ирина Николаевна. 2008. *Стереотип: аспекты и перспективы исследования*. «Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина» № 5 (19): 69–80.

REFERENCES

- Glušenko Olesâ Anatol'evna, Prudnikova Evgeniâ Sergeevna. 2013. *Stereotipnye obrazy ženshiny i mužčiny v zerkale russkoj âzykovoj kul'tury: monografiâ* [Stereotypical Images of Women and Men in the Mirror of Russian Language Culture: a Monograph]. Petropavlovsk-Kamchatsky, KamGU im. Vitusa Beringa. (In Russian)
- Il'inyh Svetlana Anatol'evna. 2012. *Fenomen "novogo mužčiny" ili snova o genere* [The Phenomenon of the "New Man" or Again About Gender]. "Vestnik Burâtskogo gosudarstvennogo universiteta" no 14, pp. 93–97. (In Russian)
- Kalugina Elena Nikolaevna. 2010. *Gendernye issledovaniâ v âzykoznanii* [Gender Studies in Linguistics]. In: *Naučnyj potencial studenčestva v XXI veke*. Vol. 2 [The Scientific Potential of Students in the XXI Century. Vol. 2]. Stavropol, SevKavGTU, pp. 183–185. (In Russian)
- Kirilina Alla Viktorovna. 2005. *Gendernye issledovaniâ v lingvističeskikh disciplinah* [Gender Studies in Linguistic Disciplines]. In: *Gender i âzyk* [Gender and Language]. Ed. Kirilina A.V. Moscow, Âzyki slavânskoj kul'tury, pp. 7–32. (In Russian)
- Kirilina Alla Viktorovna, Tomskâ Mariâ Viktorovna. 2005. *Lingvističeskie gendernye issledovaniâ* [Linguistic Gender Studies]. "Otečestvennye zapiski" no 2 (23). Available at: <https://www.twirpx.com/file/347257/> (Accessed 17 September 2019). (In Russian)
- Kon Igor' Semenovič. 2008. *Gegemonnâ maskulinnost'kak faktor mužskogo (ne)zdorov'â* [Hegemonic masculinity as a factor of male (un)health], "Sociologiâ: teoriâ, metody, marketing. Naučno-teoretičeskij žurnal" no 4, pp. 5–16. (In Russian)
- Šekotihina Irina Nikolaevna. 2008. *Stereotip: aspekty i perspektivy issledovaniâ* [Stereotype: Aspects and Prospects of Research]. "Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A.S. Puškina" no 5 (19), pp. 69–80. (In Russian)
- Šihirev Petr Nikolaevič. 1998. *Social'nye stereotypy* [Social Stereotypes]. In: *Rossijskââ sociologičeskââ ènciklopediâ* [Russian Sociological Encyclopedia]. Ed. Osipov G.V. Moscow, Norma-Infra-M, p. 538. (In Russian)
- Tomskâ Mariâ Viktorovna, Maslova Lûbov' Nikolavna. 2006. *Gendernye issledovaniâ v otečestvennoj lingvistike* [Gender Studies in Russian Linguistics]. In: *Russkij âzyk v sovremennom obšestve: funkcional'nye i statusnye harakteristiki. Sbornik obzоров* [Russian Language in Modern Society: Functional and Status Characteristics. Collection of Reviews]. Ed. Oparina E.O. Moscow, INION RAN, pp. 104–132. (In Russian)
- Zinov'eva Elena Sergeevna. 2016. *Sozdanie stereotipnogo obraza mužčiny v glâncevyh žurnalah (na materiale russkogo i anglijskogo âzykov)* [Creating a Stereotypical Image of a Man in Glossy Magazines (Based on Russian and English Languages)]. "Vestnik KGU im. N.A. Nekrasova" no 5, pp. 198–203. (In Russian)

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5896>

Дата падачы артыкула: 19 чэрвеня 2020 г.

Дата прыняцця артыкула да друку: 17 верасня 2020 г.

ТАПАНІМІЯ ЛЕЛЬЧЫЦКАГА РАЁНА ГОМЕЛЬСКОЙ ВОБЛАСЦІ: ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНЫЯ ТЫПЫ МАТЫВАЦЫ

Наталля Багамольнікава

ДУА «Гомельскі абласны інстытут развіцця адукацыі», Беларусь

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7120-580X>

e-mail: oikp@iro.gomel.by

Анотацыя: У артыкуле разглядаюцца рэгіянальныя тапонімы ў іх лексіка-семантычным аспекце. Выяўляецца, як айконімы і гідронімы звязаны з асаблівасцямі рэльефу і ландшафту Прыпяцкага Палесся, падзеямі ў гэтым рэгіёне, духоўнай і матэрыяльнай культурай мясцовага насельніцтва і яго моўнымі кантактамі з іншымі этнічнымі групамі.

Ключавыя словы: тапонімы, айконімы, гідронімы, асновы матывацыі, віды намінацыі

Submitted on 19 June, 2020
Accepted on September 17, 2020

TOPONYMY OF LELCHITSKY DISTRICT IN GOMEL REGION: LEXICAL AND SEMANTIC TYPES OF MOTIVATION

Natallia Bahamolnikava

Gomel Regional Institute of Education Development, Belarus

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7120-580X>

e-mail: oikp@iro.gomel.by

Abstract: This article deals with regional toponyms in their lexical and semantic aspects and analyses the way oeconyms and hydronyms are related to topography and landscape peculiarities of Pripyat Polesie, events in this region, spiritual and material culture of the local population and its linguistic contacts with other ethnic groups.

Keywords: toponyms, oeconyms, hydronyms, motivation basics, types of nomination

У кожнай краіне, у тым ліку і Беларусі, маецца вялікая колькасць уласных назваў (ці онімаў), іх на сённяшні дзень ужо немагчыма падлічыць. Сярод онімаў вылучаецца значны клас, які абазначае ўласныя назвы геаграфічных аб'ектаў. У навуцы такія найменні называюцца тапонімамі (ад грэч. *topos* 'мясцовасць, месца' і *онута* 'імя, назва').

Мікалай Надзеждзін пісаў аб тапонімах, што "назвы – мова зямлі, а зямля ёсць кніга, дзе гісторыя чалавецтва запісана ў геаграфічнай наменклатуры". Гэта сапраўды так. Тапонімы не толькі маюць мэту вылучаць адзін аб'ект, дапамагаць адрозніваць яго ад іншых, г.зн. адрасную функцыю, але і нясуць аб аб'ектах пэўную інфармацыю, што закладзена ў іх утваральных асновах.

Узніклі тапонімы ў глыбокай старажытнасці і захоўваюць разнастайныя паняцці, звязаныя з найбольш важнымі, ключавымі сферамі жыцця народа. Так, семантыка асноў онімаў адлюстроўвае асаблівасці навакольнага ландшафту і тапаграфіі мясцовасці, раслінны і жывёльны свет, матэрыяльную і духоўную культуру насельніцтва, яго моўныя кантакты з іншымі этнасамі і г. д.

Агляд прац па тапаніміцы сведчыць, што ў мовазнаўстве канца ХХ – пачатку ХХІ стст. увага вучоных да онімных адзінак значна ўзрасла. Найбольш грунтоўныя даследаванні прысвечаны аналізу тапонімаў у дыяхраніі, выяўленню іх архетыпаў, кантынууму. Асноўныя асаблівасці тапаніміі патрабуюць падыходу да яе вывучэння з абавязковым улікам не толькі дыяхраніі, але і сінхраніі. У гэтым плане асаблівую значнасць мае комплекснае вывучэнне тапанімічнай сістэмы ў сінхраніі на прыкладзе асобных рэгіёнаў. Вывучэнне рэгіянальнай тапаніміі важна па той прычыне, што ў навуковы ўжытак уводзіцца новы фактычны матэрыял, які адлюстроўвае адметнасці лакальнай сістэмы намінацыі, звязаны з тымі ці іншымі падзеямі на дадзенай тэрыторыі, нясе на сабе культурна-гістарычны фон розных эпох. Даследаванне рэгіянальнай тапаніміі дапамагае выявіць і зразумець уласцівасці ўсёй беларускай тапанімічнай сістэмы. Пастаяннае назапашванне фактычнага матэрыялу, яго асэнсаванне, сістэматызацыя, інтэрпрэтацыя канкрэтнага масіву тапонімаў спрыяе развіццю тэорыі анамастыкі, у тым ліку і тапанімікі. Неабходна, аднак, адзначыць, што рэгіянальны тапанімічны матэрыял на сённяшні дзень вывучаны неаднолькава. У найбольшай ступені даследавана тапанімічная лексіка Міншчыны (В.П. Лемцюгова), Віцебшчыны (Л.М. Грыгор’ева), Брэстчыны (Н.Р. Смаль), часткова Гродзеншчыны (С.А. Янушкевіч).

Выбар для даследавання тапаніміі гомельскага рэгіёна абумоўлены шэрагам лінгвістычных, сацыяльных, эканамічных, культурных і іншых фактараў: па-першае, яго архаічнасцю (дадзены рэгіён з’яўляецца тэрыторыяй, якую людзі даўно выбралі месцам пражывання) і гістарычнасцю (на думку вучоных, усходнепалеская тэрыторыя належала да прарадзімы славян або прымыкала да яе зоны), па-другое, тым, што тэрыторыя Гомельскай вобласці значна пацярпела ад наступстваў аварыі на ЧАЭС. У сувязі з адсяленнем многіх населеных пунктаў у выніку тэхнагеннай катастрофы стагоддзя з цягам часу знікаюць унікальныя тапонімы, што здаўна функцыянавалі на тэрыторыі рэгіёна. Па-трэцяе, тапанімічная сістэма Гомельшчыны ў сучасным мовазнаўстве пакуль што не была прадметам спецыяльнага, усебаковага даследавання. У лінгвістычных працах атрымалі асвятленне толькі гідронімы (Р.М. Казлова, Т.М. Багаедава, Н.А. Багамольнікава), асобныя айконімы і ўрбанонімы (А.Ф. Рогалеў, Н.А. Багамольнікава).

У дадзеным артыкуле мы разгледзім, аб чым паведамляюць нам сваёй “мовай” тапонімы Лельчыцкага раёна, што знаходзіцца на паўднёвым захадзе Гомельскай вобласці. Крыніцай даследавання паслужылі айконімы і гідронімы (асобныя віды тапонімаў: ад грэч. *oikos* ‘жыллё’ і *оnуmа* ‘імя,

назва'; *hudor* 'вада' і *опута* 'імя, назва') – уласныя назвы населеных пунктаў і водных аб'ектаў, зафіксаваныя на адзначанай тэрыторыі. У якасці асноўнага метаду пры аналізе тапанімічных моўных адзінак выкарыстоўваецца дэскрыптыўна-аналітычны (або апісальны), які прадугледжвае збор, сістэматызацыю тапанімічнага слоўніка і яго апісанне.

У Лельчыцкім раёне знаходзіцца на дадзены момант 76 населеных пунктаў, з якіх 1 мае статус гарадскога пасёлка (Лельчыцы), а астатнія адносяцца да сельскага тыпу (вёскі, пасёлкі) [Назвы 2006, 211]. Тэрыторыя раёна размешчана на поўдні Беларускага Палесся, пераважна раўнінная, мае многа балот і забалочаных участкаў. Зрэдку на тэрыторыі трапляюцца дзюны і невялікія пясчаныя ўзгоркі. Найбольш буйныя рэкі раёна Убарць і яе прытокі Балотніца, Выгошча, Лохніца; Каросцінка, Свінавод, Сцвіга, Плаў уваходзяць у басейн ракі Прыпяць.

Лельчыцкі раён шырока прадстаўлены ў айканіміі назвамі, што характарызуюць асаблівасці навакольнага ландшафту і тапаграфіі. Тэрмін *ландшафт* (ад ням. *Landschaft*) ужываецца ў значэннях 'рэльеф, клімат, глеба, расліннасць, жывёльны свет', 'асаблівасці складу і размяшчэння грунтоў, глебавага і расліннага покрыва', 'агульны выгляд мясцовасці, пейзаж' [Беларуская савецкая энцыклапедыя 1972, 254]. Лексема *тапаграфія* паходзіць з грэчаскай мовы (*topographia*), адно са значэнняў яе – 'паверхня мясцовасці, узаемнае размяшчэнне яе пунктаў, частак' [*Глумачальны слоўнік беларускай мовы* 1983, 5/1, 473].

На раслінны свет рэгіёна ўказваюць айконімы, матываваныя назвамі: а) асобных відаў дрэў: *асіна* і яе ўстарэлая назва *оса* (вв. *Асянское, Восаў*), *вольха* (в. *Альховая*), *вяз* (в. *Вязавая*), *ліпа* (в. *Ліпляны*); б) агульных лясных масіваў: в. *Баравое* (*бор* 'хваёвы ці сасновы лес на высокім месцы, на сухім грудзе'), в. *Дубніцае* (*дубнік* 'участак лесу, дзе багата расце дубу'), вв. *Дубраўкі, Дуброва* (*дуброва* 'дубовы ці змешаны лісцёвы лес, гай'); в) лугавых, лясных і палявых раслін: вв. *Канпелька* (ад *каноплі*), *Крупка* (мы мяркуем, што ад *крупка* – род травяністых раслін, якія ў Беларусі растуць на сухіх лугах, паравых палях, у пасевах як зелле. Асобныя ж лінгвісты тлумачаць такія і падобныя найменні як 'дробная часцінка чаго-небудзь' [Лемцюгова 2008, 205], *Свіднае* (ад расліны *свідзіна*, хаця, магчыма, і ад *свідун* 'акно ў балоце'), в. *Чэмернае* (ад *чамярыца*).

Айконімы, што ўтварыліся ад фаўністычных назваў, у Лельчыцкім раёне адзінкавыя: вв. *Ліснае, Сом*.

На размяшчэнне аб'ектаў у прастору ўказваюць назвы-арыенціры: вв. *Заберажніца, Забалацце, Заброддзе, Замошша, Заполле, Запясочнае,*

г.зн. размешчаныя за *берагам, балотам, бродам, мохам, полем, пяскамі*, в. **Вуглы** (бел. *вугал* ‘месца, дзе межы поля ўтвараюць прамы вугал’, *вугал* ‘тып паселішча без вуліцы, калі двары параскіданы па краю поля ўлукаткі’ [Яшкін 1971, 38]). Айконімы ў форме мн. ліку **Вуглы** і адз. ліку **Вугал** у тапаніміі адносяцца да вельмі папулярных, асабліва на Палессі.

Найбольш характэрныя рысы рэльефу мясцовасці адлюстроўваюць матывавальныя асновы наступных онімаў: в. **Букча** (*букча* ‘глыбокае месца ў рацэ, затока’ [Лемцюгова 2008, 78]), в. **Грабяні** (*грэбень* ‘прадаўгаватая, хвалістая вяршыня гары, вала, баразны на раллі’, ‘невялікае прадаўгаватае ўзвышша, грыўка’ [Яшкін 1971, 54]), в. **Жмурнае** (знаходзіцца на ярка асветленым месцы, дзе *жмураца*), в. **Карма** (апелятыў *карма*, ад якога ў Беларусі ўтворана шмат онімаў, можа мець у залежнасці ад мясцовасці некалькі значэнняў: ‘затока, завадзь у форме рукава’, ‘кармавыя ўгоддзі, на якіх расце добрая, сакавітая трава для корму жывёле’ [Лемцюгова 2008, 189]), в. **Краснабярэжжа** (абазначае *красны бераг*, дзе лексема *красны* ў старажытнарускі перыяд мела значэнне ‘прыгожы, маляўнічы, жывапісны’, г. зн. вёска, размешчаная ў жывапіснай мясцовасці на беразе ракі), в. **Новае Палессе** (*палессе* ў паўднёвай частцы Беларусі – ‘лясістая і балоцістая мясцовасць’, *новае* – пазнейшае па часе ўзнікнення ў параўнанні з іншымі аднайменнымі аб’ектамі, аднак у дадзеным выпадку сімвалізуе новае жыццё, бо гэта вынік перайменавання ў савецкі час), в. **Ручное** (у аснове, мяркуем, невялікі вадаток – *ручай*). У назве в. **Заходы** можна бачыць розны тып матывацыі. На Гомельшчыне *заход* – ‘адгалінаванне, рукаў ракі, скіраваны па цячэнню’, але на іншых тэрыторыях адзначаны наступныя значэнні лексем: ‘плошча, пройдзеная пры сяўбе ўручную адзін раз уздоўж загона; узараны загон на адну пасяўную ляху’, ‘участак зямлі, узараны да адпачынку’, ‘вузкі завулак’, ‘глухое месца’, ‘частка свету, дзе заходзіць сонца’ [Яшкін 1971, 78]). У літаратурнай жа мове тэрмін *захад* мае значэнне ‘час, калі заходзіць сонца’, ‘частка свету, супрацьлеглая ўсходу’.

Утварэнні ад назваў рэк з’яўляюцца адзінкавымі: в. **Лохніца**, ад аднайменнай рэчкі, аналіз якой пададзім ніжэй. Спрэчна падаецца матывацыя назвы в. **Тонеж**. Некаторыя лінгвісты суадносяць яе з гідронімам *Тонеж* [Лемцюгова 2008, 369]). Але рака пад такім найменнем не падаецца лексікаграфічнымі працамі (гл., напрыклад, энцыклапедыю “Прырода Беларусі”. – Мінск, 1986, 598 с.). На наш погляд, паходжанне айконіма варта звязаць з тэрмінам *тонь*, *тоня* ‘глыбокае дрыгвяністае месца’, ‘глыбокае месца на рацэ ці возеры’, ‘старарэчышча, затока’. Магчыма, была і рэчка, якая з цягам часу высахла.

Прадуктыўная ў Лельчыцкім раёне група айконімаў, звязаная з жыццём і дзейнасцю чалавека. Асновы тапонімаў суадносяцца з назвамі спосабаў распрацоўкі зямлі, прычым могуць адлюстроўваць усе этапы падсечна-агнавога спосабу, характэрнага для матэрыяльнай культуры беларусаў, аселых у лясіста-балоцістых краях: выбар месца пад дзялянку, высечку лесу або хмызняку, спальванне, выкарчоўку пнёў, утварэнне лядаў, поля і г. д. На лельчыцкай зямлі праз айконімы выяўляюцца толькі першы і апошні яго этапы: в. *Зарубанае* (г.зн. зроблены меткі для вырубкі лесу). У такім жа першапачатковым значэнні на ўсходзе Палесся ўжываўся апелятыў *рубёж* ('зарубка, зацёс на дрэвах ці пнях'), матываваны дзеясловамі *рубіць, сячы. Рубяжамі* ў даўнія часы акрэсліваліся межы абласцей, уладанняў, угоддзяў, зямель. Пазней семантыка тэрміна пашырылася: ім як зямельным знакам маглі называць неўзараную прастору, што раздзяляла тэрыторыю населеных пунктаў або ўладанні гаспадароў, іншымі словамі, усякую мяжу, граніцу [Казлова 2009, 245]. Адзначаны тэрмін задзейнічаны і ва ўтварэнні айконіма *Рубёж*, што знаходзіцца ў даследаваным рэгіёне. Апошні этап падсечна-агнавога спосабу рэпрэзентаваны айконімам *Сініцкае Поле*. Лексема *поле* абазначае 'зямлю, апрацаваную для пасеву; бязлесую прастору'. Азначальны кампанент у назве ўказвае на прыналежнасць аб'екта пэўнай асобе.

Некалькі назваў вёсак уключаюць даволі распаўсюджаную лексему *рудня*, што абазначае 'дробнае прадпрыемства, на якім раней здабывалі балотную жалезную руду ці плавілі з яе прымітыўным спосабам жалеза': *Сіманіцкая Рудня, Тонезская Рудня, Убарцкая Рудня*. Паселішчы, што ўзніклі па суседству з былымі *руднямі*, і называліся Рудня. Такія шматлікія назвы сканцэнтраваны на Палессі, багатым залежамі чырвонага, бурага жалезняку і балотных руд. Каб адрозніваць Рудні, іх ужывалі ў асноўным у састаўных онімах, дзе азначальны кампанент, па паходжанні адносны прыметнік, утвораны ад назвы бліжэйшага населенага пункта або воднага аб'екта, быў своеасаблівым арыенцірам. Азначэнні прыналежнага характару, што сведчаць аб заснаванні рудняў уладальнікамі маёнткаў, у рэгіёне адсутнічаюць. Найменне в. *Руднішча* гаворыць аб узнікненні паселішча на месцы былой *рудні*. Нашы продкі жалеза варылі ў круглых земляных печах, якія абмазвалі глінай. Вучонымі адзначаецца, што спачатку пасля кожнай плаўкі печ разбуралі і побач будавалі новую, пазней з'явіліся печы шматразовага выкарыстання [Лемцюгова 2008, 324]. Гэты працэс вытворчасці жалеза і апрацоўкі яго метадам гарачай коўкі захоўвае айконім *Сярэднія Печы*. Кампанент *Сярэднія* азначае месца размяшчэння промысла ў зямельна-гаспадарчым комплексе.

Айконімы з кампанентам *буда* ‘прадпрыемства, на якім буднікі выпальвалі драўляны вугаль, выраблялі паташ, гналі дзэгаць, смалу’ паўтараюць мадэль утварэння і функцыянавання онімаў з *руднямі*: ***Буда Лельчыцкая, Буда-Сафіеўка***. Апошнія найменне – камбінаванае і сведчыць аб калектыўнай уласнасці зямельных абшчын вв. ***Буда і Сафіеўка***. *Будамі* называліся і лясныя пасёлкі, у якіх жылі буднікі, і якія пазней ператвараліся ў звычайныя вёскі [Лемцюгова 2008, 76].

Характар спажывецкага промыслу выяўляецца ў айконімах, матываваных лексемай *млын* ‘пабудова, на якой адбываўся размол збожжа’: ***Сіманіцкі Млынок***. Вадзяныя млыны ўзводзіліся на невялікіх рэчках, паблізу якіх узнікалі паселішчы. Дадзены населены пункт узнік каля в. Сіманічы. Нярэдка на водных аб’ектах (рэчках, праточных азёрах, ставах) у комплексе з мукамольнымі млынамі будаваліся *тартакі* – ‘тып лесапільні, на якой распілоўвалі бяровёны на дошкі і брусы з дапамогай вады’ [Лемцюгова 2008, 367]. Назва в. ***Тартак*** захоўвае дадзены род дзейнасці жыхароў.

У оніме ***Стадолічы*** таксама зафіксаваны род заняткаў людзей – *стадольнікаў*, што жылі і працавалі пры *стадоле* (тэрмін *стадола* на пачатку ‘пастаялы двор’, затым ‘навес, гумно’).

Цяжка дакладна вызначыць, што знаходзіцца ў аснове назвы в. ***Астражанка***, бо лексема *астрог* абазначае ‘старажытную драўляную крэпасць’, ‘частакол з бяровеннямі з заостранымі канцамі’, ‘турму’ [Яшкін 1971, 16].

З тыпам пасялення звязаны онімы вв. ***Іванавы Слабада, Слабодка***, п. ***Слабада***. *Слабоды* мелі статус льготных паселішчаў, іх насельніцтва вызвалася ад павіннасці.

На тэрыторыі раёна шмат назваў паселішчаў, зыходнымі для якіх паслужылі асабовыя імёны, мянушкі і прозвішчы людзей: г.п. ***Лельчыцы***, вв. ***Буйнавічы, Воранаў, Вусаў, Глушкавічы, Данілевічы, Кавыжаў, Манчыцы, Маркоўскае, Мілашэвічы, Мяхач, Прыбалавічы, Салагубаў, Сіманічы, Чыянне, Шугалей***. У прыведзеных субстантывавальных прыметніках-айконімах вылучаюцца часта суфіксы прыналежнасці *-аў (-оў)*, што абмяжоўваецца вобласцю ўтварэння тапаніміі, і *-ічы (-ычы), -ыцы*, асновы якіх указваюць на калектыўнае імя, прозвішча, мянушку. Адзначаны прынцып намінацыі тлумачыцца старой сістэмай сельскай гаспадаркі і такой яе характэрнай прыкметай, як раздробленае землеўладанне. У адантрапанімічных айконімах гэтага тыпу ўвекавечаны прозвішчы, імёны, мянушкі ўладальнікаў зямель і іх састаўных частак, двароў, дварышч, імёны галавы роду або сем’яў. Айконім у форме мн. ліку ***Картынiчы*** на пачатковым этапе сведчыў пра

перасяленцаў з *Картыні*. Уласная назва в. *Люболь* можа з’яўляцца скарачаным варыянтам старажытнаславянскіх складаных імёнаў тыпу *Любослав*, *Любомысл*, *Любомир*, *Любогост*.

Другі тып намінацыі – у гонар знакамітых людзей – адлюстроўвае вынік працэсу перайменавання ў 60-я гады XX ст., якому масава падверглася беларуская тапанімія: в. *Дзяржынск* (былая *Радзілавічы*, *Радзівілавічы*), в. *Калініна* (былая *Калінаўка*) (імёны ў гонар М.І. Калініна і Ф.Э. Дзяржынскага, саратнікаў У.І. Леніна), п. *Чапаеўскі* (імя ў гонар удзельніка грамадзянскай вайны В.І. Чапаева; былая *Берасцяны Завод*, *Берзавод*; *Лазнішча*).

Пад працэс перайменавання ў падпалі немілагучныя найменні або ўтвораны ад асноў рэлігійнага зместу, звязаныя з гістарычнымі падзеямі, некаторыя – з назвамі расліннага свету. Адзначанае тычыцца і асобных айконімаў Лельчыцкага раёна. Так, онім *Радзілавічы* (*Радзівілавічы*) нагадваў пра магнатаў Радзівілаў, хаця ў аснове матывацыі знаходзіцца хутчэй за ўсё калектыўная мянушка *радзілавічы*, патомкі Радзіла. Назва ж *Асмаленік* захоўвала трэці этап падсечна-агнявога спосабу распрацоўкі зямлі: выпаленыя ў мясцовасці пні, карчы. Такія онімы набылі новы тып намінацыі – назвы-мемарыялы, што абазначалі сімвалы савецкай эпохі: вв. *Асмаленік* называецца цяпер *Ударнае*, *Зладзін* (*Злодзін*) – *Краснабярэжжа*, *Каросцін* – *Новае Палессе*, *Магільнае* – *Мірнае*, *Падворак*, ці *Стары Фальварак* – *Пабеднае*. Аб’екты, што ўзніклі ў савецкі перыяд, пераважна падлягалі гэтаму тыпу намінацыі: в. *Первамайск*.

Як сведчыць фактычны матэрыял, у айканімічнай лексіцы назіраецца з’ява варыянтнасці, “згодна якой для абазначэння, функцыянавання і дэфініцыі аднаго і таго ж геаграфічнага аб’екта ўжыта некалькі найменняў-варыянтаў” [Багамольнікава 2008, 128]. Іх называюць яшчэ ў тапаніміі алонімамі (тэрмін з грэч. мовы абазначае ‘іншае, рознае імя’). Алонімы з’яўляюцца рознымі мадыфікацыямі аднаго і таго ж аб’екта, яго фанетычнымі, фанетыка-семантычнымі, арфаграфічнымі, акцэнтнымі, словаўтваральнымі, марфалагічнымі варыянтамі, што адрозніваюцца паміж сабой асобнымі гукамі, марфемамі, арфаграмамі, сродкамі выражэння граматычных значэнняў. Адзін з такіх варыянтаў замацоўваецца афіцыйна ў якасці асноўнага, нарматыўнага, астатнія ўжываюцца ў мове жыхароў як ненарматыўныя (рэгіянальнае ўжыванне). Апошнія звычайна захоўваюць адметнасці мясцовай гаворкі або першасныя назвы аб’ектаў. У лельчыцкім айканіміконе названая з’ява таксама мае месца: *Альховая* – *Альхова* (тут і далей першай падаецца афіцыйная назва), *Асянскае* – *Асяньскае*, *Асянскае*; *Буда Лельчыцкая* – *Лельчыцкая Буда*; *Буда-Сафіеўка* – *Буда Сафіеўская*; *Буйнавічы*

– Буйновічы; Букча – Букчэ; Воранаў – Воранава; Вусаў – Усаў, Восаў; Восаў – Осаў; Данілевічы – Данілегі; Дубніцкае – Дубніцке; Дзяржынск – Радзілавічы, Радзілавічы; Жмурнае – Жмурна, Жмурнэ, Жморна; Забаражніца – Баражніца; Забалаце – Забалоце; Іванава Слабада – Слабада; Канапелька – Канапелькі; Краснабярэжжа – Чырвонабярэжжа, Зладзін, Злодзін; Лельчыцы – Ленчыцы; Лохніца – Лофіца; Мілашавічы – Мілашэвічы; Сініцкае Поле – Сіньполле, Сінполле; Тонежская Рудня – Танежская Рудня, Рудня; Убарцкая Рудня – Убарская Рудня; Ударнае – Ударная; Чапаеўскі – Чапаеўск; Чыянне – Чыяніе, Чыяне. Аднак у якасці афіцыйнай назвы не заўсёды выступае нарматыўны варыянт, параўн.: *Первамайск* (афіц.) – *Першамайск* (неаф.).

Найбольш буйнай воднай артэрыяй раёна з’яўляецца рака **Убарць**. Семантыка асновы наймення даволі празрыстая: ландшафтны тэрмін *уборак*, *прыбар* азначае ‘мясцовасць каля бору’ (параўн. в. Прыбар). Але большасць гідронімаў адлюстроўвае ступень забалочанасці аб’ектаў: **Балотніца** (ад *балота* ‘нізкае месца, якое парасло мохам, журавінамі, дурніцамі, багуном, рэдкімі дрэвамі’, ‘багна, дрыгва’, ‘балотная сенажаць’, ‘забалочаны лес’), **Плаў** (*плаў* ‘забалочаны вадаём’; балота, дрыгва’, ‘заліўны луг каля ракі або возера’, ‘нізіна, дзе рака працякае праз балота’). Аб дрэннай якасці вады ў рацэ сведчыць гідронім **Свінавод**. Адмоўную характарыстыку вадаёма захоўвае, відаць, і назва невялікай рэчкі **Каросцінка** (ад *кароста*, г. зн. брудная, іржавая), хаця яе марфалагічная будова суадносіцца з першасным найменнем айконіма **Каросцін** (цяпер **Новае Палессе**), у якім выяўляецца суфікс прыналежнасці *-ін*, далучаны да асновы мянушкі ці прозвішча.

Рака Балотніца на тэрыторыі раёна мае варыянты **Свідовец**, **Свідоўка**, што суадносяцца з айконімам *Свіднае* ці непасрэдна з назвай расліны *свідзіна*.

Левы прыток Убарці **Выгошча** матываваны лексмай *выган* ‘добрае, выгоднае месца каля ракі для выпасу жывёлы’).

Пра ландшафт мясцовасці сведчаць і назвы невялікіх рэчак: **Колак** (бел. *калкі* ‘бярозавае рэдкалессе’; руск. дыял. *колк* ‘бярозавы падлесак’, ‘участак, парослы кустоўем’), **Роў** (*роў* ‘паглыбленне, упадзіна’, ‘глыбокае канавападобнае паніжэнне’, ‘штучная глыбокая канава’).

У аснове скарачай назвы **Сцвіга** (калі поўная форма **Ставіга**) знаходзіцца, на думку В.А. Жучкевіча, тып воднага аб’екта *стаў* ‘сажалка’. Але найменне і на сённяшні дзень застаецца гіпатэтычным. Даследчык А.Ф. Рогалеў, напрыклад, бачыць у аснове фіна-ўгорскае паходжанне са значэннем ‘чорная рака’ [Рогалеў 2008, 184–185]. Увогуле назвы буйных рэк узніклі ў глыбокай старажытнасці і менш за ўсё паддаюцца ўплыву часу, амаль

не змяняюцца, а калі і ёсць змены, то яны ў значнай ступені зацямняюць іх першапачатковы змест і семантыку. Таму першасная семантыка большасці вялікіх рэк да гэтага часу не ўстаноўлена і выклікае ў даследчыкаў асаблівую цікавасць.

Рака *Лохніца* матывуецца, мяркуем, назвай рыбы *лох*, якая часцей на тэрыторыі Беларусі завецца *лош*, *лошак* (параўн. Лоша, Лошанка, Лошыца – рэкі, як вынікае з назваў, у даўніну былі багаты гэтай рыбай).

Квалітатывую характарыстыку вадаёмаў захоўваюць гідронімы *Святліца*, *Слаўная* (рэчкі былі з чыстай, празрыстай вадой).

У выніку даследавання ўстаноўлена, што ні адна геаграфічная назва не ўзнікла выпадкова, сама па сабе. У дадатак да адраснай функцыі імёны таксама захоўваюць свой кагнітыўны патэнцыял. Гэта своеасаблівая каштоўная скарбонкі слоўнага багацця папярэдніх эпох. Тапонімы Лельчыцкага раёна распавядаюць аб мінулым і сучасным жыцці насельніцтва, яго занятках, духоўнай і моўнай спадчыне, старонках геаграфіі і гісторыі краю. Разгляд адзначаных пытанняў рэгіянальнай тапаніміі дазволіць убачыць у гэтай мазаічнай сістэме, што складаецца з розных па генезісе, эвалюцыі і ўзросце элементаў, своеасаблівы гістарычны пашпарт, паэтычна аформлены нашымі продкамі. Менавіта ў ім адлюстравана гісторыя народаў, якія насялялі і насяляюць гэты край, вытокі ментальнасці кожнага з нас.

Навуковая, тэарэтычная значнасць даследавання заключаецца ў пашырэнні даследчай базы тапаніміі Беларусі. У навуковы ўжытак уведзены новы фактычны матэрыял, што будзе садзейнічаць пашырэнню як факталагічнай базы гістарычнай лексікалогіі ў цэлым, так і анамастыкі, у прыватнасці. Вынікі даследавання ўносяць пэўны ўклад у сістэматызацыю тэарэтычных ведаў у сферы рэгіянальнай тапанімікі, выяўленні яе спецыфікі, працэсаў станаўлення і развіцця тапанімічнага матэрыялу як агульнанацыянальнай моўнай сістэмы ў цэлым. Вывады могуць выкарыстоўвацца ў навуковых працах, прысвечаных вывучэнню тапанімічных сістэм іншых тэрыторый для далейшых супастаўляльных даследаванняў.

Практычная значнасць даследавання вызначаецца магчымасцю выкарыстання яго вынікаў у выкладанні ў вучэбных курсах лексікалогіі, дыялекталогіі, словаўтварэння, лінгвакраязнаўства, спецыяльных курсаў па анамастыцы. Матэрыял даследавання можа быць выкарыстаны ў школьнай практыцы ў якасці рэгіянальнага кампанента.

Факталагічны матэрыял можа стаць асновай для стварэння перспектыўнага слоўніка тапонімаў Гомельшчыны.

БІБЛІЯГРАФІЯ

- Багамольнікава Наталля Аляксееўна. 2008. *Тапанімія Гомельшчыны: структурна-семантычная характарыстыка*. Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны.
- Беларуская савецкая энцыклапедыя*. 1972. Т. 6: *Кішынёў – Манцэвічы*. Гал. рэд. Броўка П.У. Мінск: БелСЭ.
- Казлова Раіса Міхайлаўна. 2009. *Айканімія Беларускага Палесся. Генезіс назваў*. Вып. 1. Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны.
- Лемцюгова Валянціна Пятроўна. 2008. *Тапонімы распаўядаюць: навукова-папулярныя эцюды*. Мінск: Літаратура і Искусство.
- Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь: Гомел. вобл.: нармат. давед.* 2006. Рэд. Лемцюгова В.П. Мінск: Тэхналогія.
- Рогалеў Аляксандр Фёдаравіч. 2008. *Назвы Бацькаўшчыны (тапанімія Беларусі)*. Гомель: Барк.
- Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*. 1983. Т. 5, кн. 1: С–У. Рэд. Суднік М.Р. Мінск: БелСЭ імя П. Броўкі.
- Яшкін Іван Якаўлевіч. 1971. *Беларускія геаграфічныя назвы. Тапаграфія. Гідралогія*. Мінск: Навука і тэхніка.

REFERENCES

- Âškin İvan Âkaŭlevič. 1971. *Belaruskiâ geografičnyâ nazvy. Tapagrafiâ. Gidralogiâ* [Belarusian geographical names. Topography. Hydrology]. Minsk, Navuka i tehnikâ. (In Belarusian)
- Bagamol'nikava Natallâ Alâkseeŭna. 2008. *Tapanimiâ Gomel'sčyny: strukturna-semantyčnââ haraktarystyka* [Toponymy of Gomel Region: Structural and Semantic Characteristics]. Gomel, GDU imâ F. Skaryny. (In Belarusian)
- Belaruskââ saveckââ êncyklapedyâ* [Belarusian Soviet Encyclopedia]. 1972. Vol. 6: *Chišinâŭ – Mantsevičhi*. Ed. Broŭka P.U. Minsk. (In Belarusian)
- Kazlova Raisa Mihajlaŭna. 2009. *Ajkanimiâ Belaruskaga Palessâ. Genezis nazvaŭ* [Oeconomy of the Belarusian Polesie. Genesis of names]. Issue 1. Gomel, GDU imâ F. Skaryny. (In Belarusian)
- Lemčŭgova Valâncina Pâtroŭna. 2008. *Taponimy raspavâdač': navukova-papularnyâ êcŭdy* [Toponyms tell: popular science etudes]. Minsk, Literatura i Iskusstvo. (In Belarusian)
- Nazvy naselenyh Punktaŭ Rêspubliki Belarus'* [Names of settlements of the Republic of Belarus] In: *Gomel'skaâ voblast': narmatyŭny davedčyk* [Gomel region: normative guide]. 2006. Ed. Lemčŭgova V.P. Minsk, Tehnologijâ. (In Belarusian)
- Rogaleŭ Alâksandr Fêdaravič. 2008. *Nazvy Bac'kaŭščyny (tapanimiâ Belarusi)* [Names of the Fatherland (toponymy of Belarus)]. Gomel, Bark. (In Belarusian)
- Tlumačal'ny sloŭnik belaruskaj movy* [Explanatory dictionary of the Belarusian language]. 1983. Vol. 5, Book 1: С–У. Ed. Sudnik M.R. Minsk, Galoŭnaâ rêdakcyâ BelSÈ imâ P. Broŭki. (In Belarusian)

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5897>

Дата падачы артыкула: 19 чэрвеня 2020 г.

Дата прыняцця артыкула да друку: 17 верасня 2020 г.

БЕЛАРУСКАЕ ПЫТАННЕ НА СТАРОНКАХ ПЕРШЫХ БЕЛАРУСКІХ ГАЗЕТ «НАША ДОЛЯ» («NASZA DOLA») І «НАША НИВА» («NASZA NIWA») (1906 Г.)

Віктар Корбут

Uniwersytet Warszawski, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6848-1160>e-mail: v.korbut@uw.edu.pl

Анатацыя: У гэтым артыкуле разглядаецца пастаноўка на старонках першай газеты на беларускай мове «Наша Доля», якая выходзіла ў Вільні ў верасні–снежні 1906 г., пытання аб нацыянальным вызваленні беларусаў у сувязі з іх сацыяльным вызваленнем падчас Першай рускай рэвалюцыі (1905–1907 гг.) у Расійскай імперыі. Аналізуюцца ўсе артыкулы, у якіх закраналася гэта праблематыка. Публіцысты «Нашай Доли» пачалі работу па фарміраванні нацыянальнай і сацыяльнай свядомасці беларусаў, падкрэслівалі неабходнасць аб'яднання рабочых і сялян усіх нацыянальнасцей у змаганні за нацыянальнае і сацыяльнае вызваленне як у Беларусі і Літве, так і ва ўсёй Расійскай імперыі. Для параўнання прыведзены прыклады публіцыстыкі з першых нумароў газеты «Наша Нива», якія выходзілі ў адзін час з «Нашай Доляй».

Ключавыя словы: беларусы, «Наша Доля», «Наша Нива», Вільня, прэса, нацыянальны рух

Submitted on 19 June, 2020
Accepted on September 17, 2020

**THE BELARUSIAN QUESTION IN THE PAGES
OF THE LEADING BELARUSIAN NEWSPAPERS
“НАША ДОЛЯ” (“NASZA DOLA”)
AND “НАША НИВА” (“NASZA NIWA”)
(1906)**

Viktar Korbut

University of Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6848-1160>

e-mail: v.korbut@uw.edu.pl

Abstract: This article examines the question of the national liberation of Belarusians in connection with their social liberation during the First Russian Revolution (1905–1907) in the Russian Empire in the pages of the first Belarusian-language newspaper “Nasza Dola”, published in Vilnius in September – December 1906. All articles dealing with this issue are analysed. “Nasza Dola” publicists began work on the formation of the national and social consciousness of Belarusians, emphasizing the need to unite workers and peasants of all nationalities in the struggle for national and social liberation in Belarus and Lithuania, as well as throughout the Russian Empire. For comparison, examples of journalism from the first issues of the newspaper “Nasza Niwa”, which were published at the same time as “Nasza Dola” are analysed.

Keywords: Belarusians, “Nasza Dola”, “Nasza Niwa”, Vilnius, press, national movement

«Вильня, 1 сеньября 1906 г.» – пад гэтаяю датаю выйшаў першы нумар выдання «Наша Доля» («Nasza Dola») (далей «НД» або «ND» у залежнасці ад алфавіта нумара выдання, якое разглядаецца і цытуецца), «першай беларускай газеты для вёскаваго і местоваго рабочаго народу». Адразу пад шапкай газеты было адзначана: «Выходзиць раз у тыдзень рускими і польскими літэрамі».

1. Гістарыяграфія

Публіцыстыка «НД», якая закранала права беларусаў на свабоднае развіццё сваёй мовы, культуры і нацыянальнасці, не станавілася дагэтуль тэмай спецыяльных даследаванняў. Гэта тэма закраналася фрагментарна ў радзе прац па літаратуразнаўстве і гісторыі, перш за ўсё ў аглядах па гісторыі выдання газеты [Дзядзька Пранук 1919; Шлюбскі 1927, 199–206; Біч 1966; Александровіч 1968; 1971; Туронак 1981; Конан 1999, 313–314; Луцкевіч 2010б, 164–165]. У сувязі з гэтым для паўнейшага адлюстравання гісторыі беларускага нацыянальнага руху, фарміравання яго ідэалогіі важна яшчэ раз звярнуцца да зместу газеты «НД» і ўважліва прасачыць, як нацыянальнае пытанне з’явілася і ў якіх формах, кантэкстах прысутнічала на яе старонках.

Першым на важнасць з’яўлення газеты на беларускай мове падчас фарміравання нацыянальнага руху і складвання яго ідэалогіі звярнуў увагу ў 1926 г. Антон Луцкевіч, чый брат Іван (Ян) быў ініцыятарам выдання прэсы на беларускай мове і самой «НД»:

Прэса была ў нас *кузьняй*, у якой каваліся нашы *адраджэнскія* ідэалы, і ў гэтай працы магла прымаць учасьце беларуская сялянская і работніцкая маса, пасылаючы ў рэдакцыю свае карэспандэнцыі, адгукаючыся на ўсе выпадкі, на высказаныя ў газэце думкі і лезунгі [Луцкевіч 2010, 162].

2. Беларускае пытанне на старонках газеты «Наша Доля» («Nasza Dola»)

Пасля скасавання указаў расійскага цара ад 12 снежня 1904 г. на тэрыторыі Паўночна-Заходняга краю Расійскай імперыі абмежаванняў на выданне кніг і перыёдыкі на мовах мясцовых нацыянальнасцей, у тым ліку на беларускай [Туронак 2006, 177], кожная нацыянальнасць ужо мела выданні на сваёй мове – рускія, літоўцы, палякі, яўрэі. І толькі ў 1906 г. з’яўляецца першая беларуская газета.

Мэтавай аўдыторыяй газеты з’яўляўся рабочы народ вёскі і горада. Выхад «НД» у свет заўважылі «ўсе віленскія рускія, польскія, літоўскія і яўрэйскія, а таксама некаторыя мінскія газеты (“Голос провинции”）」 [Александровіч 1971, 199].

Аднак «НД» была адрасавана не ўсім беларусам, а пэўнай сацыяльнай адраснай групе. У далейшым гэты падыход да выбару адрасатаў беларускамоўнай публіцыстыкі зменіцца. Аднак на пачатковым этапе такі выбар

быў зразумелы: беларусамі лічыліся, паводле перапісу насельніцтва 1897 г., перш за ўсё сяляне (больш за 90% ад усіх беларусаў) і частка рабочых. Сярод іншых сацыяльных груп праслойка беларусаў была нязначная [Терешкович 2004, 176–177].

«НД» з’явілася ў перыяд Першай рускай рэвалюцыі 1905–1907 гг., калі актывізаваліся працэсы і сацыяльнага, і нацыянальнага вызвалення ва ўсёй Расійскай імперыі. На гэтым фоне менавіта такая беларуская газета адпавядала патрэбам часу.

Звяртае на сябе ўвагу характарыстыка рэдакцыйнай форм беларускай мовы, якія выкарыстоўваюцца ў выданні. «Польскімі» і «рускімі» літарамі названы бадай не столькі лацінскі і кірылічны алфавіты, якія выкарыстоўваюцца газетай, а іменна іх польская і руская формы. Пры гэтым ужо ў той час у беларускім друку пачыналася тэндэнцыя адыходу ад гэтай традыцыі, напрыклад, замена польскіх спалучэнняў літар sz, cz і літары ż на š, č і ž (пад уплывам літоўскага або чэшскага алфавіта?), што відаць, у прыватнасці, у аб’явах на старонках «НД» пецябургскай Беларускай выдавецкай суполкі «Загляне сонца і ў наша аконца», якая пачала дзейнасць яшчэ ўвесну 1906 г. Ініцыятыва распрацоўкі беларускага алфавіта належала, праўдападобна, Вацлаву Іваноўскаму [Турунак 2006, 173]. Але спачатку, у перыяд стыхійнага афармлення беларускага друкавага перыядычнага слова, выкарыстанне г. зв. польскіх і рускіх літар было адлюстраваннем жывой традыцыі беларускага пісьменнасці – яшчэ з XIX ст.

Беларускі нацыянальны рух фарміраваўся ў гэты час у тым ліку праз распаўсюджванне «НД» – у выніку нацыянальнай агітацыі (спачатку нацыянальна-сацыяльнай, арыентаванай на «рабочы народ»), а пасля і ўсебеларускай, без розніцы класавай прыналежнасці) на старонках газеты.

Ужо ў першым нумары «НД» раскрываўся грамадска-палітычны і нацыянальны кантэкст, у якім выданне з’явілася на свет.

Гэта відаць з рэкламы ў «НД» Літоўскай кнігарні М. Пясэцкай–Шляпяліс (Пясэцкайце–Шляпялене), якая «продае рожныя беларускія книжки». З пераліку гэтых кніг відаць, што беларуская прэса з’явілася не на пустым месцы. У яе быў ужо пэўны багаж літаратурных напрацовак папярэднікаў. У рэкламе кнігарні адзначаны найбольш істотныя: «Элементар беларускі, Казкі, Вязанка [sic!], Дудка Бурачка–Богушэвіча, Скрыпка Беларуска, Смык Беларускі, Песни, Што такое свабода и другіе». Са спісу відаць, што ў ім пераважаюць літаратурныя творы. І менавіта літаратурная творчасць, у тым ліку публіцыстычная, папулярызацыя гістарычных ведаў (а дакладней,

інтэрпрэтацый мінулага) стане асноўным зместам першай і наступных беларускіх газет, гісторыя выхаду якіх пачалася ў Вільні ў верасні 1906 г.

Звяртае на сябе ўвагу тое, што на апошняй, восьмай, старонцы першага нумара «НД» змешчана рэклама як на беларускай, так і на рускай мове (у выданні рускімі літарамі), а ў выданні польскімі літарамі – на польскай тая рэклама, што ў выданні рускімі літарамі надрукавана па-руску. Гэтыя факты паказваюць, што першая беларуская газета не толькі павінна была адпавядаць густам сваіх патэнцыяльных чытачоў, але і пажаданням рэкламадаўцаў, якія, адпаведна, арыентаваліся на чытачоў, што ўжо валодалі рускай або польскай мовай, і, праўдападобна, разглядалі гэтыя мовы як лепшую форму падачы рэкламнага матэрыялу.

Такім чынам, першая беларуская газета «НД», і ўвогуле беларускі перыядычны друк з першых крокаў сутыкнуўся з патрэбай вырашэння і нацыянальнага, і сацыяльнага, і эканамічнага пытання, якія, як мы бачым, былі ўзаемазвязаны.

У звароце «Да чытацелёў» [Да чытацелёў 1906, 1–2] «НД» у сваім першым нумары, гаворачы пра падзеі Першай рускай рэвалюцыі, калі «прачхнуўся з цяжкага сну народ (...) за вялікае дзело свабоды и лепшае доли», адзначала: «Тольки з пад стрэхи цёмное хаты мужыка беларуса як дауней, як сотни гадоу таму назад веець холадом магільнаго сну». У гэтым урыўку важна з’яўленне такога паняцця, як «мужык беларус». Адно са значэнняў слова «мужык» у тагачаснай беларускай мове, напрыклад, паводле слоўніка Івана Насовіча 1870 г., – гэта «крэстьянинъ вообще», а таксама «невежа» [*Словарь бѣлорусскаго нарѣчія* 1870, 293]. У «НД» ужыта, трэба меркаваць, паняцце, якое абазначае селяніна. Пазней слова «мужык» у гэтым жа значэнні будзе фігураваць на старонках газеты «Наша Нива» («*Nasza Niwa*») [*Слоўнік мовы «Нашай нівы»*, 561]. І ў гэтым кантэксте яшчэ раз выразна падкрэсліваецца асноўны адрасат «НД» – мужык беларус, г. зн. селянін беларускай нацыянальнасці. Сацыяльны і нацыянальны кантэкст тут акрэсліваецца дастаткова выразна.

У другім нумары рэдакцыя «НД» яшчэ раз падкрэслівала: «Ведайце добра, што “Наша Доля” – газета вёсковых людзёў» [Ад Рэдакцыі 1906, 7].

Далей рэдакцыя «НД» канкрэтызавала свае мэты і намеры:

И пачали людзи шукаць прычыны нашае нядоли. Шукали у книжках, пытали у самого жыцця. И усюды быу адзин адказ: «Дайце беларусу такую книжку, каб йон зразумеу, што у йой написана. Тольки книжка, написаная на мови бацькоу яго, патрапиць сноп свету закинуць у цяжкое жыццю беларуса, тольки яна

патрапіць холад и голад выжануць з мужыцкае хаты, токьки [sic!] яна пакажэць яму дарогу лепшае яснейшае доли!».

У гэтым фрагменце фігуруюць чарговыя, вельмі важныя паняці для беларускай публіцыстыкі, увогуле літаратуры і нацыянальнага руху. Гэта «кніжка» і «доля». Прычым кніга – па сутнасці друкаванае слова, літаратура павінна была стварацца для беларусаў на беларускай мове, і толькі гэта літаратура магла стаць «дарогай» да «лепшае яснейшае доли». Такі падыход прадвызначыў стратэгічную дарогу беларускай літаратуры і беларускага руху: прывесці беларусаў (беларускіх сялян) да сацыяльнага вызвалення праз асвету на беларускай мове. «НД», аднак, не задаецца пытаннем, як беларусы праچытаюць газету «рускімі» ці «польскімі» літарамі, калі большасць з іх у той час была непісьменная: паводле перапісу насельніцтва 1897 г., сярод праваслаўных было ад 9,6% да 17,33% пісьменных, сярод католікаў ад 27,73% да 35,4%, у залежнасці ад рэгіёна [Терешкович 2004, 172].

Мужык беларус мог дасягнуць сацыяльнага вызвалення, чытаючы літаратуру на беларускай мове – з такой верай пачала выходзіць «НД».

У звароце «Да чытацелю» ў першым нумары «НД» далей гаворыцца больш падрабязна пра актуальныя задачы газеты: «Пісаць (...) мы будзем для віоски и будзем бараніць справы віосковых людзёу» – «восьмимильённый народ беларусски». Выказваецца спадзяванне, што «шчырые прыяцели вяликае народнае справы памогуць нам у гэтай рабоци»: «Мы маем надзею, што пры их помочы «Наша Доля» разыдзецца далёка па усей нашэй маци зямлицы Беларускай».

Першая беларуская газета выйшла як з уласнымі матэрыяламі, аўтары якіх былі падпісаны псеўданімамі (вершы Мацея Крапіўкі – Алаізы Пашкевіч («Наш палетак») і Якуба Коласа – Канстанціна Міцкевіча («Наш родны край»)) або зусім не падпісаны, так і з перадрукамі з літоўскай, рускай і польскай прэсы: «Северо-западного голоса», «*Naujoji gadynė*», «*Kuriera Litewskiego*» і інш.

З’яўленне ў першым нумары першай беларускай газеты імён Мацея Крапіўкі і Якуба Коласа трэба лічыць пачаткам беларускай паэтычнай творчасці не як аматарскай, а прафесіянальнай, з мэтай адлюстравання для канкрэтнай аўдыторыі актуальных праблем жыцця грамадства. Прычым, што важна, аўтары «НД» і наступных беларускіх газет мелі магчымасць публікавацца ў выданні на той жа мове – беларускай, на якой пісалі. Гэта вельмі важна, бо, напрыклад, дэбют Янкі Купалы (Яна Луцэвіча) адбыўся яшчэ на старонках рускамоўнай мінскай газеты «Северо-Западный край» – 15 мая 1905 г.

[Купала 2003, 58], і гэта было рэдкім выключэннем. Толькі з'яўленне беларускамоўнай перыёдыкі стварыла ўмовы для распаўсюджвання твораў і развіцця беларускамоўных пісьменнікаў, што было практычна немагчыма або праблематычна для папярэдніх пакаленняў (ад Яна Чачота да Францішка Багушэвіча).

Варта адзначыць, што верш Якуба Коласа ў першым нумары «НД» быў сугучны назве газеты. Ім, на сёмай (з васьмі) старонцы завяршаецца серыя публіцыстычных матэрыялаў. Верш заканчваецца радкамі:

Край наш родны Бедна [sic] поля
Ты гляdziш, як сирота.
Нудна ты, як наша доля,
Як ты, наша цямната! [Колас 1906: 7]

З першага нумара «НД» у ёй з'явіліся пастаянныя рубрыкі. Адна з іх называлася «З Беларусі і Літвы». Такім чынам, Беларусь успрымалася як адно цэлае з Літвой. У другім нумары газеты гаворыцца пра колькасць зямлі «у нашым краю» і пералічваюцца губерні: Віленская, Ковенская, Гродзенская, Мінская, Віцебская, Магілёўская. Таксама ў рубрыку «З Беларусі і Літвы» ўключана інфармацыя з горада Дзвінска (цяпер Даўгаўпілс у Латвіі). Такім чынам, паняцце Беларусь і Літва можна разглядаць як сінонім афіцыйнага тэрміна «Паўночна-Заходні край», які ахопліваў таксама некаторыя латышскія (латгальскія) землі (паўночныя паветы Віцебскай губерні) і ўкраінскія землі (паўднёвыя паветы Гродзенскай губерні). Разам з тым, у газеце была рубрыка «Па Расеі», прысвечаная падзеям у іншых рэгіёнах Расійскай імперыі.

Васьмімільённы народ беларускі зямліцы Беларускай – так «НД» канстатвала існаванне асобнага народа і краіны, за інтарэсы якога яна збіралася змагацца. Гэта быў першы маніфест на беларускай мове, у якім сцвярджаліся паняцці, якія сталі асновай беларускай публіцыстыкі і нацыянальнага руху, нацыянальнай ідэнтычнасці: мужык беларус, васьмімільённы народ беларускі, зямліца Беларуска (Беларусь і Літва), лепшая доля. Выдаючы газету ў Вільні, яе рэдакцыя, такім чынам, паказвала, дзе знаходзіцца цэнтр змагання за інтарэсы мужыкоў васьмімільённага народа зямліцы Беларускай.

Сярод аўтараў, якія выступілі ў першым нумары першай беларускай газеты, Якуб Колас надрукаваўся і ў другім нумары «НД» (верш «Асенні вечар» = «Asienni wieczer»). У другім нумары заявілі пра сябе Дзядзька Карусь (Казімір Кастравіцкі) і Дзядзька Пранук (Францішак Умястоўскі). «НД» стала пляцоўкай для развіцця беларускага грамадска-палітычнага,

нацыянальнага, літаратурнага руху, для фарміравання беларускай нацыянальнай ідэнтычнасці, больш дакладныя фармулёўкі якой з'яўца ў наступных нумарах гэтага і іншых выданняў.

У чарговых нумарах «НД» прадставіла пашыраныя погляды на розныя аспекты нацыянальных і сацыяльных праблем. Так, у другім нумары выдання з'явілася перадавіца «Пагром». У ёй абсалютна адзначна газета выступіла праціўнікам усіх відаў ксенафобіі. Выданне лічыла, што прадстаўнікоў розных нацыянальнасцей і веравызнанняў нацкоўвала адно на аднаго «жменька людзёў, каторая баіцца народнае свабоды»: «И вот яны цкуюць адзін народ на други, хрысціян [sic] на жыдоў, рускіх на палякоў, татароў на армяноў» [Пагром 1906, 1].

«НД» сваім з'яўленнем выклікала незадавальненне расійскіх улад, якія панавалі ў Беларусі і Літве. Рэдакцыя ў другім нумары паведамляла:

Першы нумэр «Нашае Доли» па прыказу Віленскага губэрнатора паліцыя канфіскавала. Разышлася толькі палавіна пяць тысячоў, а пяць тысячоў паліцыя забрала, так што нічога схаваць не удалося, і дзеля таго высылаць першы нумэр нікому ня можам [Ад Рэдакцыі 1906, 7].

У трэцім нумары «НД» паведамляла пра «обыски и арэшты» ў Вільні:

Вось у панедзелок паліцыя зрабіла обыск у рэдакцыі газеты «Эхо», забрала усе пісулькі і арыштавала 5 людзей. Пасля прышла паліцыя да кнігарні Шлапэліса, што прадае кніжкі літоўскія і беларускія, і у яго забрала некалькі пісулькі [sic!] і кніжку беларускую «Хрэст на свабоду». Так само, як людзей, паліцыя арыштуе і газеты.

Пералічваюцца наступныя газеты: польская «Echo», літоўская «Naujoji gadynė». У пятым нумары «ND» зноў паведамляла пра рэпрэсіі ў адносінах як да «Naujoji gadynė» (канфіскацыя тыражу), так і да «Echo» і самой «ND»:

Redaktora polskaj hazety «Echo» Uładzimira Stojkawa i redaktora-wydaucy «Naszaje Doli» Iwana Tukierkiesa, pryciahajuć da suda pa 1 i 2 punkt. st. ust. uh. sud. i pa punktu 6 atd. 8 urem. praw. ab pauremiennych wydaniach, za wydrukowanie artykułau u swaich hazetach.

У шостым нумары, які выйшаў 1 снежня 1906 г., «НД» пісала: «У прошлым тыдню зноў канфіскавалі № 5 «Нашае Доли». «НД» дэманстравала характар рэпрэсій расійскіх улад: яны былі накіраваны супраць любога іншадумства – беларускага, літоўскага, польскага.

«НД» стала яркай з'явай у гісторыі беларускай выдавецкай справы, журналістыкі і літаратуры, аднак яе аўдыторыя была абмежавана перш за ўсё ў выніку рэпрэсіўнай палітыкі расійскіх улад. У пятым нумары, 18 лістапада 1906 г., выдавец Іван (Янук) Тукеркес у звароце «Da Czytacielow» паведамляў пра перапынак у выданні газеты:

Pa przyczynom, ad mianie nie zaleznyim, «Nasza Dola» była pierastauszy wychodzić. (...) Ot żesz kryhu [sic!] aprawiuszys ad usich bied, szto na mianie nawalilis, znou paczynaju wydawać «Naszu Dolu», znou idu służyć biednamu, skryżennamu wioskowamu i miestowamu raboczemu narodu [Tukierkies 1906, 1].

У гэтым пасланні І. Тукеркес акцэнтаваў сацыяльны кірунак публіцыстыкі газеты. На старонках «НД» паведамлялася пра сацыяльныя праблемы як у Беларусі і Літве, так і ва ўсёй Расійскай імперыі, без розніцы нацыянальнасці. Аднак у той жа час узмацняўся беларускі нацыянальны аспект. Гэта адбывалася паэтапна. Адным з такіх этапаў быў верш Якуба Коласа «Бэларусам» [sic!] = «Biełarusam» у трэцім нумары газеты [Колас 1906, 7]. Ён пачынаецца радкамі:

Встаньце, хлопцы, встаньце, братки!
Встань ты, наша старана!

І заканчваецца радкамі:

Выдзем разам да работы.
Дружна станем, як сцяна,
И прачнецца ад дрэмоты
З вамі наша старана!

Матыў «нашай стараны» трэба прызнаць нацыянальным зместам твора, які сугучны яго назве. Тут выразна прачытваецца паралель паміж народам, беларусамі, і краінай – «нашай стараной».

У пятым нумары «ND» яшчэ раз была акцэнтавана нацыянальная праграма, якая знаходзілася ва ўзаемазалежнасці з сацыяльнай. У артыкуле «Ab wybarach u Nasudarstwienuju Dumu» гаварылася:

Wot hetakich deputatau nam patreba, katoryje smieła baraniliby muzyckaje sprawy i dabiwalisby palepszennia zyczia jak muzyka-biełarusa, tak i usiej pracawitaj biednaty, szto żywieć u naszym kraju. (...)

Adzin i hłaunyj woroh jak wioskowaho, tak i miestowaho biednaho raboczaho narodu, heta niadola i ciamnota, prociu katoraj pawinna usia pracawitaja biednata wajewać jak adzin czeławiek, nie razhladajuczy jakoj jon wiery i narodnaści:

czy heta prawasłaunyj, czy katolik, czy żyd, czy ruskij, czy palak, czy litwin, czy łatysz, czy niemiec, czy tatar, czy armianin, czy kałмык і szmat jeszcze druhich, katoryje żywuć u celym naszym wialikam hasudarstwie. Usio heta braty naszymy pa biadzie i niadoli [Ab wybarach... 1906, 2].

У іншым артыкуле адзначалася: «(...) sprawy panou i ksiandzou nia tyje, szto naszymy» [Adam 1906, 4].

Першы, трэці і чацвёрты нумары «ND» «palicija kanfiskawała, tak szto niczoha schować nie udałosia» [Ad redakcii 1906, 7]. Адначасова пачала выходзіць яшчэ адна беларуская газета – «НН». Аднак выдавец «ND» І. Тукеркес выступіў з заявай у сувязі са з'яўленнем другой беларускай газеты:

U Wilni ciapier wydajuć druhuju biełaruskuju hazetu, nazywajecca jana «Nasza Niwa». Dzieła taho, że «Nasza Dola» nie wychadziła, szmat ludziej dumali, że «Nasza Niwa» wychodzić umiasta «Naszaje Doli» (...).

Dyk ja zajaulaju wielmi poważajemym czytacielam, szto «Nasza Dola» nikoli niczoha ahulnao nia miela i nia majeć z «Naszaje [sic!] Niwoj» [Tukierkies 1906, 1].

Апошні, шосты, нумар «НД» убачыў свет 1 снежня 1906 г., а 2 (15) снежня выйшаў ужо чацвёрты нумар «НН».

3. Беларускае пытанне на старонках газеты «Наша Нива» («Nasza Niwa») (1906 г.)

«НН» пачала выходзіць 10 (23) лістапада 1906 г. – якраз у той перыяд, калі ў выданні «НД» быў вымушаны перапынак, выкліканы рэпрэсіямі і канфіскацыяй тыражу. Чацвёрты нумар газеты павінен быў стаць апошнім, аднак, пасля змены складу рэдакцыі, выйшлі яшчэ два [Луцкевіч 2010б, 164].

«НН» пазіцыянавала сябе з першага нумара без той сацыяльнай «абмежаванасці», якую мела «НД»: як «першая беларуская газета з рысункамі».

Можа скласціся ўражанне, што «НН» узяла на сябе ў нейкім сэнсе ролю дублёра «НД», прэтэндуячы на статус першай беларускай газеты. Аднак у перадавым артыкуле ў першым нумары рэдакцыя «NN» усё ж канстатавала неаспрэчны факт: «Nasza Niwa» budzie druhaj biełaruskoj hazetaj – pierszaja hazeta, «Nasza Dola», użo nie żywieć: jana była nadto nia doūho, blisnuła, jak małanka, i zhinuła hdzieści». Гэтыя радкі, апублікаваныя 10 (23) лістапада 1906 г., як мы цяпер ведаем, не адпавядалі рэчаіснасці, бо потым выйшла яшчэ два нумары «НД» = «ND».

Рэдакцыя «NN» адзначала: «Razumiejem my, jak ważna ciapier biełaruskaja hazeta (...), kab papała jana pad strechu biednoj kurnoj chaty mużyka – biełarusa».

Акрама таго, рэдакцыя «NN» дала тлумачэнне свайму больш шырокаму разуменню і аўдыторыі, і ўвогуле беларускага народа, які ў інтэрпрэтацыі «НД» зводзіўся толькі да «мужыкоў» – сялян – і рабочых. «NN» бачыла сваю аўдыторыю інакш:

Nie dumajcie, szto my choczem służyć tolki ci panam, ci adnym mużykam. Nie, nikoli nie! My budziem służyć *usiemu biełaruskamu skryudżenamu narodu* [купціў «NN»], pastarajemsia być lustrom жыцця, kab ad nas, jak ad lustra, świet padaŭ u ciomnaść. My budziem brać usio ad usich i, złażyŭszy ŭ paradok, znoŭ addawać. Wiedajcie dobra, szto «Nasza Niwa» — hazeta nie redakcji, ale ŭsich biełarusou i ŭsich tych, chto im spahadaje.

4. Вывады

Такім чынам, «НН» прадоўжыла і паглыбіла справу, пачатую «НД», па фарміраванні нацыянальнай свядомасці беларусаў – без розніцы іх сацыяльнага паходжання. А. Луцкевіч у 1926 г. рэзюмаваў: «З кожным годам існавання газеты прыбывалі і выпрацоўваліся новыя сілы – паэты і журналісты. У Вільню, як у свой натуральны цэнтар, цягнуцца хоць на некалькі дзён усе сьвядомыя беларусы» [Луцкевіч 2010б, 165]. Такім чынам, знаходжанне рэдакцый першых беларускіх газет у Вільні зрабіла гэты горад цэнтрам беларускага нацыянальнага руху. Вільня стала пастаяннай кропкай, у якой на працягу наступных дзесяцігоддзяў фарміравалася беларуская журналісцкая, кніжная культура, дзе з’яўляліся публіцыстычныя, мастацкія творы, развівалася літаратурная творчасць аўтараў, якія зрабілі важкі ўклад у фарміраванне беларускай нацыянальнай ідэнтычнасці — праз думкі, ідэі, выказаныя ў сваіх творах, апублікаваных у Вільні на старонках «НД», а затым і іншых беларускіх газет, выданне якіх тут прадаўжалася да 1944 г.

Перспектыўным кірункам далейшых даследаванняў з’яўляецца комплекснае і паслядоўнае вывучэнне і аналіз публіцыстыкі «НН» і іншых беларускіх выданняў, якія выходзілі ў Вільні і іншых мясцовасцях, з мэтай прасачыць фарміраванне на іх старонках сістэмы ўяўленняў і каштоўнасцей, якія паўплывалі на фарміраванне беларускай нацыі ў першыя дзесяцігоддзі XX ст.

БІБЛІЯГРАФІЯ

- Ад Рэдакцiі.* 1906. «Наша Доля» № 2: 7.
- Александровiч Сцяпан Хусейнавіч. 1968. *Гiсторыя i сучаснасць: Лiтаратурна-крытычныя артыкулы.* Мiнск: «Беларусь».
- Александровiч Сцяпан Хусейнавіч. 1971. *Пуцявіны роднага слова. Праблемы развiцця беларускай лiтаратуры i друку другой паловы XIX – пачатку XX стагоддзя.* Мiнск: Выдавецтва БДУ iмя У.І. Ленiна.
- Бiч М. 1966. *У змаганнi за лепшую долю.* «Польмя» № 8.
- Да чытацелю.* 1906. «Наша Доля» № 1: 1–2.
- Дзядзька Пранук. 1919. *Аб «Нашай Доля».* «Беларусь» № 47–48.
- Колас Якуб. 1906. *Бэлорусам.* «Наша Доля» № 3: 7.
- Колас Якуб. 1906. *Наш родны край.* «Наша Доля» № 1: 7.
- Конан Уладзiмiр. 1999. *«Наша доля». У: Энциклапедыя гiсторыi Беларусi. У 6 т. Т. 5: М–Пуд.* Гал. рэд Пашкоў Г.П. i iнш. Мiнск: «Беларуская Энциклапедыя» iмя П. Броўкi: 313–314.
- Купала Янка. 2003. *Поўны збор твораў.* Т. 9. Кн. 2. *Данаўненнi да папярэднiх тамоў. Летапiс жыцця i творчасцi. Дадатак.* Рэд. Эолава Э.А. i iнш. Мiнск: «Мастацкая лiтаратура».
- Луцкевiч Антон. 2010а. *1906 – 14/IX – 1926.* У: Луцкевiч А. *Да гiсторыi беларускага руху.* Укл. Сiдарэвiч А. Вiльня: Iнстытут беларусiстыкi; Беласток: Беларускае гiстарычнае таварыства: 162–163.
- Луцкевiч Антон. 2010б. *«Наша Нiва» (2-га лiстанда 1906 г. – 2-га лiстанда 1926 г.).* У: Луцкевiч А. *Да гiсторыi беларускага руху.* Укл. Сiдарэвiч А. Вiльня: Iнстытут беларусiстыкi; Беласток: Беларускае гiстарычнае таварыства: 164–165.
- Пагром.* 1906. «Наша Доля» № 2: 1.
- Словарь бѣлорусскаго нарѣчiя.* 1870. Сост. Носовичъ И.И. Санктпетербургъ: Типографiя Императорской Академiи Наукъ.
- Слоўнiк мовы «Нашай нiвы». 1906–1915.* Т. 2: Д–Н. 2007. Уклад. Гапоненка I.А., Капылоў I.Л. i iнш. Рэд. Лемцiогова В.П. Мiнск: «Тэхналогiя».
- Терешкович П.В. 2004. *Этническая история Беларуси XIX – начала XX в. в контексте Центрально-Восточной Европы.* Мiнск: БГУ.
- Турунак Ю. 1981. *Па плёнах пазнаеце iх.* «Нiва» 21 чэрвеня: 4.
- Турунак Юры. 2006. *Мадэрная гiсторыя Беларусi.* Вiльня: Iнстытут беларусiстыкi.
- Шлюбскi А. 1927. *Новыя матэрыялы да гiсторыi «Нашае Доля».* «Польмя» № 3: 199–206.
- Ab wybarach u Hasudarstwienuju Dumu.* 1906. „Nasza Dola” nr 5: 2.
- Adam. 1906. *Kandydaty ad Wilni.* „Nasza Dola” nr 5: 4.
- Ad redakcii.* 1906. „Nasza Dola” nr 5: 7.
- Tukierkies Januk. 1906. *Da Czytacielow.* „Nasza Dola” nr 5: 1.

REFERENCES

- Ab wybarach u Hasudarstwienuju Dumu* [About the elections to the State Duma]. 1906. “Nasza Dola” no 5, p. 2. (In Belarusian)
- Ad Rêdackii* [From the Editorial Board]. 1906. “Naša Dolâ” no 2, p. 7. (In Belarusian)
- Ad redakcii* [From the Editorial Board]. 1906. “Nasza Dola” no 5, p. 7. (In Belarusian)
- Adam. 1906. *Kandydaty ad Wilni* [Candidates from Vilnius]. “Nasza Dola” no 5, p. 4. (In Belarusian)
- Aleksandrovič Scâpan Husejnavič. 1968. *Gistoryâ i sučasnasc’: Litaraturna-krytyčnyâ artykuly* [History and modernity: Literary-critical articles]. Minsk, Belarus’. (In Belarusian)

- Aleksandrovič Scâpan Husejnavič. 1971. *Pučâviny rodnaga slova. Prablemy razviccâ belaruskaj litaratury i druku drugoj palovy XIX – pačatku XX stagoddzâ* [Pathways of the native word. Problems of development of Belarusian literature and printing of the second half of the XIX –beginning of the XX century]. Minsk, Vydavectva BDU imâ U.ĭ. Lenina. (In Belarusian)
- Bič M. 1966. *U zmaganni za lepšui dolû* [In the struggle for a better fate]. “Polymâ” no 8. (In Belarusian)
- Da čytacelëu* [To the readers]. 1906. “Naša Dolâ” no 1, pp. 1–2. (In Belarusian)
- Dzâdz’ka Pranuk. 1919. *Ab “Našaj Dolî”* [About “Naša Dolâ”]. “Belarus” no 47–48. (In Belarusian)
- Kolas Âkub. 1906. *Bêlarusam* [To the Belarusians]. “Naša Dolâ” no 3, p. 7. (In Belarusian)
- Kolas Âkub. 1906. *Naš rodny kraj* [Our native land]. “Naša Dolâ” no 1, p. 7. (In Belarusian)
- Konan Uladzimir. 1999. “*Naša dolâ*”. In: *Ėncyklapedyâ gistoryi Belarusi* [Encyclopedia of the History of Belarus]. In 6 volumes. Vol. 5: *M–Pud*. Ed. Paškoŭ G.P. at al. Minsk, Belaruskaâ Ėncyklapedyâ imâ P. Broŭki, pp. 313–314. (In Belarusian)
- Kupala Ânka. 2003. *Poŭny zbor tvaraŭ* [Complete Works]. Vol. 9. Book 2. *Dapaŭnenni da papârêdnh tamou. Letapis žyccâ i tvorčasci. Dadatak* [Additions to previous volumes. Chronicle of life and work. Appendix]. Ed. Ėolava Ė.A. at al. Minsk, Mastackaâ litaratura. (In Belarusian)
- Luckevič Anton. 2010a. *1906 – 14/IX – 1926*. In: Luckevič Anton. *Da gistoryi belaruskaga ruhu* [To the history of the Belarusian movement]. Ed. Sidarëvič A. Vilnius, Īnstitut belarusistyki; Białystok, Belaruskae gistoryčnae tavarystv, pp. 162–163. (In Belarusian)
- Luckevič Anton. 2010b. “*Naša Niva*” (*2-ga listapada 1906 g. – 2-ga listapada 1926 g.*) [(November 2, 1906 – November 2, 1926)]. In: Luckevič Anton. *Da gistoryi belaruskaga ruhu* [To the history of the Belarusian movement]. Ed. Sidarëvič A. Vilnius: Īnstitut belarusistyki; Białystok, Belaruskae gistoryčnae tavarystva, pp.164–165. (In Belarusian)
- Pagrom* [The Pogrom]. 1906. “Naša Dolâ” no 2, p. 1. (In Belarusian)
- Sloŭnik movy “Našaj nivy”* [Dictionary of the language of “Naša niva”]. 1906–1915. Vol. 2: *D–N*. 2007. Eds Gaponenka Ī.A., Kapyloŭ Ī.L., Lemcŭgova V.P. Minsk, “Têhnalogiâ”. (In Belarusian)
- Slovar’ bêlorusskago narêčîâ* [Dictionary of the Belarusian dialect]. 1870. Ed. Nosovič’ Ī.I. Saint Petersburg: Tipografiâ Imperatorskoj Akademii Nauk”. (In Belarusian and Russian)
- Šlŭbski A. 1927. *Novyâ materyâly da gistoryi “Našae Dolî”* [New materials on the history of “Naša Dolâ”]. “Polymâ” no 3, pp. 199–206. (In Belarusian)
- Tereškovič P.V. 2004. *Ėtničeskaâ istoriâ Belarusi XIX – načala XX v. v kontekste Central’no-Vostočnoj Evropy* [Ethnic history of Belarus XIX – early XX century in the context of Central and Eastern Europe]. Minsk: BGU. (In Russian)
- Tukierkies Januk. *Da Czytacielow* [To the readers]. “Nasza Dola” no 5, p. 1. (In Belarusian)
- Turonak Ūry. 1981. *Pa plênah paznaeie ih* [You can recognize them by their harvest]. “Niva” June, 21, p. 4. (In Belarusian)
- Turonak Ūry. 2006. *Madernaâ Gistoryâ Belarusi* [Modern history of Belarus]. Vilnius: Īnstitut belarusistyki. (In Belarusian)

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5898>

Дата надсилання статті: 20 червня 2020 р.

Дата затвердження статті: 10 вересня 2020 р.

ЗОНИ ПЕРЕТИНУ МЕТАМОВ ТЕРМІНОГРАФІЧНОЇ КРИТИКИ Й ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Тетяна Петрова

Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва, Харків,
Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9534-9891>

e-mail: t-petrova@ukr.net

Анотація: У статті розглянуто зони перетину метамов термінографічної критики й лінгвістичної експертології як самостійних наукових міждисциплінарних напрямів і рівнозначних розділів прикладної лінгвістики, що має місце в українському мовознавстві. З'ясовано, що на перетині цих метамов утворюються «дзеркальні» терміно-семантичні групи, а зазначені метамови тісно взаємодіють і взаємозбагачуються термінами. Виявлено, що метамова термінографічної критики більшою мірою поповнюється термінами лінгвістичної експертології, оскільки остання є менш відкритою системою, а на перетині цих метамов терміни утворюють синонімічні відношення, меншою мірою – гіперо-гіпонімічні й антонімічні. Відстежено, що метамова-реципієнт, запозичуючи термін, спеціалізує зміст його поняття або розширює значення поняття, утворюючи міжсистемну полісемію. Доведено, що наявність у зоні перетину метамов термінографічної критики й лінгвістичної експертології різного типу семантичних зв'язків між їхніми ядерними одиницями засвідчує відбирання кращого відповідника поняттю, їхню неоднорідність за структурою, а також незавершеність розбудови терміносистем. Перспективним є створення словника метамови термінографічної критики й урахування під час репрезентування його параметрів виявлених епідигматичних і парадигматичних зв'язків усередині системи й між іншими терміносистемами.

Ключові слова: метамова, термін, термінографічна критика, лінгвістична експертологія, словник

Submitted on June 20, 2020
Accepted on September 10, 2020

INTERSECTING AREAS OF METALANGUAGES OF TERMINOGRAPHIC CRITICISM AND LINGUISTIC EXPERTOLOGY IN UKRAINIAN LINGUISTICS

Tetiana Petrova

Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchaiev, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9534-9891>

e-mail: t-petrova@ukr.net

Abstract: This article considers the intersecting areas of metalanguages of terminographic criticism and linguistic expertology as independent scientific interdisciplinary directions and equivalent sections of applied linguistics which exist in Ukrainian linguistics. It was found that “mirror” term-semantic groups are formed at the intersection of metalanguages and these metalanguages interact closely and are enriched with terms. It is discovered that the metalanguage of terminographic criticism is more supplemented by the terms of linguistic expertology (as the latter is a less open system) and at the intersection of these metalanguages the terms form synonymous relations and, to a lesser extent, – hypero-hyponymic and antonymous relations. It is observed that borrowing a term, a metalanguage-recipient specializes the meaning of its concept or expands the meaning of the concept, forming an intersystem polysemy. It was proven that the presence of different types of semantic connections between their nuclear units in the area of intersection of metalanguages of terminological criticism and linguistic expertology testifies to the selection of the best concept correspondent, their heterogeneity in structure and incompleteness of terminological system structure. It is promising to create a dictionary of terminographic criticism metalanguage and to take into account the revealed epidigmatic and paradigmatic connections within the system and between other terminological systems during the representation of its parameters.

Keywords: metalanguage, term, terminographic criticism, linguistic expertology, dictionary

Термінографічна критика й лінгвістична експертологія є самостійними науковими міждисциплінарними напрямками й рівнозначними розділами прикладної лінгвістики. Це спеціальні практики, що мають спільну основу, яка ґрунтується на (1) оцінюванні спеціальних текстів (відповідно терміноло-

гічних словників і законопроектів, законодавчих документів та ін.), а також (2) використанні спільного аксіологічного компонента – критерію оцінки. Критерій оцінки, як відомо, – це «денотативна роль ситуантного типу, особа, предмет, вияв, щодо якого / яких встановлюються відповідність / невідповідність певних параметрів, обставин, призначення» [Загнітко 2012, 113].

Поняття «критерій оцінки» співвідносять з поняттям «категорія оцінки». Тетяна Космеда розглядає в мовознавстві категорію оцінки як складну й багатогранну категорію [Космеда 2000, 93], а саме як «структурно-семантичну (з семантичною домінантою) і функціональну, прагмасемантичну, що містить такі концепти, “схвалення”, “осуд”, “згода”, “незгода”, “критика”, “симпатія”, “антипатія”» [Космеда 2000, 92]. Термінографічна критика й лінгвістична експертологія застосовують спільні ціннісні параметри (‘позитивне – негативне’, ‘користь – шкода’ та ін.) щодо викладеної інформації відповідно в термінологічних словниках і різного типу законодавчих документах, а також істинності / хибності репрезентування їхніх компонентів та ін.

Хоча українська термінографічна критика має майже столітню практику оцінювання спеціальних словників, однак її метамова ще не отримала лексикографічного репрезентування, як і метамова лінгвістичної експертології. Авторитетні українські академічні лінгвістичні словники й енциклопедії не містять пропонованих для розгляду термінів.

Потреба опису спеціальної мови термінографічної критики визначає необхідність структурно-семантичного аналізу метаєдиниць у зонах перетину її метамови з метамовами інших суміжних галузей знань, виникнення яких зумовлено їхньою тісною взаємодією, відкритістю терміносистем і подібністю теоретичного підґрунтя наукових дисциплін. **Мета** цієї статті – дослідити метамову термінографічної критики на перетині з метамовою лінгвістичної експертології, відстеживши структурно-семантичні особливості метаєдиниць у цій зоні. Отримані результати закладуть підвалини для створення словника метамови термінографічної критики.

У статті використані такі методи наукового аналізу: дефінітивний аналіз для вивчення плану змісту термінів, уточнення їхньої семантичної структури; структурно-семантичний аналіз для дослідження семантичних особливостей термінів, компонентної структури їхнього значення та ін.

З огляду на відсутність спеціальних праць означених напрямів прикладної лінгвістики джерелами матеріалу стали наукові статті, у яких висвітлені теоретичні й практичні питання цих наук, а також їхні метатексти – відповідно рецензії на термінологічні словники й експертизи законодавчих документів.

У науковій літературі існують, як відомо, терміни-синоніми *мова для спеціальних цілей* (англ. *language for specific purposes*) і *метамова* на позначення мови, що служить для опису термінології певної науки. У пропонуваній статті автор оперує терміном *метамова*, що є більш зручним і негроміздким.

У сучасному мовознавстві українські науковці вивчають зони перетину термінології й мови спеціального призначення [Туровська 2011], зарубіжні вчені – суспільно-політичної мови й спеціальної, наукової лексики [Добров, Лукашевич 2004] та ін. Сьогодні дослідження зони перетину метамов певних наукових дисциплін вимагає особливої уваги. Метамова термінографічної критики ще не стала об'єктом спеціального вивчення, і, як видається, метамова лінгвістичної критики теж потребує теоретичного опису [див про це: Космеда 2006], що визначає актуальність цієї наукової студії.

Результати проведеного аналізу засвідчили, що на перетині метамов термінографічної критики й лінгвістичної експертології утворилися «дзеркальні» терміно-семантичні групи, відповідно їхні терміни й поняття, що формують ядра їхніх термінологічних полів, а саме: «виконавець критичного аналізу праці» (*експерт, рецензент*), «автор тексту (документа)» (*автор тексту*), «висновок критичного аналізу праці» (*експертиза, експертний висновок, рецензія*), «процеси, дії» (*експертування, рецензування*). Далі проаналізуємо структурно-семантичні особливості метаодиноць у межах кожної названої терміно-семантичної групи названих метамов.

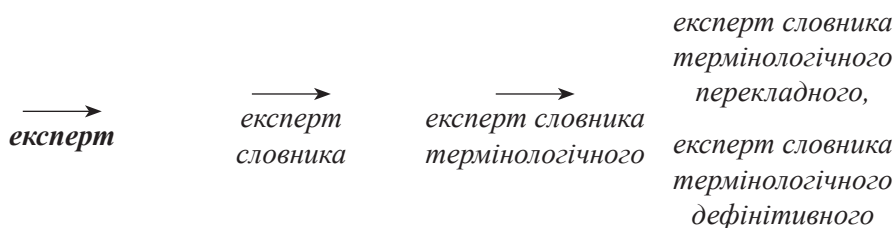
Терміно-семантична група «виконавець критичного аналізу праці». Лінгвістичне експертування виконують експерти, найчастіше лінгвісти, які є співробітниками державних чи приватних установ, а оцінювання спеціальних словників – термінографи, мовознавці або галузеві фахівці. Зазначмо, що нині чужомовну одиницю *експерт* («[<лат. *expertus* – досвідчений, випробуваний] – людина, яка здійснює експертизу» [Словник іншомовних слів... 2000, 408]) широко вживають у джерелознавстві, економіці, мистецтвознавстві, філателістиці, юриспруденції, термінографічній критиці та ін. Однак, оскільки судові процеси за участю експертів сягають ще античних часів [Лінгвістично-інформаційні студії... 2018, 192], то, як видається, саме з юридичної термінології запозичують цей термін інші суміжні наукові дисципліни.

Так, терміноодиноцю *експерт* у метамові юрислінгвістики, складником якої є мова лінгвістичної експертології, пояснюють як особу, «яка володіє спеціальними знаннями та залучається слідчими органами, судом, арбітражним судом для проведення судової експертизи» [Юрислінгвістика... 2015, 44].

Нині зазначений термін активно потрапляє до метатекстів, присвячених проблемам сучасного словникарства. Зокрема, вивчаючи лінгвістичний аспект спілкування під час створення пошукового тезауруса, Галина Мацюк і Наталія Кунанець відзначають, що «експерт володіє спеціальною термінологією предметної галузі, фахівцем якої він є, загальнонауковою термінологією, побутовою мовою, неологізмами, створеними експертом за час роботи» [Мацюк, Кунанець 2019, 70]. Названі автори характеризують високий рівень мовної компетенції експерта, який бере участь у побудові тезауруса. Підсумовуючи викладене вище, можемо висновкувати, що термін *експерт* ретермінологізується в метамові термінографічної критики, довантажуючи зміст поняття спеціальним значенням. До того ж, тут ще констатуємо міжсистемну (міжгалузеву) полісемію, що зумовлена лінгвальними й позалінгвальними чинниками.

До аналізованого терміна в метамові термінографічної критики виявляємо терміни-синоніми, здатні взаємозаміщуватися без порушення змісту наукового контексту, порівн.: *експерт* – *критик*, *рецензент*.

Між тим, проникнувши до досліджуваної метамови, термін *експерт* вступає з іншими членами терміносистеми термінографічної критики в гіперо-гіпонімні відношення, які вказують, що видове поняття походить від родового, – *експерт словника*, порівн.: «Експерт словника також приділяє увагу досить рідко використовуваному термінографами параметрові ‘енциклопедична інформація’ (...)» [Петрова 2019, 100]. У досліджуваній терміносистемі між гіперонімом і гіпонімом відстежуємо послідовний (ланцюговий) взаємозв'язок, що передбачає поступове конкретизування значення гіпероніма, тобто одиниця попереднього рівня є родовим поняттям для наступного. Наприклад, гіперонім *експерт* уточнює гіпонім-конкретизатор *експерт словника*. Названий гіпонім першого рівня стає гіперонімом другого рівня ієрархії, а гіпонім другого рівня утворює нову парадигму (співгіпоніми), стаючи гіперонімом третього рівня ієрархії, порівн.:

Крім того, аналітичний термін *експерт термінологічного словника* вступає в синонімічні зв'язки з терміноодинацями аналітичного типу, наприклад: *експерт термінографічного видання, експерт спеціального словника, експерт спеціального видання, критик термінографічного видання, рецензент термінографічного видання, критик спеціального словника, рецензент спеціального словника* та ін. Значна кількість аналітичних термінів-синонімів властива на сучасному етапі розвитку метамови термінографічної критики.

Між тим, метаодинаці термінографічної критики потрапляють до метамови лінгвоекспертології, а головне, до термінології судової експертизи. Наприклад, термін *рецензент* функціонує в зазначеній терміносистемі на позначення особи, яка «оцінює висновок експерта з точки зору обґрунтованості, повноти дослідження, відповідності вимогам нормативно-правових документів, що регулюють проведення судових експертиз» [Круть 2017].

Крім того, в аналізованих метамовах між синонімами досліджуваної терміно-семантичної групи й одиницями групи «автор тексту (документа)» відстежуємо протиставність, виражену антонімічними відношеннями, порівн.: *експерт, рецензент – автор тексту*. Отже, одиниці аналізованої терміно-семантичної групи метамови тісно взаємодіють, збагачуючи спеціальними найменуваннями поняттєво-термінологічні апарати.

На перетині метамов термінографічної критики й лінгвоекспертології також утворюються «паралельні» **терміно-семантичні групи «висновок критичного аналізу праці»** (*експертиза, рецензія*). Терміни лінгвістичної експертології всередині цієї групи мають синоніми, наприклад: *лінгвістична експертиза, експертний висновок, висновок лінгвіста-експерта*. На позначення критичної публікації стосовно термінологічного словника в термінографічній критиці теж функціонують терміни-синоніми аналітичного типу, порівн.: *рецензія на термінологічний словник, рецензія на спеціальне видання, рецензія на термінографічне видання, рецензія на фаховий словник*. Переважно метамова критики термінографічних видань, як показує аналіз, поповнюється одиницями лінгвоекспертології, збільшуючи кількість синонімів указанного вище найменування поняття, зокрема: *експертиза термінологічного словника, експертиза термінографічного видання, експертиза спеціального видання, експертиза фахового словника*.

Терміносистему юриспруденції, як видається, зокрема судової експертизи, поповнюють терміни термінографічної критики, напр.: *рецензія*. Відповідно, у метамовах юриспруденції головне призначення рецензії – «перевірити об'єктивність, обґрунтованість, неупередженість поданих висновків, а в разі виявлення порушень надати адвокатам, слідству та суду

можливість довести її неналежність як доказу» [Круть 2017]. Викладене вказує на те, що *рецензія* й *експертиза* як репрезентанти оцінювального дискурсу і як опорні терміни досліджуваних метамов можуть отримати нові значення. Це засвідчує, що формування метамов досліджуваних розділів прикладної лінгвістики ще не має завершення, триває.

У **терміно-семантичній групі «процеси, дії»** виділяємо ядерні терміно-одиночки *експертування* й *рецензування*, що однаковою мірою актуалізовані в структурі аналітичних одиниць в аналізованих метамовах. Так, *лінгвістичне експертування* – це

особливий вид мовознавчого дослідження, у якому поєднуються різні лінгвістичні й екстралінгвістичні параметри. (...) необхідно розглянути лексико-семантичні й лексико-граматичні параметри, особливості синтаксису, специфіку організації й структурування тексту, особливості стилістики, дати історичний коментар [Панасенко 2011, 292].

У метамові термінографічної критики функціює ключовий термін цієї групи *рецензування термінологічного словника*, що має численні синоніми – *рецензування спеціального словника*, *рецензування термінологічної праці*, *рецензування термінографічного видання* [Петрова 2018, 209]. Між тим, виявляємо й інші його терміни-синоніми аналітичного типу (у структурі яких не актуалізовані компоненти *експертування* й *рецензування*), порівн.: *критичне аналізування термінологічних словників*, *критичне рецензування термінологічних словників*, *оцінювання термінографічних праць* [Петрова 2018, 211] та ін.

Унаслідок взаємодії метамов указана група термінографічної критики збагатилася близькими за значенням спеціальними одиницями, наприклад: *експертування термінологічного словника*, *експертування термінографічної праці*, *експертування спеціального видання*, *експертування фахового видання* [Петрова 2018, 212, 214] та ін.

Склад досліджуваної терміно-семантичної групи юрислінгвістики теж поповнюють терміни термінографічної критики, поняття яких довантажуються спеціальним значенням, напр.: *рецензування* – «один з інструментів забезпечення справедливого судочинства», потреба якого виникає в разі неякісних та помилкових висновків експертів судової справи [Круть 2017]. У метамові юриспруденції, як видається, зміст терміна *рецензування* спеціалізується, розширюючи суть поняття, що дає змогу констатувати міжсистемну полісемію.

Отже, отримані результати аналізу дають змогу зробити декілька висновків.

1. Аналізовані метамови тісно взаємодіють і взаємозбагачуються: термінографічна критика більшою мірою поповнюється термінами лінгвістичної експертології, оскільки остання є менш відкритою системою.

2. Зони перетину метамов термінографічної критики й лінгвістичної експертології формують «дзеркальні» терміно-семантичні групи: «виконавець критичного аналізу праці» (*експерт, рецензент*), «автор тексту (документа)» (*автор тексту*), «висновок критичного аналізу праці» (*експертиза, експертний висновок, рецензія*), «процеси, дії» (*експертування, рецензування*).

3. У межах кожної з груп цих метамов терміни утворюють синонімні відношення, меншою мірою – гіперо-гіпонімні й антонімні. Запозичуючи термін метамови-донора, метамова-реципієнт спеціалізує зміст його поняття або розширює значення поняття, утворюючи міжсистемну полісемію.

4. Досліджувані аналітичні терміноодиниці активніше вступають у парадигматичні відношення, терміни синтетичного типу – в епідигматичні зв'язки.

5. Наявність у зоні перетину метамов термінографічної критики й лінгвістичної експертології різного типу семантичних зв'язків між ядерними одиницями аналізованих спеціальних мов засвідчує відбирання кращого відповідника поняттю, їхню неоднорідність за структурою, а також незавершеність розбудови терміносистем.

Перспективним є створення словника метамови термінографічної критики й урахування під час репрезентування його параметрів виявлених епідигматичних і парадигматичних зв'язків усередині системи й між іншими терміносистемами.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Добров Борис Вікторович, Лукашевич Наталья Валентиновна. 2004. *Взаимодействие лексики и терминологии в общезначимой сфере языка*. «Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии»: 172–178.
- Загнітко Анатолій. 2012. *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: У 4 томах. Т. 2*. Донецьк: ДонНУ.
- Космеда Тетяна Анатоліївна. 2000. *Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорій оцінки*. Львів: ЛНУ імені І. Франка.
- Космеда Тетяна Анатоліївна. 2006. «Лінгвістична експертиза» однієї лінгвістичної експертизи (до питання про правомірність використання терміна). (online) <http://res.in.ua/lingvistichna-ekspertiza-odniyeui-iniciativnoyi-lingvistichnoy.html> (доступ 15.03.2020).
- Круть Олександр. 2017. *Рецензування висновків експертів допоможе уникнути помилок, що позначаються на долі конкретної людини*. «Закон і бізнес. Дослідження з порушеннями»

- № 37 (1335) 30.09–06.10.2017. (online) <https://sk.ks.court.gov.ua/sud2119/pres-centr/news/388913/> (доступ 11.01.2020).
- Лінгвістично-інформаційні студії: праці Українського мовно-інформаційного фонду НАН України: У 5 т.* 2018. Широков В.А. та ін. Т. 4: *Корпусна та когнітивна лінгвістика*. Київ: Український мовно-інформаційний фонд НАН України.
- Мацюк Галина, Кунанець Наталія. 2019. *Лінгвістичний аспект у спілкуванні з експертом при формуванні пошукового тезауруса*. «Інформаційні моделі, системи та технології». Матеріали VII науково-технічної конференції, 11–12 грудня 2019 р.: 70.
- Панасенко Тетяна. 2011. *Лінгвістична експертиза конфліктних текстів українських політичних загадок*. «Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського. Лінгвістичні науки» № 13: 291–296.
- Петрова Тетяна Олексіївна. 2018. *Українська термінографічна критика: від витоків до сучасності*. «Науковий вісник Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки» вип. 292: 208–217.
- Петрова Тетяна Олексіївна. 2019. *Теоретико-практичне значення рецензій на українські термінологічні словники кінця XX ст. – поч. XXI ст.* «Проблеми загального і слов'янського мовознавства» № 3: 96–106.
- Словник іношомовних слів: 2300 слів та термінологічних словосполучень*. 2000. Уклад. Пустовіт Л.О. та ін. Київ: Довіра: УНВЦ «Рідна мова».
- Туровська Людмила. 2011. *Термінологія і мова спеціального призначення: зони перетину*. „Термінологія документознавства та суміжних галузей знань” № 5: 33–38.
- Юрислінгвістика: словник термінів і понять*. 2015. Уклад. Шевченко Л.І., Дергач Д.В., Сизонов Д.Ю., Шматко І.В. Ред. Шевченко Л.І. Київ: ВПЦ «Київський університет».

REFERENCES

- Dobrov Boris Viktorovich, Lukashovich Natal'ya Valentinovna. 2004. *Vzaimodeystviye leksiki i terminologii v obshcheznachimoy sfere yazyka* [Interaction of vocabulary and terminology in general sphere of language]. “Komp'yuternaya lingvistika i intellektual'nyye tekhnologii”, pp. 172–178. (In Russian)
- Kosmeda Tetyana Anatoliivna. 2000. *Aksiologichni aspekti pragmalingvistiki: formuvannya i rozvitok kategorii otsinki* [Axiological aspects of pragmalinguistics: formation and development of assessment category]. Lviv, LNU imeni I. Franka. (In Ukrainian)
- Kosmeda Tetyana Anatoliivna. 2006. “*Lingvistichna yekspertiza*” *odniei lingvistichnoi yekspertizi (do pitannya pro pravomirnist' vikoristannya termina)* [“Linguistic expertise” of one linguistic expertise (on issue of term use legality)]. Available at: <http://res.in.ua/lingvistichna-ekspertiza-odniyeyi-iniciativnoyi-lingvistichnoy.html> (Accessed 15 February 2020). (In Ukrainian)
- Krut' Oleksandr. 2017. *Retsenzuvannya visnovkiv yekspertiv dopomozhe uniknuti pomilok, shcho poznachayut'sya na doli konkretnoi lyudini* [Reviewing expert opinions will help to avoid mistakes that affect fate of particular person]. “Zakon i biznes. Doslidzhennya z porushennyami” no 37 (1335) 30.09–06.10.2017. Available at: <https://sk.ks.court.gov.ua/sud2119/pres-centr/news/388913/> (Accessed 11 January 2020). (In Ukrainian)
- Lingvistichno-informatsiyi studii: pratsi Ukrain's'kogo movno-informatsiyogo Fondu NAN Ukraini: U 5 t.* 2018. [Linguistic and information studios: works of Ukrainian language and information fund of National Academy of Sciences of Ukraine: in 5 volumes]. Ed. Shirokov V.A. at al. Vol. 4: *Korpusna ta kognitivna lingvistika*. Kiev, Ukrain's'kiy movno-informatsiyiy fond NAN Ukraini. (In Ukrainian)

- Matsyuk Galina, Kunanets' Nataliya. 2019. *Lingvistichniy aspekt u spilkuvani z yekspertom pri formuvanni poshukovogo tezaurusu* [Linguistic aspect in communication with expert in formation of search thesaurus]. "Informatsiyni modeli, sistemi ta tekhnologii", p. 70. (In Ukrainian)
- Panasenko Tetyana. 2011. *Lingvistichna yekspertiza konfliktnikh tekstiv ukrains'kikh politichnikh zagadok* [Linguistic expertise of conflicting texts of Ukrainian political puzzles]. "Naukoviy visnik Pivdennoukraïns'kogo natsional'nogo pedagogichnogo universitetu im. K.D. Ushins'kogo. Lingvistichni nauki" no 13, pp. 291–296. (In Ukrainian)
- Petrova Tetyana Oleksiïvna. 2018. *Ukrains'ka terminografichna kritika: vid vitokiv do suchasnosti* [Ukrainian terminographic criticism: from origins to present]. "Naukoviy visnik Nats. un-tu bioresursiv i prirodokoristuvannya Ukraïni. Seriya: Filologichni nauki" Vol. 292, pp. 208–217. (In Ukrainian)
- Petrova Tetyana Oleksiïvna. 2019. *Teoretiko-praktichne znachennya retsenziy na ukrains'ki terminologichni slovniki kintsya XX st. – poch. XXI st.* [Theoretical and practical significance of reviews of Ukrainian terminological dictionaries of late XX century – beginning of XXI century]. "Problemi zagal'nogo i slov'yans'kogo movoznavstva" no 3, pp. 96–106. (In Ukrainian)
- Slovník inšomovnikh sliv: 2300 sliv ta terminologichnikh slovospoluchen'* [Dictionary of foreign words: 2300 words and terminological phrases]. 2000. Comp. Pustovit L.O. at al. Kiev, Dovira: UNVTS "Ridna mova". (In Ukrainian)
- Turovs'ka Lyudmila. 2011. *Terminologiya i mova spetsial'nogo priznachennya: zoni peretinu* [Terminology and language of special purpose: intersection zones]. "Terminologiya dokumentoznavstva ta sumizhnikh galuzey znan" no 5, pp. 33–38. (In Ukrainian)
- Yurilingvistika: slovník terminiv i ponyat'* [Law linguistics: dictionary of terms and concepts]. 2015. Comp. Shevchenko L.I., Dergach D.V., Sizonov D.Yu., Shmatko I.V. Eds Shevchenko LI. Kiev, VPTS "Kiïvs'kiy universitet". (In Ukrainian)
- Zagnitko Anatoliy. 2012. *Slovník suchasnoi lingvistiki: ponyattya i termini: U 4 tomakh* [Dictionary of modern linguistics: concepts and terms: in 4 volumes]. Vol. 2. Donetsk, DonNU. (In Ukrainian)

Zasady przygotowania artykułów nadsyłanych do druku w czasopiśmie naukowym „Acta Polono-Ruthenica” (teksty w języku polskim)

Teksty (wyłącznie w formatach doc) prosimy nadsyłać za pośrednictwem platformy czasopism UWM: <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/apr/about/submissions> lub drogą elektroniczną na adres redakcji: acta.pol.rut@gmail.com

W oddzielnym pliku należy dołączyć **Oświadczenie** o tym, że publikacja nie była wcześniej opublikowana oraz o wkładzie poszczególnych autorów w jej powstawanie (zob. Oświadczenie na <http://czasopisma.uwm.edu.pl/indeks.php/apr/about/submissions>).

Doktoranci zobowiązani są ponadto do dołączenia opinii swojego opiekuna naukowego/promotora, dotyczącej składanego tekstu.

1. Układ tekstu

- tytuł artykułu w języku polskim,
- abstrakt w języku polskim,
- słowa kluczowe w języku polskim,
- tytuł artykułu w języku angielskim,
- abstrakt w języku angielskim,
- słowa kluczowe w języku angielskim,
- tekst zasadniczy,
- BIBLIOGRAFIA,
- REFERENCES.

2. Wymogi formalne

Tytuł

Tytuł artykułu powinien być możliwie krótki i wskazywać o czym jest artykuł. Powinny pojawiać się w nim najważniejsze słowa kluczowe. Należy unikać użycia sformułowań metaforycznych oraz cytatów literackich.

Abstrakt

Powinien w jak najmniejszej liczbie słów przedstawiać treść artykułu (tło, cele, wyniki, wnioski). Główną funkcją abstraktu jest informowanie czytelnika o najważniejszym wkładzie artykułu do stanu badań. Dlatego powinien on obejmować: tezę artykułu, opis metodologii badań, najważniejsze informacje zawarte w tekście, słowa kluczowe i frazy, które umożliwiają szybką identyfikację zawartości i głównych zagadnień artykułu. Należy operować krótkimi zdaniami, które w sposób precyzyjny i konkretny definiują problem przedstawiony w artykule.

Nie należy: przekraczać objętości 150 słów, używać wielosłownych sformułowań i określić abstrakcyjnych, odnosić się szczegółowo do innych badań, podawać informacji niezawartych w artykule, podawać definicji.

Słowa kluczowe

Należy unikać zbyt ogólnych terminów. Pożądane są nazwiska, nazwy własne. Wyrażenia wielowyrazowe nie mogą być zbyt długie. Powinny występować w tytule oraz abstrakcie, ale nie należy ograniczać się tylko do tych elementów artykułu.

Struktura treści

Kompozycja wskazująca, że tekst jest artykułem naukowym, np. w artykule badawczym –wprowadzenie, materiały i metody, wyniki, dyskusja. Wskazane jest używanie śródtytułów zgodnych z kompozycją artykułu. W tekście głównym powinny pojawiać się synonimy słów kluczowych.

3. Wymogi redakcyjne

Objętość artykułów nie powinna przekraczać 15 stron (ok. 25 000 znaków ze spacjami), a objętość recenzji – 5 stron (ok. 10 000 znaków ze spacjami).

Tytuł artykułu (pogrubiony, wyśrodkowany, czcionka Times New Roman 14).

Abstrakt: (nazwa pogrubiona, dwukropek, czcionka Times New Roman 11)

Streszczenie w języku polskim (do 1000 słów, czcionka Times New Roman 11).

Słowa kluczowe: (nazwa pogrubiona, dwukropek, czcionka Times New Roman 11)

5–6 słów lub wyrażen (bez pogrubienia, rozdzielonych przecinkami, bez kropki na końcu (czcionka Times New Roman 11).

Abstract: (nazwa pogrubiona, czcionka Times New Roman 11).

Streszczenie w języku angielskim (do 1000 słów, czcionka Times New Roman 11).

Keywords: (nazwa pogrubiona, dwukropek, 5 słów kluczowych w języku angielskim, bez pogrubienia, rozdzielonych przecinkami, bez kropki na końcu, czcionka Times New Roman 11).

5–6 słów lub wyrażen (bez pogrubienia, rozdzielonych przecinkami, bez kropki na końcu (czcionka Times New Roman 11).

Tekst artykułu

Preferowany edytor tekstu Word.

Czcionka: Times New Roman, wielkość czcionki – 12; odstęp między wierszami – 1,5.

Marginesy każdej kartki wydruku powinny mieć wymiary: górny, dolny, prawy – 25 mm, lewy – 35 mm.

- W wydruku dopuszcza się stosowanie wyróżnień, np. kursywę w wyrazach obcych, ale bez podkreślenia wyrazów.
- Kursywą podajemy tytuły cytowanych pozycji zwartych i artykułów (w tekście, bibliografii).
- W cudzysłów (bez kursywy) ujmujemy w tekście tytuły rozdziałów (powieści i prac naukowych) oraz tytuły czasopism.
- Wszystkie człony w nazwach czasopism piszemy wielkimi literami (oprócz spójników).
- W tekście polskim stosujemy cudzysłów polski, w tekście rosyjskim – cudzysłów rosyjski.
- Cytaty ujmujemy w cudzysłów (bez kursywy). Cytaty przekraczające trzy linijki tekstu wydzielamy wcięciem z lewej strony – 1,25; zmniejszamy czcionkę na 11 Times New Roman, interlinia 1,5.
- Fragmenty opuszczone należy oznaczyć trzema kropkami w nawiasach okrągłych (...). W takich nawiasach umieszcza się wszystkie odautorskie komentarze.
- Dopuszczalne są komentarze w formie przypisów dolnych (czcionka 10 pkt., interlinia pojedyncza).
- W tekście stosujemy półpauzy (np. 1990–2000, s. 10–20) i dywizy (np. polsko-rosyjski).
- Przy zapisie lat stosujemy liczebnik zapisany cyfrą (liczebniki porządkowe z kropką) np. lata 70.

- Przy nazwiskach w tekście po raz pierwszy stosujemy pełny zapis imienia, następnie inicjał.
- Tabele i rysunki powinny być opatrzone opisem oraz źródłem opracowania (np. Tab. 1. Przykłady użycia zwrotów obcojęzycznych. Źródło: opracowanie własne).

Sposoby zapisu przypisów

W czasopiśmie stosujemy jeden rodzaj przypisów. Przypisy zamieszczane są w tekście głównym, (**bez wariantu transliterowanego**) zgodnie z następującą konwencją:

[nazwisko rok wydania, strony], np. [Bartmiński 1999, 105]

[nazwisko rok wydania, tom, strony], np. [Балдаев 1997, I, 45–46]

[tytuł rok wydania, strony], np. [*Słownik biograficzny teatru polskiego...* 1973, 73]

- Odwołanie do kilku źródeł

[nazwisko rok wydania, strony; tytuł rok wydania, strony; nazwisko rok wydania, strony], np. [Mościcki 2010, 47; *Słownik biograficzny teatru polskiego...* 1979, 52; Нитрауп 1989, 17]

Źródła internetowe

[nazwisko, online], np. [Спиридонова, online]

Sposoby zapisu bibliografii

- Autor sporządza jeden wykaz literatury dla całej pracy (Bibliografia, Библиография).
- Kolejność pozycji bibliograficznych powinna być alfabetyczna, według nazwisk autorów lub tytułów prac zbiorowych.
- **W bibliografii nie stosujemy numeracji.**

Monografie

Kozak Jolanta. 2009. *Przekład literacki jako metafora. Między logos a lexis*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Język – stereotyp – przekład. 2002. Red. Skibińska E., Cieński M. Wrocław: Dolnośląskie Wydawnictwo Edukacyjne.

Kasack Wolfgang. 1996. *Leksykon literatury rosyjskiej XX wieku: od początku stulecia do roku 1996*. Przekł., oprac., bibliografia pol. i indeks osób Kodzis B. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Куприн Александр Иванович. 1970–1973. *Собрание сочинений в девяти томах*. Москва: Издательство Художественная Литература.

Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения. 1998. Ред. Скляревская Г.Н. Санкт-Петербург: Фолио-Пресс.

Rozdziały w monografiach

Redaktorów zbiorów należy oznaczyć przed nazwiskiem skrótem w języku zgodnym z publikacją (Red. / Ed. / Hrsg. / Ред.)

Munia Henryka. 2010. *Semantyka nazw własnych w tytułach utworów rosyjskiej prozy wiejskiej*. W: *Literatury i języki wschodniosłowiańskie wobec swego czasu*. Red. Ksenicz A., Łuczuk M. Zielona Góra: Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego: 75–81.

Трубилова Елена. 1997. *Тэффи*. В: *Литературная энциклопедия Русского Зарубежья (1918–1940)*. Ред. Никулюкин А. Т. 1. Москва: Российская политическая энциклопедия: 395–398.

Artykuły w czasopismach

- Pietraś Elżbieta. 2007. *Moskiewski konceptualizm – między awangardą a postmodernizmem*. „Acta Neophilologica” nr 9: 131–142.
- Łanda Siemion. 1982. *Jak Odyniec redagował „Czaty” Mickiewicza*. Z „Kroniki życia i twórczości Mickiewicza. 1824–1829”. „Pamiętnik Literacki” nr 73, z. 1–2: 225–235.

Publikacje internetowe

- Piętkowa Romualda. *Językowy obraz świata i stereotypy a nauczanie języka obcego*. (online) http://sjikp.us.edu.pl/pliki/ksiazki/romualda_pietkowa.pdf (dostęp 3.02.2015).
- Кодзис Бронислав. 2011. *Драматургия первой волны русской эмиграции*. «Новый журнал» № 236. (online) <http://magazines.russ.ru/nj/2011/263/ko20-pr.html> (доступ 20.06.2017).
- (online) <https://www.starinnyje-noty.ru/песни-романсы-и-арии/песенка-о-трех-пажах-вертинский/> (доступ 4.06.2017).

References

Jeśli w bibliografii uwzględniono literaturę w języku rosyjskim, białoruskim lub ukraińskim, należy dodatkowo sporządzić wykaz REFERENCES.

Wykaz powinien obejmować wszystkie pozycje ujęte w bibliografii (w nowym układzie alfabetycznym).

- Tytuły zapisujemy kursywą.
- Należy podać angielski wariant miejsca wydania (np. zamiast Москва – Moscow, Warszawa – Warsaw, Kraków – Cracow).
- Zamienić W: lub B: na In:
- Zamienić Red., Ред. na Ed. lub Eds
- Dwukropek po nazwie miejsca wydania należy zamienić na przecinek.
- Zamienić zaznaczenie zakresu stron: zamiast s. 45–47 – pp. 45–47.
- Zamienić (online) na Available at:; (dostęp), (доступ) na Accessed:
- Na koniec adresu bibliograficznego dodać wskazania na oryginalny język artykułu (In Russian), (In Polish), (In Belarusian), (In English) itd.
- Pozycje bibliograficzne zapisane cyrylicą powinny posiadać wariant transliterowany zgodnie z PN-ISO 9:2000. Transliteracji dokonujemy automatycznie na stronie <https://www.ushuaia.pl/transliterate/> (należy sprawdzić, czy został wybrany system PN-ISO 9:2000).
- Po zapisie transliterowanym w nawiasie kwadratowym (bez kursywy) umieszczamy tłumaczenie tytułów publikacji w języku angielskim.
- Literatura w innych językach niż cyrylica nie jest zarówno transliterowana, jak i tłumaczona na język angielski.

Przykłady

- Bakuntsev Anton. 2012. *I. A. Bunin v Pribaltike. Literaturnoye turne 1938 goda* [Bunin in the Baltics. 1938 Literary Tour]. Moscow, Dom Russkogo Zarubež'a im. A. Solženicyna. (In Russian)
- Berberova Nina Nikolaevna. 1983. *Kursiv moj* [The Italics are Mine]. New-York, Russica Publishers. (In Russian)
- Berdâev Nikolaj Aleksandrovič. 1949. *Samopoznanie (Opyt filozofskoj avtobiografii)* [Self-knowledge (An Essay of Philosophical Autobiography)]. Paris, IMKA-Press. (In Russian)

- Bukalov Aleksej. 2019. *Obšij sleng i gorodskoe prostorečie: problema differenciacii* [Common slang and urban prostorechie: the problem of differentiation]. Available at: <http://eKhSUIR.kspu.edu/handle/123456789/181> (Accessed 26 December 2019). (In Russian)
- Jarniewicz Jerzy. 2000. *Przekład tytułu: między egzotyką a adaptacją*. In: *Przekładając nieprzekładalne: materiały z I Międzynarodowej Konferencji Translatorycznej*. Eds Kubiński W., Kubińska O., Wolański T.Z. Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, pp. 477–483. (In Polish)
- Kapanadze Lamara. 1984. *Sovremennoe gorodskoe prostorečie i literaturnyj âzyk* [Modern urban prostorechie and literary language]. In: *Gorodskoe prostorečie. Problemy izučeniâ* [Urban prostorechie. Problems of Study]. Eds Zemskaâ E., Šmelev D. Moscow, Nauka, pp. 5–12. (In Russian)
- Nowak Marta. 2017. *Tłumacz jako autor tytułów filmów i seriali*. “Białostockie Archiwum Językowe” no 17, pp. 151–161. (In Polish)
- Ocup Nikolaj Avdeevič. 1933. *Klim Samgin* [Klim Samgin]. “Čisla” no 7–8, pp. 178–183. (In Russian)

Prace nie zaopatrzone w wersję elektroniczną oraz nie spełniające wymogów przygotowania prac naukowych do czasopisma „Acta Polono-Ruthenica” nie będą przyjmowane do druku.